کۆرۆنا: تێکشکانی سیستەم-2- کاوە جەلال لە ئەمانییەوە

بەشی دووەم
دیمانەیەک لەتەک ئەنست قەلف
کاوە جەلال لە ئەمانییەوە

- لە بنەڕەتدا نرخی نەوت لەژێر 30 دۆلاوە دەتوانێت دەرفاتەکە بتەقێنێت. ئاخر نەوت گەورەترین شمەکی بیزنیسە لە جیهاندا، لەم بوارەی نەوتیشدا سەرجەمی بیزنیسکان بەڕێی دەریفاتەوە مسۆگەر / تەئمین دەکرێن. دەریفاتکان گرێوکردنن، گرێوکردنیش تەئمینی بیزنیس دەکات. ئەوجا تەئمینکردنەوە تەنیا کاتێک کارایی خۆی وەردەگرێت، گەر نرخەکانی نەوت لە ئاستێکی دیاریکراودا ڕابگیرێن. یەکێک لەو فەنەمەنانە کە لە ساڵانی ڕابوردوودا بینیومانە، ئەوەیە کە بڕدەوام بەڕێی بانکە ناوەندییەکانەوە هەوەدراوە ڕێ لە هاڕەی بازاڕانی پشکەکان بگیرێت یان لەوە کە بازاڕەکانی قەرزدان لە کۆنترۆل دەربچن. ئەو بڕە زەبەلاحەی دەریفات کە لە پاشخانەدا هەبووە، گرنگترینیان هەبوو بۆ هەشتنەوەی سیستەمەکە لە ناجێختیدا. هیچ کەس نازانێت چەند دەریفات لە جیهاندا هەیە. بە نموونە ڕاپۆرتەکانی "بانکی پارەدانی هاوسەنگکەری نێودەوڵەتی" (Bank for International Settlements) لە بازل تەنیا ژمارەی تەخمینی لەخۆدەگرن. بەگوێرەی تەخمینی ئەم بانکە بۆی دەریفاتەکان 700 ملیۆنە، ئەم ژمارەیەش لە خۆیدا تەواو سووکەنارە …
- **کەس نازانێت بە چەندی ئەم مامەڵە دەکرێت، یان تا چەند بە (Over the Counter / OTC) مامەڵە دەکرێت …**
- دروست ئەوەیە. بیزنسی ئەوتۆ هەیە کە پێویست نییە لە دەفتەری بانکەکاندا تۆماربکرێت. واتا کایەیەکی زەر گەورەی ڕەش هەیە کە نابینرێت، لە شارەزایان ئەم کایە ڕەشە بە 1,2 بلیارد تەخمین دەکەن. گریمان ئەم ژمارەیە تەواو ڕاست نییە، گریمان بە پێچەوانەوە ژمارەکانی بانکی پارەدانی هاوسەنگکەری نێودەوڵەتی لە بازل ڕاستن، سەرەڕای ئەوە هەنووکە سیستەمی دارایی جیهان بە تەقینی ئەم بڕەی دەریفاتکان لە چەند ڕۆژی ڕابوردوودا لەپڵۆپ کەوتووە.

ئەم دەتوانین ئەم هەوشە بە کەروێشکێک بهاورد بکەین کە بە تاپۆ پێکراوە. لە بنەڕەتدا هەموو کەروێشکێکی پێکراو پاشان 30 تا 40 مەتر لە ڕاکردن بەردەوام دەبێت، ئەوجا دەکەوێت، واتا کەروێشکەکە لەکاتی پێکرانیەوە مردووە، لە ئەو لە کەتایدا لەپلوپۆ دەکەوێت.

- **من ڕۆژی پارەی یەکجار زۆر دەبیستم، بە نموونە بانکی ناوەندیی ئەوروپی (EZB) هەنووکە دەیەوێت سەرلەنوێ 750 میلیارد یۆرۆ بۆزەنێتە نێو سیستەمی دارایییەوە، ئەوەش لەو واتایەدا دێکات کە هەموو سەرمایە شیاوەکان دەکڕێت، وا دیارە کە هەروەها هەای هیل بەندس (high heel bonds) دەکڕێتەوە، یان پەدچێت پشکگرلی زۆر بکڕێتەوە. لە ئەم بە دیدی من ئاوڕۆنەکی بچووکە بەسەر دەزگەکی زیەبلاحدا.**
- گەر لە ڕوانگەیەکی باتەرەوە لەی بڕوانین، ئەوا ئەو ڕۆژیە زۆر کەم، هەروەها ئەو هەنگاوە زۆر درەنگ دەنرێت. لە دەبێت ئەو هەنگاوە بنرێت، چونکە ئەوە مەرجەکی وەبەرهێنەرە گەورەکانە. ئاخر پارەکە ناوات بە هاوەاتیان، بەکو دەوات بە وەبەرهێنەرە گەورەکان. حکومەتی دەوڵەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا خەریکی ئەویە بەی قەبەی پارە بە بۆینگ (Boing) بدات، کەواتە دەیەوێت بە فیرمایەکی بدات کە لە چەند دە سالی ڕابوردووەدا قازانجی ملیاردی و چەندین ملیاردیی کردووە. کەواتە ماویەکی کورت پێش ئەوەی ماڵەکە بچەتەیەک، ئەو جارە فیرمایانە پارەی پشتگیری وەردەگرن. ئەوە کە ئەم ئێستا هەمانە، ماڵەکی گەگرتووە و دوایمین بهاکانی نێوی بە مەبەستی فەرهودکردن دەردەهێنرێن و بەسەر وەبەرهێنەرە گەورەکاندا دابەش دەکرێن.
- **لە تەنانەت بەبە ئەو بڕەی دەریقاتەش، کە لە مەوداکەیدا زۆر گەورەترە وەک لەوەی پێشاندەرێت، هەنووکە فیرما بچووکترە ناونجییەکان کە بەرگەناگرن گەر هاتوو چوار یان هەشت هەفتە فرەشیان نەبێت، لەم دەخێی کوژاندنەوەی بواری ئابووریدا بەرەو ڕاگەیاندنی مایپووچی دەبرێن. بەمەش ئەم قەرزی لەدەستچوومان هەیە، بەمەش ئەم کێشەمان لە سەکتەری بانکدا هەیە کە خەی جگە لەوە لە کێشەدا دەبینێتەوە …**
- … ئەم هاڵەکردنەکە / کاشکە (Crash) کە بە ئەنقەست دەهێنرێتە دی …
- **… دروستە، لە پرنسیپدا ئەم بوارە دارایییە نەک تەنیا گوللەباران دەکرێت، بەکو هاوکات ژەهرخوارد دەکرێت و بەر خەنجەر دەدرێت…**

- دروستە، ئەوجا لە کۆتاییدا فەرهود دەکرێت. لەم پڕۆسەیەدا هەروەها چەند فەنەمەنکی سەرنجڕاکێش هەن. سەشمەی رابوردوو فیرمای فەکسفاگن ڕایگەیاند کە لە چەند هەفتەی داهاتوودا ژمارەیەکی فرەی دروستگەکانی لەکار دەوەستێنێت، گەیا بەهەی قایرەسی کۆرۆناوە، لە ئەو ڕاگەیاندنە تەواو شێتانەیە، چونکە وا باوە کە فەکسفاگن نیازی بەو چەشنە لە ئەوارەی ڕۆژی هەینیدا ئاشکرا دەکات، واتا لە کاتێکدا کە بەرسەکان داخراون. ئەوجا ئەوان بە تەواوی دەزانن، گەر ئەو ڕاگەیاندنە بخرێنە ڕۆژی سەشەمەوە، ئەوا کەرسی پشکەکان زۆر بەهێز دادەبەزێت. لە ئێستا مەسەلەیەکی دیکە دێتە نێو گەمەکەوە: مرۆ تەنانەت بە کەرسی دابەزیویش دەتوانێت پارەی زۆر پەیدابکات، ئەوەش بەو ڕێیەوە کە مرۆ دەستدەکات بە فرۆشتنی بەش (Short-Selling). کەواتە شارەزایان (ئینسایدەرەکان) کە پێشتر دەیانزانی فەکسفاگن بەیانیی ڕۆژی سەشەمە ئەو مەبەستەی ڕادەگەیەنێت، دەرفەتیان هەبوو دەستبکەن بە فرۆشتنی بەش، واتا گرەو لەسەر کەرسی دابەزیو بکەن. ئەو جۆرە کەسانە هەفتەی ڕابوردوو بە بەی یەکجار زۆر پارەیان دەستکەوت.
- **لە مەبەستی ئەوەها کاری پەدەکرێت تا ئەو کاتەی ئەمیتێنتەکان (دەرکەرانی کاغەزی بەهادار) توانستیان بە ئەوە مابێت، ئەوجا کاری بەو چەشنە سەرلەنوێ بارەکە دەداتەوە بەسەر بانکە پارەدەرەکاندا.**
- بڕۆ، بڕۆ. وەک گوتم، ئەمە هەنووکە لە قۆناغی کۆتایی ئەم سیستەمەی پارەداین. ئەمە هەروەها ئەزموونی ئەوە دەکەین کە چۆن وەبەرهێنەرە گەورەکان بڕۆ خەریکی فەرهودکردن، ئەو کارەش بگومان بە بچووکەکان پەمەترسییە. جگە لەوە مەسەلەیەکی دیکە هەیە کە دەمەوێت لەی بدوێم. بە نموونە ئەمەرسن (Emerson) لە دەوڵەتە یەکگتروویەکانی ئەمەریکا هەفتەی ڕابوردوو 100 هەزار کەسی نوێی لای خۆی دەمەزراند. کەواتە ئەمەرسن یەکێکە لە گەورەترین قازانجکەرەکان. ئەم فیرمایە یەکێکە لە گەورەترین فیرماکانی جیهان، جگە لەوە دەمەوێت ئاماژە بە ئەوە بدەم کە ئەو سانکە، لایەنی کەم دوو ساڵە، لە ئاستی جیهانیدا بە هیچ شێوەیەک زەریبەی نەداوە، بە پێچەوانەوە تەنانەت زەریبەی بە خۆی چنیوەتەوە، واتا بەهای خاترانەی دەوڵەتییانەی زەریبەوە پارەی دەستکەوتووە. هەنووکە لەم تەنگژەیدا فیرمایەکی وەک ئەمەرسن بە ڕۆژی یەکجار زۆر قازانج دەکات، بە

پێچەوانەشەوە فیرما بچووکەکان بە تیز مایپووچ دەبن. لە ئێستا دەبێت لە خەمان بپرسین، کە ئایا بەدووی ئەمدا چیدی زیاتر هاوەڕدات؟ ئاخر ئەم دۆخە کە ئەمە ئێستا تێی کەوتووین، ناشێت ئەوها بەردەوام بێت.

- **ئەوە پرسیارەکەی دیکەمە. ئەمە ئێستا لە کایەی پێشبینیکردنی چاوەڕوانییەکاندایە. ئایا بە ڕای تۆ ئایندە چی دەهێنێت؟**
- پێشبینیکردنی ئەمە زۆر زەحمەتە. لە سەرەتای ئەوە دەتوانین پێشبینیی هەندێک شت بکەین. تازە هیچ شتێک فریای ئەم سیستەمە ناکەوێت. کەواتە دەبێت هەنووکە هەرچەندێک بێت کردار بنوێنرێت، بە ئەوەش چەند شیمانەیەک هەن، بە نموونە شیمانەی ڕیفەرمێکی دارایی؛ یان کاتێک ئێستا سنووردارکان داخراون، دەشێت سەرلەنوێ مارکی ئەڵمانی وەک دراو بهێنرێتەوە نێوان؛ شیمانەیەکی دیکە ئەوەیە کە ئەڵمانیا سەرجەم قەرزەکانی لای یەکێتیی ئەورووپا نەناسێنێت، چونکە ئەڵمانیا زامنی زۆر دەوڵەتی لەنێو یەکێتییەکەدا کردووە، ئەوەش بووە بە بار بەسەر بودجەی ئەڵمانیا خۆیەوە، کەواتە ئەڵمانیا دەتوانێت لە کۆتاییدا ببڕێت: "ئەمە هیچ قەرزێک کە یەکێتیی ئەورووپا لای ئەمە هەیەتی، ناگەڕێنینەوە". لە ئەوە هەشتا هەر بەس نییە. من وای بە دڵچەم کە لێوەبەدوا پلانێکی فۆندی نێودەوڵەتیی دارایی (International Monetary Fund / IMF) بکاربەرێت، پلانەکەش ئەوەیە کە فۆندی ناوبراو ساڵی 2013 پێشنیاری کرد، واتا: بە ڕێژەیەکی سەدی ی دیاریکراو دەست بەسەر سەرمایەی هاوڵاتیاندا بگیرێت، کەواتە بە ڕێژەی 25% یان 50% دەست بەسەر سەرجەم حسابە بانکییەکانی هاوڵاتیاندا بگیرێت...
- **ئەو خەی وا باوە کە ڕیفەرمی دارایی هەمیشە لەتێک دەستگرتن بەسەر سەرمایەدا ئەنجامدەرێت...**
- ... وەک باوە، لە ڕیفەرمی دارایدا سەرمایەکان بگوازرێ کەرسی نوێی ئەو دراوە نوێیە دەستیان بەسەردا دەگیرێت، لە کارەکی بەم چەشنە لەم ڕەوشەی ئێستادا بەس نییە، بەڵکە من باوەڕدەکەم کە سەرباری ئەو کارە هاوکات دەستبەسەرگرتنێکی دیکە ڕووبدات...
- **کەواتە مەبەستی تۆ بریتییە لە یاسای 2.0 (لەئێستەگرتنی بار لە لایەن هاوڵاتیانی پارەدارەوە).**
- بەڵێ مەبەستم لەوەیە.
- **ئەی ئێستا بە دیدی تۆ چە چینێکی سەرمایە لە مەترسیدایە؟**
- من هەنووکە وای بە دڵچەم کە سەرجەمی چینەکانی سەرمایە

لەمەترسیدان. ئاخر ئەمە لە ڕابوردوودا بینیمان کە لە یونان و قوبروس چی کرا. کاتێک لە قوبروس دەستبەسەرگرتنی گەورەی سەرمایە دەستی پێکرد، فەندی دارایی نێودەوڵەتی (IMF) سەرەتا پێشنیاری کرد کە بە ڕێژەی 25% دەست بەسەر سەرمایەی سەرجەم دانیشتوانەدا بگیرێت، لە سیاسییەکان هاتنە گۆ و گەتیان کە ئەو کارە دەبێت بەهەی ڕاپرسین، بۆیە پاشان بڕێک پارە دیاریکرا کە دەبوو لەو دەستبەسەرگرتنە بدەر بێت، وا بزانم 20 هەزار یان 50 هەزار بوو، واتا بۆی پارەی هەبوو تا ئەو ڕێژەیە زەریبەی نەچووە سەر یان لە خێک نەسەنرا، بڕێکو لە 50 هەزار یان 100 هەزار بەرەو ژوور پارە لە خاوەنەکانیان سەنرا. لە من باوەڕ ناکەم ئەمجارە لەسەندنەکە بەم چەشنە بێت. جگە لەوە من باوەڕ دەکەم، سەرجەمی ئەو هیستریایە کە بەهەی قایرەسی کەرەناوە دەوروژێنرێت، لە خزمەتی ئەم دەستگرتنەدایە بەسەر سەرمایەدا، چونکە دەبێت هەرچەنێک بێت لە ئەستاوە کۆنترۆلی خێک بکرێت. ئەستا باشترین شت ئەوەیە کە خێک لە ماڵکانی خەیاندان، باشترین شت ئەوەیە کە تا ڕادەیەک ئینتەرنێت بکوژێنرێتەوە و پۆلیس کۆنترۆلی شەقامەکان بکات، من هەروەها ئەوەش بەدوور نازانم کە ماوەیەکی دیکە ئەزموونی قەدەغەکردنی هاتوچۆ بکەین. ئیدی بەدووی ئەواندا ئاشکرا دەکرێت کە چی ئەنجامدراوە. پاشان بە خێک دەگەترێت کە ئەوان ئەستا هەژارتر بوون و دراوەکی نوێ دەهێنرێتە نەوانەوە. ئەوان بەم شێوازە خەیان ئامادە دەکەن بۆ سەرکوتکردنی پرۆتستەی جیاواز، ئاخر خێکان هەر وا ئاسان کارەکی بۆ شێوەیە قبوڵ ناکەن، خێکان لەدژی هەنگاوی بۆ چەشنە ئادەپێن …

- **یەفەرمی دارایی پێویستە، ئەوە بگومان گەر ئەوەها کۆنترۆلنەکراو ئەنجامنەدرێت. بگومان منیش نامەوێت بچمە سەر شەقام. ئاخر گەر ئەو جۆرە یەفەرمە بکرێت، ئەوسا جەنگی ئەهلی هەدەگیرسێت. یەفەرمی بۆ چەشنە دەبێت ئامادەکراوبێت. گەر ئەمە سەرجەمی وێنەکە لە چیرۆکی کۆرەنا جیابکەینەوە، دەبینین، کە قەدەغەی هاتوچۆ هەیە، لایەنی کەم زۆر فرەشگە داخراون، خێکان لە وڵاتانی دیکەوە دەهێنرێنەوە بۆ شوێنی گوزەرانی خەیان، چونکە دەبێت گەشتیارەکان بگەڕێنەوە بۆ وڵاتی خەیان، جگە لەوە مرۆ بۆی نییە بۆ دەرەوەی وڵات گەشت بکات یان لە دەرەوە بۆ نێو وڵات بێت؛ بۆ هەر حاڵ، من وای دەبینم کە لەنێو دەخکی بەسەروبەردام. لە گەر ئەمە ئەو هەموو مەسەلە باسکراوە کەبکەینەوە، ئەوسا**

ڕووشکە بەڕاستی دڵشکێت ئەوها بکەوێتەوە کە تۆ پێشبینیی دەکەیت. لە پرسیارەکە ئەوەیە کە ئایا کەی ئەوە ڕوودەدات؟

- ئەوە بگومان پرسیارێکی گرنگە. ئەوەی ئێمە لە ڕاستیدا ئەزموونی دەکەین، هیچی دیکە نییە جگە لە کۆر-ێکی دارایی-فاشیستی، کە وا دیارە نەوتەویانە تەلحینکراوە.
- **ئێمە زۆر سەرنجڕاکێش و هەموو وەاتان بۆشداریی تێدا دەکەن. من دوێنێ بیستم، کە بە نموونە بانکی نەتەوەیی سویسرا کار لە کریپتۆکی (دراوی دیگیتال) نوێی فرانکی سویسریدا دەکات. بگومان ڕاگەیاندنی گەورەی وانکراو زۆحمەتە، بە تایبەتیش گەر مەسەلەکە پەیوەند بێت بە ئایندەوە، لە گریمان پارەیەکی نوێ هات، ئەوا ئایا بە بۆای تە ئەو پارەیە چ دیزاینێکی دەبێت؟**
- من هەنووکە ناتوانم هیچ لەبارەی ئەوە ببڕم. دڵشێت دراوێک بێت کە پشت بە ئاستون ببەستێت، چونکە ڕەنگە ئاستێن ڕەقێکی گەورە بگرێت، یان هەنانەوانەوانی ستاندارتێکی نوێی ئاستون بێت. سەرەڕای ئەوە لەڕدا یەکگرتنەوەیەک لەگەڵ نییە. بە هەر حاڵ هەنووکە بانکە ناوەندییەکان بەدەسەڵاترین گەمەکەرن لەم مەسەلانەدا. من هیچ گومانم لەوە نییە کە هەنووکە لە "بانکی پارەدانی هاوسەنگکەری نێودەوڵەتی" (Bank for International Settlements) لە بازل، لە نهەمی تایبەتی بەڕاوبڕایەتیدا، یەک لە دوای یەک کەبووەوەی باری نائاسایی ئەنجام دەدرێت، چونکە ئێمە لە ساڵانی ڕابوردوودا ئەزموونی ئەوەمان کردووە کە چۆن بانکە ناوەندییەکان سیاسەتی خۆیان لەنێو یەکدیدا پێکەوەدەگونجێنن. ئەستاش کە ناوی بانکی ناوەندیی سویسری هێنرا، گرێکە بزانین کە ئێم بانکە بریتییە لە ڕاگرێکی گرنگی پشکۆکانی ئەپڵ، نێتفلیکس، گوگل و هتاد، ئێم فیرمایانەش نوکەیانە یارمەتیی یەکدیان دا بە ئەوەی کەرسگەلی پشکۆکان بە بڕزی بهەڕێنەوە، یان بازاڕەکان تا ڕادەیەک سەقامگیر ڕابگرن. لە کۆشکە هەنووکە ئەوەیە کە ئێم سیناریۆیە ئێستا بێتەواوی تێکشکاوە، ئێستا لەم ڕووشدا دەردەکەوێت کە داخۆ چ بانکێکی ناوەندی بەهێزترین و چ بانکێکی دیکە لاوازترین بێت. من ئێستا ناتوانم پێشبینی بکەم کە چۆن سەرجەمی ئەو ڕووشە دەگۆڕێت، لە من وای بە دەچم، هەموو ئەوانە کە لە پاشخاندا تەنافکان دەڕەسن، پەرشانی کەنترۆلکردنی ئێم دەخۆن. بە نموونە ئەو قەدەغەکردنەی هاتوچۆ کە لە پشمانەوەیە، دەستوەژێکە بە ئەوەی ئەوان چەند ڕۆژێک کات ببڕنەوە و پاشان بەدوویدا

بەیارەک بدەن.

- **لە ئایا ئەو پرسیارە هیچ رەهەندێکی دیکەیت کە داخە چە بانکێک بەهێز و چە بانکەکی دی لاواز بێت؟ ئاخر ئایا ئەمە هەموو بە چەشنێک گلۆبالیزە نەبووین و پێکەوە گرێنەدراوین کە ئیدی هەر کەوتنێک لە هەر جێیەکدا دەبێت بەهەی کەوتنی هەموو ئەوانی دی، هاوشێوەی پولە ڕیزکراوەکانی دەمینۆیەک کە هەر ئەوەندەی پاڵت بە یەک دانیانەوە نا، ئیدی ئەو هەموویان بەدووی یەکدیدا دەخات؟**
- بەگومان، ئەمە ئێستا ئەزموونی کاریگەریی ئەم دەمینۆیە دەکەین، بەیە هەمووی تێکدەشکێت …

***… من بەیە ووڵم پرسە دەکەم، چونکە بە نموونە نارویژ کە خاوەنی نەوتە، کە ئابووریەکی پتەوی نەتەوەیی هەیە، کەچی کرانی نارویژی لە چەند ڕەهەندێکەوە بە ڕەهەندێکجار زیان دابەزی.**

- بەڵێ، چونکە هەموو بڕیارێکی پێکەوەگرێدراون. دەیچە بانک هەندە چە بە بانکی جەی پی مۆرگان (J P Morgan) و سیتی بانک و هتاد گرێدراوە، کە ئیدی مرۆ لەوە هەر بەیارەک بدات، لە جێی دیکەش سەرەنجامی دەبێت. بە من هەنووکە ئەو مەسەلەیە زۆر گرنگە کە لە گشت لا سنووڕەکان دادەخرێن، لە بەم کارە گەشە بە ناسیۆنالیزم دەدرێت. مرۆ دەبێت سەرەڕای ئەوە بیر لەوە بکاتەوە کە هەڕەکی نەونەتەوەیی لە جیهاندا هەیە و بریتییە لە ئیندوستریی دارایی کە هیچ گرنگییەک بە سنووڕەکان نادات. سنووڕەکان هەبن یان نەبن، بە ئەوان گرنگ نییە. ئەوان تەنانەت سنووڕەکانیان بە بەرژەوەندیی خۆیان بەکاربردووە. گەر بە ئەوان وەاتێک وەک گەمژە دەرکەوتبێت، ڕوویان کردەتە وەاتێکی دیکە، بەوەش سەرجەم جیهانیان خستەتە ژێر فشاری خۆیانەوە. لە هەنووکە من داخستنی سنووڕەکان وەک ئاماژەیەک بە ئەوە دەبینم کە ئەلیتی دارایی پشتیوانیی جیاکردنەوەی خۆێک لە ڕووی نەتەوەیشەوە دەکات.
- **زۆر سوپاس. ئەمە نامانەوێت خۆێک بترسێنین. لە ئێستا پرسیارەکە ئەوەیە کە ئایا ئەمە چی بکەین؟ ئایا تە پارەکانت لە بانک دەرکردووە؟**
- من متمانەم بە بانکەکان نییە، بگرە بڕیاری پیشەکەم ئەو متمانەیەم نییە. گرنگترین شت ئێستا بە هەر مرۆڤێک ئەوەیە کە لە پێکەوەلکاویی کەشکان تێبگات. ئاخر مرۆ زۆر ئاسانتر بڕگەی دەخێک دەگرێت گەر بزانێت داخە چە هەزگەلێک لە

پەیوەندییەکاندا کاران. ژمارەیەکی زۆری خەڵک بەهۆی ئەو هیستریا پزیشکییەوە دوودڵن. لەرەدا دەبێت بەو خەڵکە بگوترێت: بزانن کە ئایا هەڵکخراوی تەندروستیی جیهانی چییە؟ بەوانن کە داخڵ زانیارییەکان لەکوێوە دێن! تەماشای ڤیدیۆی هەندێک پزیشک بکەن کە هەوە دەدەن هەندێک مەسەلە ڕاستبکەنەوە! واز لەو هیستریا شێتانەیە بێنن! بیر لەوە بکەنەوە کە داخڵ ئەو هیستریایە لە خزمەتی چ لایەنێکدایە؟ ئاخر ئەوە هیستریایەکی دەستکردە، کەواتە لە دژی دەوروژێنراوە…

Over the Counter: مەبەست لە بیزنیسێ بە کاغەزی بەهادار لە دژی بڕەوی بڕسێ.
فرۆشتنی بەش (Short-Selling): فرۆشتنی بەهای زەمینەیی، کە فرۆشیار جارێ خاوەنیان نییە، لە هیوادارێ بەو فرۆشتنەی ئەوان بەهاکەیان پتر دابەزێت و بەو هەیەوە قازانجی زێر بکات.

وەنەیەک لە سەردەمی کۆرۆنادا … ئەمجەد شاکەلی

کاکەحەمەی دەبەنێ و باوکم(ڕەحیان شاد و یادیان بەخێر)، ئەحمەد و منیان، بە خەمان دشداشێ و چاکەتکانمانەوە، بردێ دوکانەکەی حەمەی وەستا زەراب و سەرو پانتۆڵ و سەرو کراسیان بۆ کڕین. هەردووکمان چون یەک، پانتۆڵەکی خاکی و کراسەکی سپی. هاوین بوو، ئەمە چووبووینە کفری بەوەی لە تاقیکردنەوەی بەکالۆریای پەلی شەشەمی سەرەتایی ساڵی 1961/1962دا بەشدار بین. یەک ڕۆژ پێش تاقیکردنەوەکە، ئەو جلانەیان بۆ کڕین. ئەوە یەکەم جارم بوو پانتۆڵ لەپێ بکەم. تا پێش ئەوە و تا ئەو تەمەنە هەر دشداشەم لەبەر کردبوو. دشداشێ بە ماڵ، بە گەمەکردن، بە میوانی، بە جووانەوەی ڕۆژانە، بە جژن، بە خوێندنگە، بە خوتن و بە هەموو شتێک لەبەر دەکرا. لە ڕۆژەکەی دوای ئەو ڕۆژەوە، ئیدی پانتۆڵ جگەی دشداشەی گرتەوە و لەگەڵ هەڵکشانی تەمەندا تا ئێستا هاتووە.
لە ساڵانی 1980دا هاوڕێم کاک ڕەمزی قەیتوولی لە گەڕانەوەیدا لە

گشتکی بۆ لەندەن، دشداشەیکی سپی وەک دیاری بۆ هەنام، کە ئەستاش ماومە. جارجار لە ماڵەوە بۆ خۆتن لەبەری دەکەم یا کە نەخۆش دەکەوم و دەکەومە سەر جگۆ لەبەری دەکەم. ساڵی 2018 یەش (ئاز)ی کچم لە حەج گەڕایەوە، دشداشەیکی مەیلەو بەر- قاوەیی بۆ دیاری بۆ هەنام، ئیدی بووم بۆ خاوەنی دوو دشداشە.
لە سەردەمکدا لە ماڵی خەمان، لە تەمەنی منداڵی و مەردمنداڵیدا، جاروبار، کە حەزم لە بینینی هەندی میوان یا کەسک یا مەیلی چوونەدەرەوە و دیتنی خەڵکم نەکردبا، تەنانەت ئاگڕ هاوڕیانی خەیشم بووایەن، لەنەو ماڵدا پاڵم لە دەدایەوە و دادەنیشتم و نەدەچووم دەرە. دایکم دەهاتە ژوورە و بە شۆوزارە گەرمیانییەکەی خۆی دەیگوت: "ئەوە بۆ ناچیتە دشتە، خۆ خەتەنە نەکریایتە، وا لەبن ماڵا خەت مات داوە، هەسە هەسە دەی بچە دشتە!". ئەو سەردەمە کەسک کە خەتەنە دەکرا، دشداشەیکی لەبەر دەکرد و پاڵی لە دەدایەوە و نەدەچووە دەرە.
ئستا بۆ سایەی قایرەسی کۆرناوە، لە ماڵەوە پاڵم داوەتەوە و دشداشەشم لەبەر کردووە. دشداشە وەک هەمای ئاریشە و کەشە و جۆرە ووداوەکی نەخوازراو. تەنە لەنەوان 15-20 میترەکی بەشایی نەو ئەپارتمانە 56میتریە چوارگۆشەکەمدا دەم و دەچم. لە دوو پەنجەرەوە دەرە دەبینم و ئاگاداری هاتوچۆ و جووڵانەوەی گەڕەکم، کە ئەسەن بۆ خەی گەڕەکەکی مردووە. کۆرنایش نەبەت هەر مردووە، لە ئستا لەم وەرزی کۆرنایدا کپ و بێگیان و مردووترە.
تاکەتاکە مرۆڤ لە پەنجەرکانەوە دەبینم و هەنگە تا دنیا ووناکە و تەواوی هەژەکە ژمارەیان نەگاتە 50 کەسک. بەیانیانی زوو، لە بن دیواری خوارەی ژووری خۆتنەکەم، دەنگی ترپەی پەیە بچکۆلەکانی زارکە گچکەکانی باخچەی منداڵانکەی نزیکە ماڵمان دەتە گوەم، کە لەلەکانیان دەیانبەنە دەرە و بەدەم وردە هەیشتنەوە دەنگە ناسکە منداڵانکانیان، دەنە گوەم.
ئەوەی زەرتر دەم پەی خۆش، سەگکانن! دوو سەگخانە(باخچەی سەگل یا سەرپەرشتیخانەی سەگل یا ماڵەسەگ)، نزیکی ماڵەکەی منن. هەموو هەژانی کار، دووشەممە تا هەینی، کچەکان، ئەوانەی تەمەنیان لەنەوان 16-20 ساڵەکدایە، لەلەکانی سەگکان، کە بە خەیان 3-6 کیژەک دەبن، ئیدی زیاتر یاکەمتر، هەریەکەیان سەری 10-12 پەتی بەدەستەوەیە و ئەو سەری پەتکان لە ملی 10-12سەگەک ئاڵاون و ژمارەی سەگکان لە کەمترین جاردا لە 40 سەگەک کەمتر نییە. سەگی گەورە و زەبەلاح، سەگی گچکەی زەر گچکە، دەڵ، گەماڵ، سەگی سپی، سەگی هەش، سەگی قاوەیی، سەگی سادەی یەک هەنگ، سەگی دوو هەنگ و تەکەڵ، سەگی بەرە، سەگی بازە، سەگی سەر بە هەگەزی جیاواز، سەگی

سەر بە بنەچەی جیاواز و هەموو جارە سەگێک، ئارام و بە دەنگ بەدەوری لەلەکانیانەدا وەک بازنەیەک، مانەندی سەرباز و مەشقپێکراو، دەمان و نە گەنگەشە و نە شەڕ و نە دەنگ دەنگ، نە جیاوازیی چینایەتی و نە فشەکردن و خۆبەزلزانی و لووتبەرزی و نە ئیریی و نە تەماعیی و چاوچنۆکی، هەمن هەمن، بەڕێز بەڕێز، لە کەشکی پە لە خەشوبستی و هاوئاهەنگی و یەکگرتوویی دا، نەرم نەرم دەمان و چەڕ لەو سروشتە جوانەی دەوروبەری خۆیان وەردەگرن. جارجار لەلەکان هاوەستن و ئاوانیش هەر هەموو هاوەستن. هەموو چاونەیی فەرمانی دادەکانیانن. من زەربەی هەژان، نەک بە سایەی کەرناوە، بەڵکە بەسایەی خانەنشینییەوە، هەژانە ئەو دیمەنە، شادییەک، گەشی و خۆشییەک، بە هەڕەحم دەبەخشە. بە من ئەو دیمەنە دەکاتە: ژیان. ئێستاش لەم سەردەمی کەرنایەدا، کە ئەو گەلە سەگ و لەلە و سروتە هەژانەیە دەبینم، تەدەگەم، هەشتا خەڵک دەچنە سەرکار، چون ئەو سەگانە بۆیە خراونەتە ئەو سەگخانانە، لەبەروەی خاوەنەکانیان کار دەکەن و چەن منداڵەکانیان دەبەنە، زارەکخانە، باخچەی منداڵان، بەو جۆرەیش سەگەکانیان لەو سەگخانانە دادەنێن تا ئەودەمی نزیکەی سەعات 17-18 ی ئێواری لە کار دەگەڕێنەوە و سەگەکان و زارەکەکانیان دەبەنەوە ماڵ. تا ئەو سەگانە هەژانە ببینرێن، واتە: ژیان نەوەستاوە، واتە: هەشتا ژیان بەردەوامە.
کەرنا، جموجووڵی مرۆڤ و فەرهەنگ و ماشێن و شەمەندەفەر و گەشت و سەیران و هاتوچۆی هاگرت و وەک چەن جاران بەرخ دەکرانە کەزەوە و مامر دەکرانە کولانەوە، کەرنا، کەزەکەزەی لە مرۆڤ کرد و کردنیە کەزەوە و کردنیە کولانەوە. کەرنا، زەنگێک بوو، دنیایەک شتی وەبیر مرۆڤایەتی هێنایەوە و چەپەکەک بوو، سروشت، نادادی، هەژاری، هەڵاواردنی مرۆڤ، جیاکاری، ژینگە، کەشایان بە تەپڵی سەری مرۆڤدا بە وێناگا هێنانەوەی، ئاگەر بۆیار بێت وەبیرهێنانەوە و وێناگاهێنانەوە، زەنگێک بن مرۆڤ بەدار بکەنەوە و دید و وزەیکی نوێی پە ببەخشن و وانەیەکی نوێی ژیانی فێر بکەن! کەمجار مرۆڤ وانەیەک لە هەڵەکانی خۆی و هەڵەکانی خەڵک و جڤاک فێر دەبە!
ئێستا ئەمەی، کە ناچینە سەرکار، ئەمەی لەماڵەوە تەڵاح و پاڵدراوە، ئەو کەسانەین، لە کارکردن دووکەوتووینەوە. لاوەکان دەچنە سەر کار، ئەمە ناچین. ئەمە لە ماڵەوە تەنیاین. هەموو هاوتەمەنانی ئەمە، ئاگەر لە هیچ شتەکدا، لە چین و ڕەنگ و ڕەگەز و ئایین و نەتەوە و...چون یەک و یەکسان نەبین، لە تەنیاییدا یەکسانین. ئەمە هەموومان لە ماڵەوەین. هەندەکمان لە پەنجەرەی ماڵەکانیانەوە، خەڵکانی تەپڵەبوو دەژمێرن و هەندەکمان سەگەل دەژمێرن و هەندەکمان هەر چای دەخواتەوە و هەندەکمان هەر خەریکی

شیولەنانە و هەندێکمان تەماشای فیلم و تیڤی دەکات و هەندێکمان خجڵی فەیسبووک و وەتس ئاپ و ڤایبەر و ئیمۆ و ئینتەرنێتێ و هەندێکمان وەدووی هەواڵدا هەڵدەکات و هەندێکمان نوقمی لاپەڕەی کتێبانێ و هەندێکمان وشە ڕیز دەکات و گوتەیەک، هزرێک، خەیاڵێک دەدەرێنێت، هەندێکمان سوودووکە دەکات و هەندێکمان گۆ دەداتە مووزیک و هەندێکمان نوێژ دەکات و قورئان دەخوێنێتەوە و هەندێکمان دەخواتەوە و جگەرە دەکێشێ و هەندێکمان بانۆ لیستی ناوی هاوڕێ و دەست و کەسکانی نێو تەلەفۆنەکەیدا دەگۆڕێ و ئاوەڵی چوار ساڵیشە پێوەندی پێوە نەکردووە، زەنگی بە لەدەدا یا لێو جارێ کەسانەوە زەنگی بە لەدەدرێ و هەندێکیشمان تەمبەڵ و تەوەزەل و زەمەتە هیچ، هەر هیچ ناکات و فەلسەفەی"خەت تەمبەڵی، پاڵدانەوە، هیچ نەکردن، دوای ئۆڤەرش وچاندان و ئیسراحەت کردن" پەڕە دەکات، ئەم فەلسەفەیە، لەگەڵ (پەری)ی کچمدا هەردەم تووڕینەوەی لەسەر دەکەین و خوێندنەوەی نویی بە دەکەین و شتی نوێی دەخەینە سەر و جارجار لە (ناز) و (ڕاز)یشەوە سرووشمان پێ دەبەخشرێت. دیارە هەندێکیشمان زۆرێک لەوانەی گوتران، پێکەوە لە ماڵی دەکات. ئەمە هەموومان تێنیایی یەکیخستووین. تێنیایی، کە پتر دەردێکی پشکۆتن و نوێگەرایی و جڤاکی مەدەرنە و کەمتر لە جڤاکگەلێ ڕۆژهەڵاتییدا هەبوو و هەیە، هەرچەندە ئێستا مۆبایل و تیڤی و ئینتەرنێت و جیهانگیری و لاساییکردنەوە سەدان تەوتەشقەڵەی شۆڕیانی ڕۆژاوایی و تەکنەلۆجیا و بازمی دیکە، پێتای تێنیایی گیاندووتە ڕۆژهەڵات و تێنانێت جڤاکە سادە و ساکار و سەرتاییەکانیش. لەرە لە ئەوروپا و بەتایبەت لەم سۆنگە، تێنیایی پێوەر و نموونەی ژیانی ستانداردە و پێچەوانەکەی ناستانداریە.

هەواڵەکانی وەدوویاندا وەبین، هەواڵی ژیان و مەرگن. لەنێوان ژیان مەرگدا توێژاڵێکی هێندە تەنک هەیە، کە ئێستا لەهەموودەم زیاتر، ئەمەومانان هەستی پێ دەکەین و دەیبینین. میدیاکان پێیتا پێیتا هەواڵی مەرگمان بەسەردا دەبارێنن و وێنەکانی مەرگمان پێشان دەدەن و پێ دەگەیەنن. مرۆڤی پێش ئەم پێتایە، دیارە نێ هەموو مرۆڤ، تەنێ یەک شتی دەزانی، ئاکامەکەی ژیان و هەڵپە، بێ زیاتر پێیداکردنی سامان، پارە، دەوڵەمەندی، دەسەڵات. مرۆڤ وەدووی دنیاویستی و دنیاری و خۆیستیدا غاری دەدا. مرۆڤ گۆڕەساڵەکان، کاتیان بێ زارەک، بێ خەیان، بێ خەزان و خۆشەویستانیان نەبوو. کاتیان نەبوو بیر بکەنەوە. کاتیان نەبوو جوانیی ببینن. کاتیان نەبوو چێژ لە سروشت لە دەنگی سروشت، لە هاژەی با، لە جریوەی مەل، لە دەنگی بەدەنگی، لە دەنگی ئاژەڵ، لە دەنگی خاک، لە دەنگی گیا و گوڵ و ئاو و درەخت و ژین وەربگرن. ئاگەر کەرەنا وانیەک بێ مرۆڤ

ببەخشێت، ئەوا مرۆڤی دوای کارەنا، وەک مرۆڤی پێش کارەنا نابێت. کارەنا ئەمەی تەنیاخست و ئەمەی کەنارخست، ئەمە ئێستا تەنە خەمانین و کەسمان لەگڵ نییە. ئەمە تەنە بیر لە دەستشەردن و خەخاوێنکردنەوە و دەستوەرندان لە دەم و کەپوو و چاو و ووەتمان دەکەینەوە. ئەمە ئێستا بیر لە خواردنەوەی گەرم و شلەمەنی و شتی بە سوود بە بەرگریی لێش دەکەینەوە. ئەمە ئەگەر ناچاریش بین بچینە فرۆشگەیەک بە کەینی پەویستییەک، خەراکەک، خەمان لە مرۆڤ دوور دەگرن، نامانەوە کەس ببینین. تە خڵکی هەرکوەییەکی، چ ڵەگەزێکی، ئێستا تەیش و هەموو ئەوانی دیکەش لەنەوان ترس و مەرگدان، ئەمە لە بەرزەخداین، ئەمە هەموومان لەو نەوەندداین.

ئەمە، ئێستاکە و پێشتریش، پێش کارەنا و لە وەرزی کارەنایشدا، دوو جەر ئەمەین. ئەمەی پایینی پلیکانەکەی جڤاک لە ووی چینایەتییەوە و ئەمەکانی دیکەی باڵای پلیکانەی جڤاک لە هەموو ووەکەوە. ئەمەگەل، بە سەر دوو چیندا و هەندە جار پتریش دەبەش دەبین. ئەوانەی سەرە، ئەوانەی باڵای جڤاک، سواری چ شێڵەک بووبوون و بەرەو کوە هەنگاویان دەنا! ژیانیان پە لە پڵە و کار و جووڵە و مشغڵەت و فریانکەوتن و بە کاتیی بوو. خەیان بزر کردبوو و لە ڕاستی هەڵدەهاتن. ئەوان ئێستاش لەم کارەنابارانەدا دەتوانن، لە ڕووشکی تردا بن. ئەوان دەتوانن وەات جەبهەن و بە فڵەکە و بە کەشتی خەیان و بە نوێترین ماشەنی خەیان، بەرەو دوگەیەکی چڵ لە خڵەک، بەنام پە لە ئامرازی پشوو و خۆشگوزەرانی بەن و لەوە دوور لە مرۆڤ، لەنگەر بگرن و خۆ بپارێزن و کارەنا ڕوویان تە نەکات. ئەوان دەتوانن بە زەنگەکی تەلیفۆن یا لە ڕێگەی ئینتەرنێتەوە، نزیک سێ ژەمە، بەڵکە چوار ژەمە و حەفت ژەمە و فرەتریش، لەگڵ نایابترین جۆری خواردنەوە و سەد بەزمی دیکە ،بهێنن بەردەرکەی ژووری خەوتنەکەیان. ئەوان دەتوانن ئەگەر تووشی دەردیش بن، بە زەنگەک، باشترین بژیشکی تایبەت و باشترین نەخۆشخانەی تایبەت و نایابترین دەرمان، بگەنە خزمەتیان و چارەسەری دەردەکانیان بکرێت. هەرچی ئەمەکانی خوارەی پلیکانەکەین، کونجی ماڵ و چاوەڕوانی خەمتکردن، تەنانەت ئەگەر دەردەکەش سەرودەی گرتین، تاکە ڕێگەمانە لەم کاتەشدا. ئەمە باجی کارە چەپەڵەکانی ئەوانەی سەرەی پلیکانەکە دەدەین. ئێستا، کە کارەنا بەر دەرکەی لە گرتووین، ئەمەکانی خوارە، خەمان دەدەزینەوە و بەمان دەردەکەوێت، چەندە لاوازین، چەندە هیچ نین، چەندە بەدەسەاتین. ئێستا، لە ڕۆژکداین، هەندە دەستپاچەین، دەزانین هیچ شتێک دادمان نادات، ئەمە، ئێستا باجی تەواوی ئەو کارە نابەجێیانەی دەسەاتداران و زلهێزان و دارایانی ئەم جیهانە و مرۆڤایەتی دەدەین. ئێستا پەویستمان بە ڕاوەستان و

تێگەیشتنمانە لە سەرقاڵی و خەبووون.
ئێستا، پێویستمان بە تێگەیشتنە لەوەی، کە زۆری هێندە باری گرانە، ئیدی توانستی هەڵگرتنی ئەو هەموو کاڵا و بارهەم و شتومەکە بەفڕ و بەکەڵک و زیادە و ژینگەوێرانکارانە نەماوە. ئێستا، پێویستمان بە تێگەیشتنە لە گرنگیی پێوەندداری، تەکنەاوی، یەکدی بەسەرکردنەوە، خۆشەویستی، کات تەرخانکردن بە یەکدی. ئەمە لە کۆشوفش و تەرەفکدا دژیاین، تەنیا بارهەم و ئازادی و خۆشگوزرانیمان دەبینی. پەمان وابوو ئەوانە هەموو کۆشکانمان وڵاوە دەنێن. ئەمە هەمیشە ترس و دڵەواکێی لەدەستدانی بارهەم و ئازادی و خۆشگوزارانیمان بوو. ترس و دڵەاوکێ، ژیانمانی ئاڵەز کردبوو و مۆشک و بیر و دیدمان ئاڵەزکاو بوو. هەموومان مرۆڤگەلێکی ئاڵەزکاو بووین. کەمێک و هاریکاری و بەتەنگەوەهاتنی مرۆڤی خودان پێویستی و لێقەوماومان فەرامۆش کردبوو. ئەمە نەماندەزانی، هەموو مرۆڤایەتی گردەراوی یەکدین. ئەمە دەبە جیهان بە جۆرێکی دیکە بینا بکەینەوە. جیهانێک بەهێنینە گۆڕ و دروست بکەینەوە، مۆشک و بیر و دڕوونی مرۆڤ، لەسەر بنەما و بناخەی خۆشەویستی مرۆڤ و هاریکاری و کەمێک و نەهێشتنی جیاوازیی چینایەتی و ڕەگەزی و ئایینی و نەتەوەیی، بینا بکاتەوە، چون بە ئەوانە، بە مۆشک و دڕوونی ئاسوودە و دروست و ئارام، لێشساغی نایەتە گۆڕ.
جیهان بە دەبە دوای ڕەبەر و دارا و دەسەاتدارگەلێک بکەوێت، خەیان بخەنە پێش هەموو مرۆڤکانی دیکەوە و هەموو بەرژەوەند و ئارەزوو و خواستەکانی خەیان، بە پێویست بزانن و وەپێش هەموو کەس و هەموو شتەکی دیکەی بخەن! وەها ڕەبەرگەلێک دەبە نەمێنن و وڵانرێن. بە بەرەووبوونەی هەر نەهامەتی و دەرد و پەتا و ئاریشەیەک، مرۆڤ، گەل، خەڵک پێویستیان بە شارەزا و زانای باوەڕپێکراو هەیە، پێویستیان بە باوەڕبوون بە دەسەاتدارانێکی دەسەز هەیە، دەسەاتدارگەلێک، هەرچەندە دەگمەنن، کە خەمی گەل و وەات و مرۆڤایەتی دەخەن، وەاتەکانیش پێویستیان بە باوەڕبوون بە یەکدی هەیە. لە جیهاندا سەدان میلیۆن مرۆڤ هەن تەنانەت سەرەتاییترین، مەرجەکانی ژیانێکی شایستەی مرۆڤیان نییە، ئیدی لە ئاوی خواردنەوە بیگرە و بە نان و کۆبەیەک بە تەدا ژیان و پۆشاک و هەموو پێویستییەکانی دیکەوە تا دەگاتە خزمەتی تەندروستی و بژیشک و دەرمانیان نییە، کە هەموو ئەوانە دەبنە هۆی مەترسی و دژواری، نە تەنە بە ئەوان، بەڵکە بە هەموو مرۆڤایەتی.
دەوڵەتەکان، نەتەوەکان، لەسەر ئەوە ڕاهاتوون، تەنە بیر لە لێشساغی لەنەو وەات و خەڵکانی خەیاندا بکەنەوە، لە دابینکردنی چارەسەر و تەندروستیی باش بە هەر وەاتێک چین، ئیتالیا، کووبا

سەمال یا ئێران، بۆ قازانجی گەلانی فرانسا، ئەمریکا، برازیل یا سوێدیش دەگەڕێتەوە. تووشبوونی مرۆڤ بە کۆرۆنا یا هەر پەتایەکی دیکە، لە ئێران، چین، ئیتالیا یا سپانیا، هیچ شتێک نییە تەنیا بە خۆکی ئاو دەڤڕانە، بەڵکە بە هەموو یەکێک لە ئەمە لێم جیهانەدا. هەموو مرۆڤایەتی لە سەر یەک تەپی زەوی دەژین، ئاو و هەوا و خۆر و سروشت و ژینگە و خاک و ئێستا و داهاتوویان، گرێدراوی یەکدین و لە ژیان و مردندا هاوبەشن. هەموو مرۆڤایەتی بەرپرسە لە پاراستنی هەموو مرۆڤێک، هەموو تاکێک، هەموو ئاژەڵێک، هەموو درەختێک، لە هەموو وەاتێک، لە هەموو جیهاندا. ڕەبەر و سەرکردەی توانا و لێهاتوو و خاوەن بڕیار بۆ کارەساتگەلێکی وەک کۆرۆنا لە جیهاندا پێویستن.
ئەمە، کە لانیو ماڵدا خەمان حەشاردراوە، ئەگەر بە ئاشکرا و ڕاشکاوانە نەبێین، وادەزانین لەبەر هەموو دەرگا و هەموو پەنجەرەیەک و لەژێر هەموو بەرد و تاوێرێک و لەبان هەموو دار و دەوەن و بنجک و تەختە و هەموو تۆکڵە میوەیەک و لەبن هەموو دیوارێکدا، کۆرۆنا خەی مەناس داوە و زەرجاران وا بیر دەکەینەوە و وامان بۆ خۆیادا دەت، کە ئەگەر دەرگا یا پەنجەرە یا هەر کونێکی ماڵەکەمان کراوە بێت، قایرۆسی کۆرۆنا بە سەلام و چاک و خۆشی، خەی وەژووردا دەکات، وەک چاوەڕوانی کردنەوەی دەرکە و پەنجەرە و دەلاقە و کون و کەلەبەر بێت بە هاتن بۆ نێو ماڵ.
ئاوەی ئێستا بەسەر مرۆڤایەتیدا تێدەپەڕێت، باجی هەڵسوکەوت و بەرخورد و ڕەوشتە نامرۆڤانەییەکانی ڕەژیم و دەسەڵاتکانی سەر گەی زەویە. زادەی چاوچنۆکی و گەنهزرینی ئەوانەن، هەوساری جیهانیان بەدەستەوەیە و بە ئارەزووی خۆیان داژەن و مرۆڤایەتی بەرەو هەڕەشەدەر و لەبەینچوون دەبەن. ئێستا جیهانی سەرمایەداری زەر ئاشکرا و بە شاردنەوە، لە زمانی سەرکردەکانیانەوە، باس لەوە دەکەن، کە چاوەڕوانی لەبەینچوونی70%ی خەکانی وەاتکانیانن و داوا لە خەک دەکەن، ئامادەی ئەوە بن، ماڵاوایی و خوداحافیزی، بە دواجار، لە خۆشویستان و کەسە نزیکەکانیان بکەن، چونکە ئیدی ڕەنگە نەیانبینەنەوە! ئەو کەسە نزیکانە و ئەو خۆشویستانەی ئەوان باسیان دەکەن، پیرەکانن، حەفتاساڵان و بانتر. ئەوانەن ڕەژەک لە ڕەژان هەموو کارا و پەهەز و گورجوگۆ، کاریان دەکرد و بەرهەمیان هەبوو و خشتیان دەخستە سەر خشت و ئەم جیهانەی ئەمەیان دروست دەکرد.
جیهانی سەرمایەداری، ئەورووپا، ئەمریکا و...ەژەی پیر لە وەاتکانیاندا 70% پێکدەهێنن و گەنجیان کەمتر. کەمتر زاوز دەکەن و منداڵیان کەمتر دەبێت. مرۆڤیان تەمەندرێژن و درەنگ دەمرن. هەشتا و نەوەت و سەت ساڵانیان فرەن و زەر جاریش لە دەر

دەبینرێن و چالاکن و وەرزش دەکەن و دەژین. ئەو پیرانە، نزیکەی هەر هەموویان بە تەنە دەژین. ئەگەر لە ماڵەکیشدا بە تەنە نەژین، لە خانەی پیران هەریەکەو ژووری خۆی هەیە. هاژاوا و جیهانی سەرمایەداری، لەو تەدەگەن، کە ئەم هەموو پیرە، کار ناکەن، بەرهەمیان نییە، مووچەی خانەنشینی وەردەگرن، دەمیان هەیە و دەستیان نییە، پێویستیان بە دەرمان و کەمەکی لەشکی و مەسرەف و خۆراک و هەموو شتەکە و بە خۆیشیان توانستی دابینکردنی ئەو هەموو شتیان نییە، ئیدی بوونی ئەمانە، لە چاوی سەرمایەداری و هاژاوای بە دە و بە بزنیسەوە، زیادییە و کەمبوونەوە و نەبوون و نەمانیان، سەرمایەداری و سەرمایەداران، بە قازانجی دادەنێن.
ئەو تەوانینە بە خەکانکی بە بەرهەم و "دەمدار و بەدەست"، زادەی ئەم هاژگارە نییە، بەکە بنجوبناوانکی لە بەک دید و هەزردا هەیە، کە لەمەژە لەنەو جڤاکی هاژاوادا هەن. هەزر یا تیۆرییەکەی مالسەس لەمە زانستی دانیشووانەوە، کە لە 1798دا، لەژەر ناونیشانی"گوتارەک لەمە بنەما گشتییەکانی دانیشتووان"دا، بڵاوی کردەوە، دەڵێ:" هەزی زیادبوونی دانیشتووان مەزنترە لە هەزی زەوی لە بەرهەمهێنانی خۆراکدا". مالسەس، پێیوایە ژمارەی مرۆڤ هەر 25 ساڵ جارەک بەگوێرەی یەک بەدوای یەکی ئەندازییدا(4-8-16-32-64-128…) زیاد دەکات، هەرچی بەرهەمی خۆراکە بە گوێرەی یەک بە دوای یەکی ژمارەییدا (10-20-30-40-50…) زیاد دەکات. مالسەس دەڵێ:"مادام مرۆڤ بەبێ خۆراک ناتوانێت بژی، ئەم دوو هەزە نایەکسانە لە گۆشەسەندندا، دەبە هەندەک هاگر بێتە هاییان بە ئەوەی وەک یەکیان لە بێت، واتە: کەمکردنەوەی هاژەی زیادکردنی دانیشتووان، بە ئەوەی لەگەڵ هاژەی بەرهەمهێنانی خۆراکدا هاوتا ببنەوە". بەگوێرەی مالسەس ئەم هاگرییانەی، کە هاگری لە زاوزێی خەڵک دەکەن، هەم نەئینی و هەم ئەرێنین. هەکارە نەئێنییەکان، لە شوونکردن و ژنهێنانداوە هەی دەستکورتییەوە دەبینرێن، هەرچی هەکارە ئەرێنییەکانە لەپاش سەرنکەوتنی هەکارە نەئێنییەکان دێن، کاتەک سروشت و مژوو، بە نەخشی و برسییەتی و جەنگ، قە دەخەنە نەو مرۆڤ، ئەو کاتە ئیدی هاوسەنگیی لەنەوان دانیشتووان و خۆراکی دەستبەرکراودا هادەگیرێت. ئەوەی مالسەس ئاماژەی پێ دەکات، لە ململانێیەکانی باکووری دەوەڵەمەند و باشووری هەژاری تەپەی زەویدا و لە سیاسەتی هاژیمە نازیست و فاشیست و سەرمایەدارییەکاندا، هەمیشە بینراوە. هەموو ئەم هاژیمانە، قەکردن و کوژتنی بەکەمەی گەلانیان، ئافراندووە و ئەنجام داوە. لە دوو جەنگی جیهانیدا و لە دژیان جەنگی کەنیالیزمدا، دیوە دزەوەکەیان وەدەرکەوتووە.

کورتەی بیرکەیەک مالسەس دەریدەبڕێ دەڵێ: "ئەو مرۆڤەی کەسکی نییە بیژنێت و ناتوانێت لەنەو جڤاکدا کارکی دەستکەوێت، دەشبینێت لەسەر خاکەکەی خەیشیدا، چ بڕێ خەراککی چنگ ناکەوێت و نییە، ئیدی لەئەنجامدا، ئەو کەسکی زیادیە لەسەر خوانی سروشت، چون ئەو دەوریەکی نییە لەنەو دەوریەکاندا و بەو پێیەش سروشت فەرمانی پێدەدا زەمەن جێبهێڵێت".

کە زیادبوونی ژمارەی مرۆڤ و کەمیی بەرهەم، بگاتە بارگرانی زەوی و تەحەممولنەکردنی (carrying capacity of land)، بە بڕچوونی مالسەس، ئیدی هۆشکە دگاتە قۆناخی چی و تەقینەوەی دانیشتووان و بەو پێیەش هێڕێک دادە خەراک بڕێی دەمە برسیەکان ناکات و ئەوش دەبێتە هۆکاری دروستبوونی جەنگ لەپێناوی خەراک و ئاودا، ئەوە لایەنە نەدەوڵەتی و جیهانیەکەی، هەرچی پەوەندداریشە بە یەک جڤاکەوە، لەنەو یەک جڤاکدا، دەبێتە هۆی مانەوەی مرۆڤە بەهێز و تواناکان. ئیدی هێزاری و دەرد، بڕاو دەبێتەوە و جەنگیش لەنەوان دەوڵەتاندا و هێزاری لەنەو یەک جڤاکدا دەبنە واقیع و ڕاستی.

مالسەس دەڵێ: "جڤاکی مرۆڤایەتی بەم جۆرە تەنە ململانێیە، ژیان بە ئەوانە دەمێنێتەوە، باشترینن و سامان و دارایی لەم ململانێیەدا، تەنە خێراتە بە ئازا و لێهاتووەکان". هەموو ئەو هێگریانەی بەڵای مالسەسەوە پەویستن گرێکە بکرێن یا بڕێنە دی: برسیەتی، دەرد، جەنگ، هەموو ئەمانە لە وڵاتانی دواکەوتوو و هێزار و گۆشنەسندووداە هێودەڕن و دەبنە هۆی لەنەوبردنی بڕێک لە دانیشتووان، کە ئیدی هاوتایی و هاوسەنگیی بە دانیشتووان و چەندیەتی خەراک دەگەڕێتەوە، دیارە بە دەسەڵاتداران و دارایانی ئەو وڵاتانە، نەک هەموو مرۆڤەکان. هێگریە خەپارەزی و ئارەزوومەندیەکان، ژنومەردایەتی نەکردن یا دواخستنی، ئەمە لە وڵاتانی پیشەسازییە پشکەوتووەکاندا باوە، کە لە کۆتاییدا هاوسەنگیەک لەنەوان ژمارەی دانیشتووان و چەندیەتی خەراکدا دێتە گۆڕێ.

مالسەس، گومان و گۆشکردنی دەزینەوە و داهێنانە زانستییە نوێیەکان و ئاستە هونەریەکانی، کە بوونەتە هۆی زیادبوونی بەرهەم بە هێڕێکی زەر، لەبەرچاو نەگرتووە. هەروەها بڕاوبوونەوەی زانیاری و ئاگایی فەرهەنگی، کە بوونەتە هۆی کەمبوونەوەی زاوزێ، نەک بەهۆی ژنومەردایەتی نەکردن، یا دواخستنی، بەڵکە بەهۆی بەکارهێنانی ئامرازی زانستیی نوێ بە هێگریکردن لە منداڵبوونی، لەبەرچاو نەگرتووە. ئەستا هێڕێی زیادەی خەراک گەلێک لە هێڕێی زیادبوونی دانیشتووان زیاترە، بە تایبەت لە گەلێک لە وڵاتانی پیشەسازییدا، مالسەس ئەوەیشی لەبەرچاو نەگرتووە. مالسەس،

نادادی و ناهاسەنگی و ناهاوتایی، لە دابەشکردنی خێراکدا، لەنێوان وڵاتانی دەوڵەمەندی باکووری زەوی و وڵاتانی هەژاری باشووری زەوی، کە کەمینەیەکی بەشی زەرینەی دەخوات، لەبەرچاو نەگرتووە. لەگەڵ هەموو کەماسییەکدا لە تیۆرییەکەی مالسەسدا، ئەم تیۆرییەی بووە بەنەمایەک و تیۆری (چەبوون و گەشەکردن/Theory of Evolution/ نظرية النشوء والإرتقاء)ی چارڵس داروین و تیۆری (مانەوەی تواناکان/بەهێزەکان/Theory of survival of the fittest/ البقاء للأصلح)ی فرێدریک نیچە (Friedrich Nietzsche)ی بەرهەم هێنا، کە بوون بە سەرووشبەخشی نازیزم و فاشیزم و کۆمۆنیالیزم و کەپیتالیزم و نیولیبرالیزم.

سەرمایەداریی، کە ئیدی گەیشتووەتە قۆناخی ئیمپریالیزم و هیچ دژوفەت و بوارێکی بە باشووری هەژاری گەی زەوی نەهێشتووەتەوە و تەواوی 50%ی سامان و ئابووری جیهان، ئەگەر لەو ڕێژەیەش زیاتر نەبێت، بە دەست 1%ی جیهانەوەیە، کە دارا و سەرمایەدارانی وڵاتانی باکووری گەی زەوین. ئێستا ژمارەی میلیەنێرانی جیهان 36 میلیۆن میلیەنێرن و لە ساڵی 2022دا دەبنە 44 میلیۆن میلیەنێر. ئێستا 15،3 میلیۆن میلیەنێر لە ئەمەریکا(USA) و2،7 میلیۆن میلیەنێر لە ژاپۆن و 2،2 میلیۆن میلیەنێر لە بریتانیا(UK) و 1،9 میلیۆن میلیەنێر لە چین هەن . وڵاتانی سەرمایەداری و سەرمایەداران، ئابووریان بە بەرهەمهێنانی میلیەنان شتی بێکەڵک و ناپێویست و زیادە هەیە. ئابووری و سامانیان بە بەرهەمهێنانی فڕۆ و بە کەمەڵە و لە یەک کاتا میلیەنان جۆر و ڕەنگ و میلیاران تەن و دانە(Massproduktion)ی لە دروست دەکەن، کە تەنە بازاڕی پەدەکەنەوە و گیرفانی خەڵکی پە بەتاڵ دەکەنەوە هەیە. ئابووری و سامانیان بە دروستکردنی چەک، ئەتەم، بۆمب، تانک، فڕۆکە، گازی ژاراوی، هەزاران جۆرە تفەنگ و دەمانچە و چەکی لیزەری و بۆزمی دیکە، کە بیلیەنان دۆلاری تێدچێ هەیە. ئابووری و سامانیان بە دەسەڵاتداری تووەهات و جۆینی بە نرخ و بە بایەخ و ئاهەنگی ناپەسەند و کەشک و تۆلاری ڕازاوە و پۆشاکی گرانبەها و وەرزشکار و فووتبۆیست و هەزاران جۆری ئەلکحوول و سیگار و خشە و زەڵە و سەدان هەزار شتی دیکە هەیە، لە ئێستا بە مرۆڤ، بە لەشساغی، بە خۆپاراستن، بە هەژار و نەدار و برسی و ڕووت و بێماڵ و پەنابەر و هەڵاتوو و لەقەوماو و دەردار، نیە. ئەوەی ئێستا ڕووەدات، پیادەکردنی جۆرێکە لەو تیۆری و هەزر و سیاسەتانەی، کە بە کەمکردنەوەی دانیشتووانە هەژار و نەدارێکەی سەر زەوی، خۆشگوزەرانی بە داراکانی سەر زەوی دەستەبەر بکرێ، ئەویش بە سازکردنی جەنگ و پڕڕپەدانی هەژاری و دروستکردنی دەرد و نەخۆشی و

پشتگوێخستنی ژیانی مرۆڤکانی دژی بازنەی سەرمایە و یانەی سەرمایەداران.
تازەکی لۆگۆ(سوعاد)ی خەزانمدا لە ساڵانی 1980دا هاتبوونە سوود.
زینەت شاکەلی، خەزانێکی فەرهادی بەرام، کە باسی نەخۆشخانەکانی سوەدی دەکرد، دەیگوت: هێندێ پاک و خاوێنن، ئۆگەر خەراک، چێشت هەروا لەبکرێتە سەر زەوی نێو نەخۆشخانەکە، نێو ژوورەکانی، ئاڵوگۆکانی، مرۆڤ دەتوانێت دانیشی و بە کوچک و چنگال خەراکەکە بخوات. مەبەستی لەوە بوو، کە بەتام پاکە. دواتر تووشی نەخۆشخانە و نەشتەرگەری هاتم و دیتم ئەلحەقی ئەو قسەیە ڕاست و دروستە و وایە. ئیدی دوای ئەم هەموو ساڵەی لەم وڵاتەم بەم ڕوون بووەوە، کە هێندەی گرنگیی بە پاک و خاوێنی و گەڕینی چەرچەف و پاتووو و باڵیف و جۆگە و دەسماڵ و دەستەوانە و لیوانی ئاوخواردنەوە و دەفر و سابوون و خواردن و قاوە و چای و فنجانی قاوە و دەسکی دەرگا و پەردە و پۆشاک و تابلۆی نێو ژوورەکان و تەختەی خوێندنەکە و...دەیان وردە شتی تر دەدرێن، هێندە گرنگیی بە نەخشی و نەخشەکە نادرێ. هێندەی پارووپووە بە ئەو وردە شتانە بەفیڕە دەدرێ، هێندە پارە بە بژیشک و پەرستار و نەخش و نەخشی خەرج ناکرێت. هاوەم کاک حەکیمی کاکەوەیس(یادی بەخێر و ڕەحمی شاد)، یەک دانە ساڵ و نێو هێنایان و بردیان دوای ئەوە توانیان نەخشیەکەی دەستنیشان بکەن، ئەویش کەی، دوو مانگ پێش ماڵاوایی لە ژیان! سوێدییەکان، هێندە بەکاوەخۆ کار دەکەن، گەلێ جار، نەخشیەکە تەشنە دەکات و کار لەکار دەترازێت. ساڵانی 1980 لۆگۆ ئێستادا دنیایەک جیاوازیی هەیە. ئەودەم سیاسەتی ماڵی گەل و بیمەی لەشساغی و کۆمەڵایەتی و جۆرێک لە هەڕەوزی و سۆسیالیزم لە گەڵدا بوو و نەخشخانەکان و بژیشکەکان، سەر بە دەوڵەت بوون، ئێستا زۆرێک لە نەخشخانەکان فرۆشراون و بوون بە تایبەت و سەر بە کەرتی تایبەتن. ئێستا دەوڵەت دەستبەرداری بەشی زۆری نەخشخانە و خوێندنگەکان بووە و کەرتی تایبەت بوون بە خاوەنیان.
لەم دابارینی کەرنایەدا، سیاسەتکی هێندە نەرم و لاستیکییانە پێڕە دەکەن، مرۆڤ وەس دەکات. چین، ئێران، ئیتالیا، سپانیا، ئەڵمانیا و...کۆمەڵک وڵاتن، تووشی ئەم پەتایە بوون. چین هەر لە دەسپێکی سەرهەڵدانی دەردەکەوە، لەبەر ئەوەی حوکوومەت و دەسەڵات و مەرکەزییەت هەیە، توانیی تا ڕادەیەک ڕۆگە لە بڵاوبوونەوەیەکی خەرای دەردەکە بگرێت. شارێکی گەورەی 11 میلیۆنیی وەک ووهان(Wuhan)ی کەرەنتینە کرد و لە جیهان دایبڕی و هاتووچۆ و بازاڕ و زانستگە و خوێندن و کارگە و کارگەی و هەرچی شتی دیکەیە لە وڵاتدا داخست و بەوە توانیی ڕۆگە لە بڵاوبوونەوەی پەتاکە

بگرێ. ئیتالیا و ئەڵمانیا و سپانیا، چونکە سەر بە فەرهەنگێکی ترن، نەیانتوانی وەها کارێک بکەن، بۆیە تەشەنەی کرد. سوێد، لە دەسپێکدا خۆی لە پەتاکە نەبان کرد و بیریان لەوە دەکردەوە، پەتاکە پتر بەاوبەتەوە، بە ئاوەی ببەتە نەخشیی کەمەڵ(گەلەدەرد) و هەموو جڤاک بیگرێتەوەو بە دیتنی ئەمان، کە وای لێهات، ئاودەمی زرینەی خەڵک بەرگریی لێش پەیدا دەکەن و لەیەکدییەوە تووش نابن و لەو نەخشیی کەمەڵ و گەلەدەردەوە دەگەڕێت و حاڵەتی بەرگریی کەمەڵ(گەلەبەرگریی) دێتە گۆڕێ . دەرکەوت ئەمە فشەیەکی گەورەیە. خەبوونەوەی 500 کەسییان پێش حەفتەیەک قەدەغە کرد، لە خەبوونەوەی 499 کەس ڕەگەپێدراو بوو. ئەمەڵ خەبوونەوەی 50 کەسیان قەدەغە کرد و خەبوونەوەی 49 کەسیان ڕەگەپێداوە! ئەمە مەگەر تەنە کەسێکی کەمئاوەز و دەروون ئاڵۆز بتوانێت لەی تێبگات! سوێد هەشتا لەوە تەنەگەیشتووە، هاتنی ئەپ پەتایەوەک هەڵگیرسانی جەنگێکی جیهانییە، هەشتا ناتوانێت هاتوچۆ، گەشت، بازاڕ، خوێندنگە، فڕۆکەخانە و...دابخات. ئازدی دەداتە ئەو جەگە و خەڵکەکان، بە خۆیان بەیار بدەن. مرۆڤ کاتێک ئەمە دەبینێت، وەک ئاوە وایە، بەمبباران و جەنگ و زرمەی تەپ و تانک و فڕۆکە و هەرشی لەشکرێ و خەڵکەکی نەزان و منداڵ و لاو، هەڵا دەکەن و خۆ دەدەنە بەر تەقە و لە تانک و سەربازەکانی دوژم نزیک دەکەونەوە و دەستەاتیش یا گەورەکان تەماشایان دەکەن و دەڵێن: ئەوان بۆ خۆیان ئازادن و بۆ خۆیان بەیار لەسەر ژیان و هەسوکەوتی خۆیان دەدەن و بۆ خۆیان هەبژاردەی خۆیان دەکەن. لە وەها ڕەوشکدا دەبە ئاو ئازادی و هەبژاردنە پشتگوێ بخرێن و ژیان و خۆپاراستن و سەلامەتی بە تەبزی بەسەر ئاو مرۆڤاندا بسەپێندرێت، لە ئەمە هەرگیز سوێدییەک تەناگات! سوێد، بەو هەموو دەوڵەمەندی و سامانی هەیەتی و بەو هەموو باجی، کەمپانیا و کارگەکان و لە هەموو تاکەکی سوێدی وەریدەگرێت، کە 30% داهاتی هەموو وەاتی و دانیشتوویەکی سوێدە، بە خانەنشینکراوەکانیشەوە، کە داهاتەکی گەلەک کەم وەردەگرن، هاواری ئاوەی لە هەساوە، کە جەگە بە تووشبووانی کۆرۆنا لە نەخشانەکاندا نییە. ئامۆژگاریی نەخش دەکەن، لە ماوەی دانیشی و خۆی کۆرۆنتین بکات، نەک هەر پیر، بە گەنجانیش شتێک ناکەن. ئەگەر تەماشایەکی نەخشانەکانی سوێد بکەیت، دەبینیت حەفت دانە نەخشانە تا بڕێی مەزنی تێدایە، هەریەکەیان چمانی شارێکە، دوای ئاوانە دوانزدە دانەی دیکەیان هەن، کە کەمێک لەوانە گچکەترن و دوای ئاوانەش شەش دانەی دیکەیان هەن، کە کەمێک لەوانە گچکەترن. هەر یەک دانە لەو بیستوپێنج نەخشانانە دەشتەکی داگیرکردووە و هەریەکەو سەدان ماڵەو و ژوور و هەزاران دەسگە و ماشین و کارمەند

و چووزانم چی تدان و پشکوتووترین ئامریان لبردستە، کچی هاواری ئاوە دەکەن، چە بکەن و چۆن بژیوی ئەم پتایە ببڕن! سودەک سەدان سالە، نە جەنگ، نە برسیەتی نە ئاوارەیی و هەژاتن و نەهامەتی نەدیوە، کچی دەستوبستان دوستە و ناتوانێت چارەسەری نەخۆشکانی بکات و نەخشە و میکانیزمەک بۆ ووبووونەوە و بژگریکردن و ئاگرتنی کژنا دانێت. هەشتا هەزار ئەحمەت لە کوردستانەکی هەژار و کەمئەزموون و کەمئامژر و کەمدەسگە و کەم بژیشک، کە دەتوانێت بیار بدات و کار بکات و فریای نەخۆشکانی بکاوێت و کەمەک بە هەمووپان، بەوەی پیەتی پوستی پیەتی، بە جیاوازیی بکات.

هەرچی بەاوبوونەوەی پتای کژنایە لە سودە، سودیەکان، لە دەسپێکدا کردیان بە هەرا، کەوا لە ئاگەی یەک دوو ئژانیەوە، کە لەئژانە ئا گەاونەوە، بەاوبووتەوە. ئژانیەکان هەر ژمارەیەکی یەکجار کەمیان تووش کرد، ئەویش خەزان و مالی خەیان بوون، لە بەاوبوونەوەی پتاکە بە شەوێکی بژبژاو، لە لایەن ئەو سودیانەوە بوو، لە چیاکانی ئەلپ و ئیتالیا و نەمسا و فرانسا و سپانیاوە گەانەوە و کە بە گشتیاری و ئابواردن و وژرش بە ئەو دەڤژانە ئەیشتبوون، ئەوانیشی لەو وەاتانە بوون و گەانەوە، بشکیان خەکە دەوەمەند و وەزشکار و بەناوکانی سودە بوون و هەر لە فەکەکانی ئا، کە پیان دەهاتنەوە، خەکیان تووشی ئەو دژدە کردبوو تا دەگیشتنەوە شار و گەک و کەان و ماکانی خەیان، ئەو دیاریەیان دەبشیەوە. سودە هەرگیز باسی لەوانە نەکرد، چون بەجگە لەوەی لە چینە دەوەمەندەکەن، لە ئەوروپاوە هاتبوونەوە و بە ئەمان، سودیەکان دیارە لەکن هەموو ئەوروپاییانی دیکەش هەروایە، ناوهێنانی ئەوروپا بە خراپە یا نەخۆش، کارەکی نەکردیە. ئەوش گرەدراوی پاشخانە ئاگەزپژستیەکیە، کە لەکن ئەوروپاییان زژر بە ئاوونی دەبینرێت. سودە لە هەمبژر ئەو هەموو تووشبووەی لەوانەوە تووش بوون، متەقی نەکرد و خۆش خۆش باسی ئژانەی دەهێنایە گەک. خەکەکی زژر لە سودە بۆ پتایە مردوون و بشکی زژر لەوانە، خەکە بیانیەکەن. ئاژیەکی زژر لە سەمالیەکانی دانیشتووی سودە مردن. سودیەکان، دەسبەجێ، مردنی ئەو سەمالی بیانیانەی گەانەوە بە ناکۆپکی هەلومەرجی ژیانیان و سژدانیکردن و هاتوچۆ و پەوەند و تکاویی گژمیان لەگەل یەکدیدا. سودیەکان باس لەوە ناکەن، کە زژینەی بیانیەکان، لەبژ هەژاری و دەستکورتی و نەداری، زژرەک لە خەزانەکان تکاە و لەگەل یەکدیدا دەژین. باپیر و داپیر و کوە و کوەزا، دەتوانن لەگەل یەکدیدا بژین، بەام سودیەکان هەریەکەو

دایکم گوتەنی: وەک قازی کوەر، بە تەنە خەی، دەژی و ماڵ و جێگەی خەی هەیە. سەرەڕای ئەوە، ئەو سەمالی و بیانیانەی دیکە، هەموو کاری دەڕە، کاری خزمەتگوزاری، بەقاڵی، خەراکفرۆشی، کارگەری چێشتخانە و قاوەخانە و مەیخانە و ئۆتێبووس و شەمەندەفەر و پاککردنەوە و ئاژەری و تاکسی و کاری نەوماڵان و خزمەتی پیر و پەککەوتە و پیرخانە و زارۆکخانە و...زەری دیکەی لەو جۆرە دەکەن، کە ناچارن و هەر دەبە بکەنە دەڕە، بە پەیداکردنی پووڵەک و پارووبەک نان، چون ئەو کارانەی ئەوان لە ماڵەوە ناکرێت، وەک ئەوەی بە زەرینەبەک لە سوەدیبەکان دەلەوە. ئیدی بە چوونە دەرەوەیشیان، ئەو بیانیانە و لەنەویشیاندا سەمالیبەکان، لەبەر ئەو تەکەڵاویبەیان و خزمەتکردن و گەیاندن بە خەڵکانی جیاواز، بە هەی کارەکانیانەوە، ئیدی تووشبوونیان بەو پەتایە، لە خەڵکی دیکە، ئاسانتر و خەراتر دەبێت. نزیکەی زەرترینی سوەدیبەکان، کە نەشتەجێی شارانیشن، لە دەرەی شارەکان، لە دەشت، کەنار زەریا و هووبارەکان، نزیک بە جەنگەڵەکان، خانووی تایبەتی هاوینە و جێی وچان و پشوودان و ئیسراحەتیان هەن، کە لە شەڕانێکی وەک ئەمەی ئێستادا، سواری ماشێنەکانیان دەبن دەچنە ئەو جێگەیانە، کە ئیدی دەرد و بەڵایان پێ ناگات. جیاوازیی چینایەتی، ئەگەر تاکە هەکار نەبێت بە دەرد و بەڵا و پەتا و نەگبەتی و بەدبەختی و کێشەکانی جڤاک و مرۆڤ، ئەوا هەکارێکی هەرەگرنگ و سەرەکیترین هەکارە.
مرۆڤ ناتوانێت بەڵێت ئەم قایرۆسی کەرەنایە دروستکراوە، لە بەدەوکاریبەکی لەم جۆرە، لە سروشت و بیرکردنەوەی ئیمپریالیزم و نەولیبرالیزمەوە دوور نییە. تەواوی ئەوەی هووە دەدات، شەرعیبەتی سەرمایەداری و ئەم جۆرە هەژیمانەی چارەنووسی تەپی زەوی و گەردوون و مرۆڤایەتیبان بەدەستە، دەخاتە ژێر پرسیارەوە، ئایا ئیدی کاتی ئەوە نەهاتووە مرۆڤ بیر لە جۆرێکی دیکەی بەرهەمهێنان و سنوودارکردنی بەرهەمهێنانی ناپەویست و هەڵەی پتری دەوڵەت لە ئابووریبدا بکاتەوە! ئایا کاتی تووهەدانی سیستمی سەرمایەداری بە هەموو گەمارۆ و قەڕەژی و نامرۆڤایەتیبەکانیبەوە نەهاتووە و کاتی ئەوە نەهاتووە دەوڵەتی خەڵک، دەوڵەتی جڤاک، دەوڵەتی سۆسیالیستی، مرۆڤدۆست، ژینگەدۆست و خاوەنی ئابووریبەکی نەخشە بە دانراو و ئاراستەکراو، بەتە گەڵە و بەڵک مەرکەزیبەتی تەدابێت! ئایا کاتی ئەوە نەهاتووە، دیموکراتی و ئازادی، کە هەژاوا هەمیشە خستوونیە و دەیانخاتە پێش هەموو شتەکەوە، بخرێنە دوای نان و لەشساغی و تەندروستی ئاسایشەوە!

27-03-2020

ئەمجەد شاکەلی

ستایش بۆ جەنگاوەرە نەناسراوەکانی دژی کۆرۆنا … د. زاهیر سوران

مژووی پڕ خەباتی نەتەوەیی کورد، بەوە ناسراوە کە ئەمە هەمیشە شەری بەرگریمان کردووە دژی دوژمنان و داگیرکەران وهەرگیز هەرشمان نەکردۆتە سەر هیچ کەس و هیچ وڵاتێك. شەی ئەم جارەشمان وەك جاری جاران شەی خۆپاراستن و مانەوەمانە تا ڤایرۆسەکە خۆشەویستەکانمانی لێ نەسەندوین. ئەوەی شایانی باسە میللەتان و حکومەتەکانی دونیا بە هەموو هێزی سیاسیی، سەربازیی، ئابووریی، زانستیی، پیشەیی و تەندروستییانەوە ڕۆژو شەویان ناوەتە بان یەك دژی ڤایرۆسی کۆرۆنا. لەو پێناوەشدا ژمارەیەکی بەرچاو ئاستەوخۆ خۆنەویستانە خۆیان کردۆتە قوربانی لەپێناوی خۆشگوزەرانی میللەتەکەیاندا ئەوانیش دەستکۆش لە دەست و دەمامکدارەکانی کەرتی تەندروستین.

ئەو وڵاتانەی کە سیستەمی تەندروستییان تێدا بەرقەراربووەو گۆیان لە شارەزایان و پسپۆرانی بواری تەندروستی گرتووە هەرچەندە بەرپرسیاریەتییەکی گەورەو چارەنووسسازیان خراوەتە سەر شان، وەلێ توانایەکی کەم یان دیاریی کراویان بێ دابین کراوە یان لەبەردەستیاندا بووەو بەڵام توانیویانە بەر لە بڵاوبوونەوەی ڤایرۆسەکە بگرن و ژیانی سەدان خەڵك لە مردن ڕزگار بکەن. گەر سەیری کارمەندانی تەندروستی وڵاتان بکەین بڵمان دەردەکەوێت کە هەرچەندە ئەوان باشترین کەلوپەلی خۆپاراستنیان لەبەردەستدایە، بەڵام بەداخەوە لە گەڵ ئەوەشدا ژمارەیەك لە کارمەندانی تەندروستییان تووشی ڤایرۆسەکە بوون و یەکەم پزیشکیش د (Li Wanliang) چینی بووکە بە هۆی تووشبوونی بە ڤایرۆسی کۆرۆنا، کۆچی دووایی کرد، هەرچەندە سەرەتا هەندێك لێ ناحاڵییەکان لەسەر هەقبێژی (د. لی) بڕواووی هەڵەشەو سەرزەنشت بووو، پاشتر کاتێك

کارلە کار ترازاو ڕاستییەکان دەرکەوت و پاشان (د. لی) کۆچی دوایی کرد ئەوسا دەستەبات چەکی بۆ ڕاستیبژی و هەقبژییەکانی ئەو پزیشکە دادا.

ئەوەی شایانی باسە ڕۆژانە لە سەرتاسەری دونیادا کارمەندانی تەندروستی بە هۆی سەرقاڵی و شەونخونییانەوە لەگەڵ تووشبووان و مردووان بە ڤایرۆسەکە خۆشیان تووشی ڤایرۆسەکە دەبن و لەو پێناوەشدا ژمارەیەکیشیان گیانیان لەدەست داوە! لە ئیتالیا نزیکەی٤٠ پزیشکیان لە مردووە، ئەوە جگە لە کارمەندانی بەشەکانی دی. ڕۆژی ٢٨ ی ئادار، ئیتاڵییەکان ئاماژەیان بەو ڕاستییە کرد کە هۆی مردنی کارمەندانی تەندروستی و ئەو هەموو پزیشکە دەگەڕێتەوە بۆ نەبوون وکەمی کەلوپەلی خۆپاراستنی کارمەندی تەندروستی ئەویش بە هۆی ئەو ژمارە گەورە تووشبووەی کە لەناکاو دەرکەوت وکارمەندانی تەندروستی شەڕاند. چونکە نە ئامادەبوون بۆ وەرگرتنی ئەو هەموو نەخۆشە نە لە توانای پزیشك و نەخۆشخانەکاندا بوون.

ڕۆژی ٢٨ ی ئادار بەرپرسانی سوید، ئەو ڕاستییەیان ڕاگەیاند کە ژمارەیەك لە کارمەندانی بەشی گواستنەوە بە ئامبولانس و هاوکات پزیشکێکیش تووشی ڤایرۆسەکە بووە لە بەشی چاودێری وردا، لە بارێکی خراپدا گوزەر دەکەن و مەترسی هەیە ژمارەیەکی زۆدەتر لە کارمەندانی تەندروستی تووشی ڤایرۆسەکە ببن یان بمرن. لای خۆشمان پزیشکێك لە هەولێرو پزیشکی دی لە سلێمانی بە هۆی بینینی نەخۆشەوە (تووشبووی ڤایرۆسەکەوە) تووشی ڤایرۆسەکە بوون و ئێستا هەردووکیان تەندروستیان باشە. ڕاستە بەشێك لە نەخۆشەکانمان چاك بوونەتەوە بەڵام نابێت دوو شتی گرنگ لە بیر بکەین ئەوانیش بریتین لە :-

١-ئەوانەی چاکبوونەتەوە لەشیان بەرگری دژی هەمان ڤایرۆس دروست دەکەن.

٢- بەڵام نزیکەی لە ١٤% چاکبووەوەکان لەوانەیە جارێکی دی تووشی ڤایرۆسەکە ببنەوە.

هەرچەندە وەاتە پێشکەوتووکان لەنێو ئامبولانسەکان و نەخۆشخانەکانیاندا تەواوی و کەلوپەلی پێشکەتوویان لە بەردەستا بووە لەگەڵ ئەوەشدا ئەم ژمارە بەرزە لە کارمەندی تەندروستی تووشبوون و کۆچی دوواییان کردووە. لای خۆشمان هەموومان ماندووبوونیان دەبینین لەبەرئەوە هیوادارم حکومەت نەهێڵێت کەلوپەلی خۆپاراستنی کارمەندەکانی کوردستان کەم ببێتەوە، دەبێت

هەمیشە مشوریان بۆ بخوات بۆ ئەوەی بیان پارێزین و تووشی ڤایرەسەکە نەبن هاوکات دەبێت ئەوانیش دەستی پێوە بگرن.

ماوەیەکە زانایانی ڤایرەس، تێبینی ئەوەیان کردووە کە ڤایرەسی کۆرۆنا گەر جۆرەی نەبێت (هۆکاری گواستنەوە) ئەوا لە ماوەی ١٤ ڕۆژاندا چالاکی فرە کەم دەبێتەوە، لە گەرمی ٧٠ پلەدا ٥ خولەکدا دەمرێت. نزیکەی ٧ ڕۆژان لەسەرووی دەرەوەی دەمامکی پزیشکی دەمێنێتەوە، لەبەرئەوە لەوانەیە ئەوە هۆکارێك بوو بێت بۆ باوبوونەوەی لە نێوان کارمەندانی تەندروسیتیدا و پێویستە زوو زوو دەمامکەکانیان بگۆڕن یان پاکژ بکرێنەوە. هەر ئەو زانایانە ئاماژەی پێدەکەن کە ڤایرەسەکە، لەسەر کاخەز ٣ کاتژمێر دەمێنێتەوە، لەسەر جلوبەرگ و تەختە نزیکەی ٢ ڕۆژان دەژی، لەسەر شووشە نزیکەی ٤ ڕۆژان دەژی، بەڵام لەسەر پلاستێك نزیکەی ٧ ڕۆژان دەمێنێتەوە. (نوفێستی ٢٠٢٠.٣.٢٩) .دەبێت کارمەندانی تەندروستی هەوکردنی چاوەکانی خۆیان و کەسانی دی بە هەند وەربگرن لەبەر ئەوەی پسپۆرانی چاوی ئەمریکایی ئاماژە بۆ ڤایرەسی کۆرۆنا دەکەن کە لەوانەیە ببێتە هۆی سووربوونەوە و هەوکردنی چاوەکان (CDC, Mars 28..2020)

پێویستە ئەو ڕاستییە بزانن، کە سەدان وێژداندارى وەك من خەمخۆرتانەو بە مشك ودڵ لە تەکتانداێو هیوادارم کارمەندان وریاتر مامەڵە لەگەڵ نەخۆشەکان، پاکژکردنەوەی ئامبوڵانسەکان و کەلوپەلەکاندا بکەن و ئەو کارمەندەی گومانی لە خۆی کرد کە تەندروستی باش نییە، دەبێت بۆ دوو دڵی و شەرمکردن پێویستە واز لە کارەکەی بهێنێت و تەستی خۆی بکات، بۆ ئەوەی کەسانی نزیك خۆی تووش نەکات. لە کۆتاییدا پێتان ئاژم :هەرچەندە میللەت و حکومەتی ئێمە بەهای خانەویستەکان و جەنگاوەرە ونبووەکانی نازانێت، بەڵام پێویستە ئەوە لە هەوڵی ڕزگارکردنی ژیانی نەخۆشەکاندا بن وبەردەوام کاری مرۆڤانەی پزیشکی خۆتان ئەنجام بدەن بۆ ئەوەی سەربەرزو وێژدان ئاسوودەبن لەبەرئەوەی گەر کارمەندی تەندروستی وێژدانی ئاسوودە نەبێت هەرگیز سەری بەرز نابێت. هیوادارم ئەوانەی لە ١ ئاداڕەوە گەاونەتەوە نیشتمان و خۆیان تەست نەکردووە، دەبێت ئەوانیش بەتەنگ داوای کارمەندانی تەندروستییەوە بن بۆ تەست کردنیان. بەڵێزان، ئەوە ترس و شەرمی ناوێت، هیچ نییە جگە لە وەرگرتنی بڕیك خوێن، ئەویش بۆ ئەوەیە بە هەموومان زەردەخەنەو پێکەنین و جۆرە بگەڕێنینەوە نێو ماڵەکان، بۆ ئەوەی فشاری دەروونی دانیشتوان کەم بکەینەوە. چونکە ئەم کوردستانە هی

هەموومانە بە دەنگ، ھەنگ، ئاین و بۆچوونە جوداکانەوە جوانەو پێشینان جوانیان فەرموو: بە یەك دەست چەپڵە لێ نادرێت. هیوادارم کارمەندانی وەزارەتەکانی ناوخۆ و پێشمەرگەش بەرپرسانە لە کاتی ئەرکەکانیاندا خۆیان لە هەموو جارە بەرکەوتنێك بپارێزن وبە ئاگایی مامەڵە لەگەڵ ئەو هەلومەرجە ئاڵۆزەدا بکەن کە هاتۆتە گۆڕێ لەبەرئەوەی ئەوانیش کوڕو کیژی ئەم گەل و نیشتیمانەن و قەرزاربارياننين.

د. زاهير سوران

پسپۆڕی نەخشییە درمییەکان و گشتییەکان، سلێمانی .

٣٠ / ئاداری ٢٠٢٠

ئەستیاگ دوا پادشای مادەکان زوحاکی ماربەشانی نەورۆز نییە ... ھەسوێ بەسکێنی

لەگەڵ هیوای سەلامەتی بۆ هەموو لایەك و دەربازبوون لە سەردەمی ڤایرۆسی کۆرۆنا، لەبەر بۆ نازی جۆژنی نەورۆزی ئەمساڵ، دەمەوێ لەو بارەیەوە ئەم بابەتەتان پێشکەش بکەم، کە لە ڕابردوو لە چەند وتارێکدا لە ڕیشەی جۆژنی نەورۆزمان کۆڵیەوە و ڕوونمان کردەوە، کە نەورۆز جۆژنێکی کۆنی کورد و بەسەرهاتێکی ئەفسانەیی کۆنە و دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە چوار هەزار ساڵ لەمەوبەر، لێرە دەرفەتی ئەوە نیە جارێکی تر بە ڕوونکردنەوەی ئەو بابەتەدا بچینەوە، ئێستا قسە لەسەر ئەوە دەکەین، کە ئاستیاگ و زوحاك بەیەك دەچوونن، ئەوانەی بەسەرهاتی ئەفسانەیی کاوە و زوحاك نزیك دەکەنەوە بۆ کۆتایی دەسەڵاتی مادەکان، دەنگۆی ئەوە بڵاودەکەنەوە گوایە ئاستیاگ دوا پاشای مادەکان، زوحاك یان (ئەژدەهاك)ی ماربەشان بووە، هەروەها وا باسی (زوحاك و فەریدون و کاوە) دەکەن، کە فیردەوسی لە شانامەدا وەك ناسیونالیستێکی فارسی شانازی بەسەرکەوتنی کۆش بەسەر دوا پادشای ماد ئاستیاگ ی کورد دا دەکەن،

دەڵێن لە ڕووداوی کاوە و زوحاك دەبێ کورد پرسە بگێڕێت نەك جێژن بکات، چونکە لەو ڕۆژەدا ئاستیاگ دوا پادشای ماد لەلایەن کۆشی فارسیەوە کوودەتای بەسەردا کراوە و کۆتایی بە دەسەڵاتی کورد هێناوە، بە چیرۆکی (کاوە و زوحاك)یش دەڵێن: ئاستیاگ دوا پادشای ماد دەبێتە ئەژدەهاك و بەردەبێتە گیانی خەڵك، بۆیە کاوەی ئەفسانەیی دەکەنە کۆشی فارسی مێژوویی و ئاستیاگ ی دوا پادشای ماد دەکوژێت، ئیتر زوحاك= ئەژدەهاك بە ئاستیاگ چوێنن و کاوە بە کۆش پێناسە دەکەن، بەم بیانووە چیرۆکی ئەفسانەیی سەرکەوتنی کاوە بەسەر زوحاکدا دەکەنە ڕووداوی مێژوویی سەرکەوتنی کۆش بەسەر ئاستیاگ دا، ئینجا لێرەوە بۆ گەمارۆدانی جێژنی نەورۆز لە چوارچێوەی چیرۆکی (کاوە و زوحاك)دا ژەهری مەبەستەکەیان دەڕژن، کە بریتیە لەوەی نەورۆز یادی سەرکەوتنی کۆرش بەسەر ئاستیاگ پادشای ماد، سەرکەوتنی هەخامەنشیەکانە بەسەر ماددا، واتە سەرکەوتنی فارس بەسەر کورد دا، لێرەوە دەگەنە مەبەستە سەرەکیەکەیان و هەستی نەتەوەیی کورد دەجووڵێنن، کەوا نەورۆز جێژنی فارسە و بۆ کورد لاسایی کردنەوەی فارسە، کە دەبوایە بۆ کورد پرسە بوایە نەك جێژن، چونکە باسی شکستی کورد و ڕووخانی ئاستیاگ دوا پادشای ماد و دەوڵەتی مادە.
ئەم بنەما هەڵەیەی هەندێ نووسەر بەتایبەت بانگخوازە ئیسلامیەکان کە بەڵای ئەوانەوە جێژنی ئاگرپەرست و کافرەکانە، دەیکەنە بناغەی وتەکانیان بۆ پێناسەکردنی ئاژدەهاك بە ئاستیاگ، کە ئەمە یەکێکە لەو بیروڕا هەڵە و بۆ بناغانەی زۆر لەڕاستیەوە دوورە، بەداخەوە ئەم قسە بۆ بناغەیە بەسەر زمانشێبیری کوردیشدا زاڵ بووە، بەبێ بوونی هیچ بەڵگەیەك جگەلە لێکچونێکی ڕواڵەتی ناوی ئاژدەهاك و ئاستیاگ، زۆر جاریش بۆ زیاتر لەیەکتر نزیك کردنەوەی ناوی ئاستیاگ دەکەن بە (ئاستیاك). ئەمەش تەنیا ڕواڵەتێکی فریودەرە و خۆشیان باش دەزانن بچوونێکی بۆ بناغەیە، بەڵام لە شێوەی گوتنی فۆنەتیکی نزیك کردنەوە و لێکچواندنی ناوەکان ئاژدەهاك بەشێوەی ئاژدیهاك بەکاردێنن، هەروەها ئاستیاگ بەشێوەی ئاستیاك بەکاردێنن، بۆ ئەوەی ناوەکە لەیەکدی بچێت.
ئەگەرچی لەوانەیە هەندێکیان تەنیا قوربانی ئەو بۆچوونە بن، بەڵام لەجیاتی ئەوەی ڕاڤە و شیکردنەوە و بەدوادا چوونی وردی بۆ بکەن، قسەی بۆ بەگە و بۆ بنەما دروست دەکەن، بۆ زیاتر چەسپاندنی بۆچوونە هەڵەکەیان، لەبەرنامەیەکدا کەسایەتیەکی بەرزی ئیسلامی دەیوت: کورد نابێ یادی جێژنی نەورۆز بکاتەوە، لەبەر ئەوەی جێژنی مەجوسەکانە و بۆ کوردی موسڵمان دروست نیە یادی ئەو جێژنە بکاتەوە.

لە نووسینی ئەم بابەتەدا دەمانەوێ بەبەگەی مێژوویی ئەم هەڵەیە ڕاست بکەینەوە، بەهیوای ئەوەی هەموو ئەوانەی ئەم بڕچوونەیان بەهەڵە وەرگرتووە، یاخود بەئەنقەست و بۆ شێواندنی بابەتەکە ئەمە دەوروژێنن، واز لەم بیرکردنەوانەیان بێنن، ئەگەرچی لەووی زمانەوانیشەوە ئەم دوو ناوە لەیەکتر جیاوازن، بەڵام ئێمە لێرە خۆمان لەلایەنی زمانەوانی دەبوێرین و تەنیا گرنگی بەلایەنی مێژوویی دەدەین و دەمانەوێ لەووی مێژووییەوە ساغی بکەینەوە کە ئاستیاگ دوا پاشای ماد، زوحاك یان ئاژدەهاك ی دەوەزمەی نەورەز نیە، بەڵکو ئاستیاگ دوا پادشای مادەکان کەسایەتیەکی هێمن و ئاشتیخواز و لایەنگیری هەژاران بووە، بۆ ئەوەی ئەمە ڕوون بکەینەوە، دروست بوونی دەوڵەتی ماد و ڕۆژگاری فەرمانڕەواییان دەبێ بزانین تا شکستی ئاستیاگ و لەناوچوونی ئیمپراتۆری ماد، ڕوونی بکەینەوە مادەکان کێن، چۆن دەوڵەتەکەیان پێکهێنا و چۆن گەشەی کرد و هۆکارەکانی شکست و لەناوچوونی ئاستیاگ دوا پادشای مادەکان چی بوو؟، لاپەڕەکانی مێژوو هەڵدەینەوە و قسەی ئەو نووسەر و مێژوونووسانە وەربگرین، کە شارەزای مێژووی مادەکانن و لەنزیکترین سەردەمی ئەواندا ژیاون و ڕووداوەکانیان بەدروستی تۆمار کردووە.

بەسەرهاتی ڕۆژگاری ماد لە ژێر دەسەڵاتداریێتی ئیمپڕاتۆریێتی هەخامەنشیەکاندا لە نووسراوە سۆ زمانیەکانی (پارسی کۆن، عێلامی، بابلی) هەندێ پاشایان و هەروەها نووسراوەی گەورەی داریوشی یەکەم لە ڕووکاری بەستون ئاوێنەی یەکترن...، ئەم بەگە و سەرچاوانە لەبەرئەوەی لەسەردەمی ڕووداوەکانی ماددا نووسراون نرخدارن، بەڵام سەرچاوەکانی دەستەی دووەم زۆربەیان بە زمان گێڕدراونەتەوە و بەدەمی بڵاوبوونەتەوە لەبەر ئەمە ئەوانە جێگای باوەڕنین و نرخیان کەم تۆرە، بایەخی ئەمانە لەلایەك بەستراوە بەواقیعی باسەکەوە و لەلایەکی تریش بەویژدان و ئەمانەت پەروەری ئەو کەسەی باسەکە دەگێڕێتەوە، ئەمانە دەکرێن بەچەن بەشێکەوە، نووسەرە کۆنەکانی یۆنان دەکەونە ڕۆژی یەکەم لە چوارچێوەی کۆمەڵی دواییدا.

یۆنانیەکان لەسەردەمی شەڕی یۆنان و ئێرانیەکاندا لەسەدەی پێنجەمی پێش زایینداً ئاشنایەتیەکی باشیان لەگەڵ مێژووی ڕۆژهەڵاتەوە پەیداکرد، لەو شەڕانەدا لەشکری مادەکانیش بەشدار بوون، یۆنانیەکان بیریان لە دامەزراندنی دەوڵەتکی گەورەی هاوڕێی خۆیان دەکردەوە، بۆ پەروا پەنایان دەبردە بەر ڕۆژگاری کۆن و سەردەمی هەخامەنشیەکان بەسەر چۆنێتی مێژووی ماد و ئاشووریەکان دا تێدەپەڕین.

هێشتا نەوەی زۆر لە نێوان بنەماڵە بەرزەکانی ماد دا هەبوو، بەشداری ژیانی سیاسی وڵات بوون و زۆربەیان لە ئیمپڕاتۆریەتی

هەخامەنشییەکاندا جێگا و مەقامی بەرزیان بەدەستەوە بوو، هەروەها گەلێك لەمانە لەگەڵ یۆنانییەکاندا پەیوەندیان هەبوو، لەبەر ئەوە دەبێ بڕوا لەو کاتەدا بەگە و سەرچاوەی هەسمی دەوڵەتی ماد لەلایەن دەرباری هەندێ پادشاهانەوە ئاگاداری دەکرا، لەم ڕوانگایەوە لەگەڵ یۆنانیەکانیش پەیوەندییان هەبوو.
داخەکەم یۆنانییەکان دەستیان بەسەرچاوەکانی دەرباری سەڵتەنەتی هەخامەنشییەکان نەدەگەیشت و دیسانەوە لە کاتێکدا ئەسکەندەر لەسێیەکی دوای سەدەی چوارەمی پێش زایین، ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشییەکانی تێکدا و داگیری کرد هەموو ئەو نووسراوانەی دەرباری شاهی لەناوچوون.
لەبارەی سەڵتەنەت و کیشوەری مادەوە چەند زانیارییەکی تاکە تاکە لە نووسینەکانی نووسەرە یۆنانییەکانی سەدەی پێنجەمی پێش زایین هەن. وەکو هکاتی میلتی و هارون لامپساکی و دیونیس میلتی کە لەبارەی داڕێژی یەکەم نووسیویانە، هەروەها کسانت لیدیائی نووسەری (مێژووی لیدیا) لەناوەڕاستی سەدەی پێنجەم ژیاون، ئەمانە دەربارەی مادەکان شتیان وتووە، هلانیك نووسەر و مێژوونووس دروست بوونی ماد دەبەستێ بەنووسراوی قارەمانانی ئەفسانەکانی یۆنانەوە، بەڕام لەبارەی ڕەکخستنی تەواوی مێژووی مادەوە یەکەمجار مێژوونووسی گەورەی یۆنان و دامەزرێنەری زانیاری مێژوو (هیرۆدۆت هالیکارناسی) لە نیوەی دووەمی سەدەمی پێش زایین دا هەوڵ و کۆششکی زۆری داوە. لەساڵی 447ی پێش زایین چووە بۆ ئاتن و دواتر سەری لە سەرزەمینی ماد و پارس داوە و چەند نووسینکی لەبارەی مێژووی نەریت و ڕەوشت و هەستان و دانیشتنی ئەو کیشوەرانە نووسیوە و بۆ ئەوەی مێژووەکەی تەواو بکات زۆر تێکۆشاوە.
هەرچەندە سوودی لە نووسینی نووسەرەکانی پێش خۆی وەك: هکاتە و هلانیك و دیونیسدا وەرگرتووە، بەڕام بەشێوەیەکی گشتی پشتی بە لێکۆڵینەوە و پرسیارکردن و وتەی سەرزاری خەڵك بەستووە، بۆ نموونە لەبارەی مێژووی مادەوە سوودی لە قسەی خانەدانەکان وەرگرتووە بەتایبەتی (زوپیر). ڕەنگە سوودی لەوتەی یەکێ لە نەوەی هارپاك وەرگرتبێ، کە ناوبراو یەکێ لە گەورە پیاوانی ماد بووە و سەد ساڵ پێشتر نەخشکی شوومی لەتێکدان و لەناوچوونی سەڵتەنەتی مادەکان یاری کردووە، بەم جۆرە شارەزاکان توانیویانە زانیاری شێوە ڕاست، بەتایبەتی لەبارەی داستان و بەسەرهاتەکانی بنەماڵەی خۆیانەوە بەهیرۆدۆت بدەن.
لەبارەی نووسینەوەی ڕووداوەکانەوە هیرۆدۆت (باوکی مێژوو) زۆر بەئەمانەتەوە باسەکانی نووسیوە، لە هەندێك جێگادا لەبارەی بەسەرهاتێکەوە چەند جۆرێك بەگەی دەستکەوتووە، بەراوردی کردوون و

ئەوەی لەهەموویان زیاتر ڕاست دەرچووە (بەپێی بیری خۆی و ڕۆشنایی سەرچاوەکان) ئەوەی هەڵبژاردووە و نووسیوێتی، نووسینەکانی ئەو تازەترین بەڵگەی کۆنە شوناسی ڕۆژهەڵات شوناسیە لەبابەتی ورد و بچوکیش کۆڵابێتەوە، یەکێك لەو بەڵگانەی ڕاست و دروستی وتەکانی هیرۆدۆت دەسەلمێنێ، نووسراوەکانی داریۆشی یەکەم پادشای هەخامەنشییە لە بێستوون، دەرکەوتووە ئەوەی هیرۆدۆت نزیکەی سەد ساڵ دوای ڕووداوی مێژووی کوشتنی گئوماتای مغ نوسیویەتی و ناوی ئەو شەش کەسەی دەستیان لە کوشتنەکەیدا بووە و باسی کردوون بەڕاست دەرچووە، تەنیا ئەوە نەبێ لەناوی یەکێکیاندا تووشی گومان بووە و ناوی یەکێك لە نزیکەکانی داریۆشی هێناوە، ئەو یەکەش دەستی لەو کار و کوشتنەدا نەبووە.
کتسیاس کیندی نووسەرێکی تری یۆنانیە و لەپاش هیرۆدۆت هاتووە و دەبێ ناوی بهێنین، کتێبێکی مێژوویی بەناوی (پریسکا)داناوە، کتسیاس پزیشکێکی دەرکەوتوو لە خزمانی (بقراط) بونیادنەری زانستی پزیشکی بووە و لە دەوروبەری ساڵی 414 پێش زایین ئێرانیەکان بەدیل گرتویانە، بردوویانە بێ دەرباری داریوشی دووەمی پادشای ئێران، ماوەیەك لە دەرگای داریۆشی دووەم و ئاردەشێری دووەم بووە و بێ گفتوگۆ لەگەڵ یۆنانیەکان سوودی لێ وەرگرتووە، ئەگەرچی قسەکانی کتسیاس لەڕاستیەوە دوورن و هەڵەتێکی گەورە و پێکیان نیە، بەڵام لەبارەی دوا شەڕی نێوان ئاستیاگ و کۆرش قسەکانی کتسیاس تاڕادەیەك لە ڕاستیەوە نزیکن، هەندێ لە نووسنەکانی ئەو لەگەڵ سەرچاوە بابلیەکاندا یەکن.
نووسەرێکی تری یۆنانی لەبارەی دەوڵەتی مادەوە شتی نووسیوە (کزنفون= گەزنەفۆن)ە، کە بەتەواوی لەنووسەرەکانی تر ڕاستگۆترە، زانایەکی ئایدیالی و پیاوێکی سیاسی خاوەن گرنگ و قوتابی سوقرات و هاوڕێی ئەفلاتون بووە، لەهەمان کاتدا یەکێك لە مامۆستایانی وێژە و گفتوگۆی یۆنان، گرنگتر لەهەموو نووسینە مێژوویی و نیوە مێژووییەکانی یۆنانە (هانیکا Hellenika) کە دوا بە دوای کتێبەکەی (فوکیدید) مێژوونووسی گەورە باس دەکرێ، کزنفون بەشداری لەشکرکێشیەی کۆڕشی بچووك، لەساڵی 401 پێش زایینی دەکا، کە کردیەسەر ئاردەشێری دووەم.
کزنفون دەیزانی (هیرۆدۆت) کە یەکەم: لەسەردەمی سەتەنەتی ماددا گەلێك وڵات و هۆزی سەربەخۆی بینیوە، کە لەدوایدا کەوتنە ژێر دەسەڵاتی (پارس)ە ئێرانیەکانەوە، دووەم: لەوڵاتی ماددا چەند شانشینێك بووە سەر بە دوەڵەتی ماد بوون، ئەو شانشینە سەربەخۆیانە لە کۆشنامەدا باسکراون، زۆربەیان ئەو ساتراپ نشینە ئێرانیانە بوون، کە کزنفون خۆی هەندێکیانی ناسیووە و هەندێکیشیانی لەچەند

سەرچاوەیەکی سادە و سەرپێییەوە وەرگرتووە، وەکو شانشینەکانی کاپادۆکیە و ئەرمەنستان و هیرکانیە و شوش …هتد.
نووسەرە یۆنانیەکانی ئەم دواییە تەنیا نووسینەکانی هیرۆدۆت و کتسیاس و هەندێك لە نووسینەکانی کزنفون و بەشێکی زۆر کەمی (بروس)یان باس کردۆتەوە، بەڵام ئەو نووسینانەی ئەوان لەبارەی مێژووی سەتەنەتەکانی ڕۆژهەڵاتی کۆنەوە نووسیویانە بەشێکی کەمی لە داستانێکی مێژوویی تردا هەیە، ناتوانین بیکەین بەنووسینی هیچ نووسەرێك کەلەمەو پێش باسمان کردوون.
دوا سەرچاوەیەك کەباسی مادی کردووە و شایانی ئەوە بێ باسی لێوە بکرێ، (مێژووی موسی خورنی) – موسس خورناتسی- نووسەری بەناوبانگی ئەرمەنیە، کەلەسەرەتای سەدەکانی ناوەڕاستدا داینناوە بەزمانی ئەرمەنی بووە.
موسی خورنی بێ نووسینی مێژووەکەی خۆی لەچەند سەرچاوەی هەمەجۆر و فراوان وەکو تەورات و نووسینی نووسەرە یۆنانیەکان و سریانییەکان و ئەرمەنیەکان سوودی وەرگرتووە، لەسەردەمی موسی خورنیدا کە بەپێی مێژووە بەناوبانگەکەی لەسەدەی پێنجەم و سەرەتای سەدەی شەشەمی زایینیدا ژیاوە، کە ماوەیەکی زۆر لە سەردەمی مادەکان دوور کەوتۆتەوە، لەو کاتەدا لێکۆڵینەوە و ڕەخنەگرتن لەناو نووسەرە یۆنانییەکاندا نەبووە.
موسی خورنی نەیدەتوانی سود لەسەرچاوە پێشووەکان وەکو نووسینەکانی هرۆدۆت و کتسیاس و کزنفون وەربگرێ، بەڵام سوودی لەو نووسینانەی دوایی وەرگرتووە، ئەو سەرچاوانەیان باس کردووە و باسەکانیان لەوانەوە وەرگرتووە، هەندێك نووسینەکانیشی لەبارەی سەردەمی کۆنەوە دەدۆن زۆر تێکەڵ و پێکەڵن، ئەم ئاڵۆزیە هۆیەکی تایبەت تری هەیە، چونکە موسی خورنی بە تایبەتی پشتی بەکتێبی کابرایەکی سووریەیی بەستووە و باسی لێوە کردووە، ناوی (مارئاباس کارتینا) بووە، لەوە دەچێ تەنیا ئەو لەبارەی ڕۆژگارێکی نزیکەوە زانیاری لێ وەرگرتبێ (مارئاباس کارتینا) یا (ئەو کەسە، ئەم ناوەی بێ خۆی داناوە) خۆی بەهاوچەرخی یەکەمین پادشای ئەشکانی لەسەدەی دووەمی پێش زایین لەقەڵەم دەدا، لەگەڵ ئەوەدا نووسینەکانی کەمەڵە نووسینێکی نووسەرە کۆنەکانە بەشێوەیەکی ناڕاست و پڕ، کەبەسەریەکدا نووسراون و مێژووی ئەو نووسینانە ئەگەر لەسەدەی سێیەمی زاینیدا بەدواوە نەبێ پێشتر نییە.
موسی خورنی زۆرتر ئەو باسانەی نووسیوە، کە مێژوونووسەکانی پێشووتر لەبارەی مێژووی ئەرمەنستانەوە نووسیویانە، لەبەرئەمە باسی (تیگرانی یەکەم) کۆنترین شای ئەرمەنستان و … کردووە، زۆر بەوردی داویەتە بەر سەرنج و لەباسەکاندا بایەخی پێداوە، هەروەها

ناوی (ئاستیاگ)ی به (ئاژدەهاك) بردووه، لەرەدا له نووسینەکانی موسی خورنیدا دەردەکەوێ مێژوونووسی ئەرمەنی ناوبراو ویستویەتی ئەو باسانەی لەسەرچاوە یۆنانییەکانەوە وەریگرتوون، لەگەڵ باس و بەسەرهاتە مێژوویییەکانی ڕۆژهەڵاتدا پەیوەست بکات، ئاردەهاك Dahaka–azi(s) (ماژدهاك)ی ئاوێستا زەردارێکی ئەفسانەیی و مارێکی شێوە ئادەمیزاد لە خەڵکی باوری (Bawri= بابل) بەدەستی (ثراتیلون= TraiTeuna) (فەرەیدون(کوژراوە، کە لە دواییدا وڵاتی ئاژی- دەهاك لە دوای سەردەمی سەردەمی پارتەکان بە بابل یان دادەنا، لەگەڵ ئەوەدا ناوەکان بەهیچ جۆرێك لە (ئاستیاگ) ناچن، ئەم ئاڕاستەیە دیسان لەکێنەوە تووشی ناوی (ئاستیاگ) بووە، هەر چۆن بێ ئەم قسە بێ بناغەیە لەسەدەی نۆزدەهەمدا سەری لە گەلێك لە نووسەرانی ئەوروپای ڕۆژئاوا شێواندووە و تووشی هەڵەی کردوون، ئاشکرایە موسی خورنی کەمتر لە شارەزایان و نووسەرانی ئەوروپای سەردەمی تازە سەرچاوەی یۆنانی دەستکەوتووە و خۆی بەڵکەینەوەیانەوە خەریك کردووە، وەکو ئەو نامانەی یۆنانییەکان دەستیان کەوتووە، لەبارەی ناوی مادەکان و (ئاوێستایی) کە لەسەردەمی ئەودا کێن بوون دەستگیری نەبووە، توانای نەبووە یانەیویستووە ئەو نووسراو و سەرچاوانەی دەست بکەوێت، بەکو شێوەی نامەکانی چۆن بیستووە بەو جۆرە داویەتە بەر سەرنج و باسی کردووە.
موسی خورنی نەك هەر سوودی لەبەرسەرهاتە مێژوونووسەکان وەرگرتووە، بەکو سوودیشی لە داستانە ئەرمەنییەکانیش وەرگرتووە، لەداستانەکەی (تیگران) قارەمان- مێژوونووسان بەو تیگرانەی دەزانن کە کزنفون باسی کردووە، بەهاوکاری لەگەڵ فەرەیدون لە دژی ئەژدەهایەك کە (ئاژدەهاك)ی ناوبووە ئاپەیون، باسی کراوە، دیسانەوە (ئاژدەهاك) و (ئاستیاگ) لەنووسینەکانی کزنفون دا هاوچەرخی تیگران بوون، موسی خورنی زیاتر بەهەڵەدا بردووە.
نووسینە ئەرمەنیەکان و بەتایبەت کتێبەکەی موسی خورنی لەچەند بوارێکی جۆربەجۆردا باسیان کردوون، بەڵام جیاکردنەوە و لێکەینەوەی سەرچاوە ئەرمەنیەکان زۆر گرانە، ئەنگە موسی خورنی لەهەندێ سەرچاوەی تایبەتی ڕۆژهەڵاتەوە سوودی وەرگرتبێ، لەگەڵ ئەوەدا جێگای باوەڕ نییە، لەسەدەی پێنجەمی زایینیدا بەسەرهاتێکی مێژوویی سەربەخۆ بۆئەوە بشێ پشتی پێ ببەسترێ، لە بارەی سەرهاتەنەتی مادەوە کە لە سەدەی پێنجەمی پێش زایینەوە بووبێت، دەتوانین بڵێین لە ڕۆژگاری ساسانیەکاندا لەسەدەی سێیەم تا حەوتەمی زایینی تەنانەت بیرەوەری هەخامەنشییەکانیش بەرگوێ نەدەوکەوت، لەجیاتی قارەمانانی ئاوێستا وەکو (کوی کوات) (کەیقەباد) و (کوی خسرەو) (کەیخوسرەو) و (کوی ویشتاسب) (گشتاسب)

و پادشایانی تری کۆنی ناوچەکە بەمجۆرە باس دەکران، سەردەمی سەڵتەنەتی هەخامەنشیەکان لەداستانە مێژوویەکانی ئێرانەوە، لەسەدەکانی ناوەڕاست دا بە تەواوی فەرامۆش کرابوو، تەنانەت لە بارەی دەوڵەتی پارتەوە هیچ جۆرە زانیاری و شارەزاییەکی وون و ئاست نەبوو.

دامەزراندنی دەوڵەتی ماد

لەبارەی ئەو سەرچاوانەی باسی مێژووی ماد دەکەن، بەداخەوە گەلێك لەو سەرچاوانە گومان لەنووسین و باسەکاندا پەیدا دەبێت، کە باسی سەرچاوەیەك یا نووسەرەکەی دەکەین، پێویستە بەوردی سەرنجی نووسینەکە و باری ڕۆژگاری نووسینەکە و نووسەرەکە بەوردی بدەین و لەواڵەتی مێژوویی و ئەدەبی و سیاسی نووسینەکە و نووسەرەکە بەوردی بکۆڵینەوە، دەبێ ئەوە بزانین هەر باسێك لە هەر سەرچاوەیەکەوە وەرگیراوە، چیە و چ نرخێکی هەیە، ئەگەر بەمجۆرە نەبێ ئەوا ناتوانین بەڵێك و پێکی و ڕەوانی بگەینە ئەنجام و بیروڕای خۆمان بچەسپێنین.

پێویستە سەرەتا ئەوە بزانین سەڵتەنەتی ئاستیاك دوا پادشای مادەکان لە کۆوە سەرچاوەی گرتووە، لەو ڕوانگەیەوە یەکێتی تیرەکانی ماد سەرچاوە و هێی سەرەکی پێکهێنانی دەسەڵاتی ماد بوون، لەم بابەتەشەوە قسە زۆر کراوە و هەر کەسە بۆچوونێکی دەربڕیوە، کە بەناوبانگ تریانیان ڕوانگەی هیرۆدۆت مێژوونووسی نۆداری یۆنانی کۆنە، ناوبراو کەسێك بەناوی (دیاك یا دیاکۆ= دیاکس یا دیائۆکۆ) بەمایەی سەرەکی یەکگرتوویی تیرەکانی ماد و یەکەم پێکهێنەری دەسەڵاتی ماد ناساندووە، ئاشکراشە دیائۆکۆ لەپێشدا سەرکردەی یەکێك لە هۆزەکانی ماد بووە و بە قەولی کوتوان لەسەردەمی هەرشی سارگۆنی دووەمی پادشای ئاشوور بۆ سەر مانا و ماد، بەدیل گیراوە و بۆ سوریە دوورخراوەتەوە.

ئەو داستانەی "هیرۆدۆت" بۆ بە دەسەڵات گەیشتنی "دیاکۆ" دەیگێڕێتەوە کە لەنێو هۆزی خۆیدا جێگای ڕێز بووە و لە ژیری و ڕێزلێنانیدا بەناوبانگ بووە و زۆربەی خەڵکی هۆزەکەی خۆی و بگرە خەڵکی لاوەکیش بۆ کردنەوەی گرێی گرفتەکانیان دەچوونە لای و هێدی هێدی قەدر و ڕێزی لەنێو هۆزەکەی خۆی و خەڵکدا ئەوەندە بەرز بۆوە، کە وایان بیردەکردەوە بەبێ ئەو هیچ گیروگرفتێك چارەسەر نابێ، بۆیە کاتێك هاتنەسەر هەڵبژاردنی کەسێك بۆ ڕێبەری قەوم، هەموو یەك دەنگ دیاکۆیان هەڵبژارد.

هیرۆدۆت دەنووسێ: یەکەم کاری دیاکۆ ئەوە بوو کۆشکێکی بەخەڵك ساز کرد و چەند پارێزەرێکیشی بۆ گرت، دوایش فەرمانی دا لە دەوری کۆشکەکەی شارێکی گەورە دروست بکەن، تا ببێتە ناوەندی دەسەڵات، و

گەلی ماد لە هەموو شوێنێك بۆ کاروبار و گیروگرفتەکانیان بۆنە ئەو شارە، کێشك و شار بەدەی دیاکۆ لە شوێنی ئەمێی (هەمەدان) دروست کرا و نێویان نا (هەنگماتانە، هەنگماتان یا ئەکباتان) بە مانای شوێنی کۆبوونەوە، لە هەمان کاتدا ئەو بۆ غەرەزی و عەدالەتی کە لەپێشدا دەیکرد درێژەی پێ دەدا، ئەو لە ماوەی 53 ساڵ پاشایەتی خۆیدا قەومەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی یەکگرتوو کرد و هەموو کێشی خۆی بۆ ئەوە وەگەڕخست، کە بناغەی دەسەڵاتێکی بەهێز دابمەزرێنێ، بناغەی ئەو دەسەڵاتەی بە ناوی "ماد" دەناسرا بەهێز تر بکا. دیارە دوای ئەو کۆمەکەی "فرەئارتیش یا خشتریتە" کەوتە بیری داگیرکردنی خاکی خەڵکی تر و فراوان کردنی وڵاتی ژێر دەسەڵاتی خۆی.
پێویستە فرائارتیش کۆی دیاکۆ لەدوای باوکی بە یەکێك لە دامەزرێنەرانی ئیمپراتۆری ماد بزانین، کە بە وتەی هیرۆدۆت ئەویان بەکۆی دیاکۆ زانیوە. فراوەرتیش کۆ یا نەوەی دیاکۆ بەزیادکردنی خاکی ئەو ئەمیرنشینە بچووکانەی لە دەوروبەری خاکی خۆی بوون، چەند هەنگاو لە پێکهێنانی دەوڵەتی ماد نزیك تر بووەوە. بەهەرحاڵ فرائارتیش یا خشتریتە دوای 22 ساڵ فەرمانەوایی بەسەر خەڵکی ماددا کۆمەکەی کیاکسار شوێنی گرتەوە، بەوتەی هیرۆدۆت ناوبراو لەشەڕێکدا لەگەڵ ئاشووریيەکان لە ساڵی 652 یا 653 بەرلە زایین کوژرا.
ووخانی دەوڵەتی ئاشووری
یەکخستنی هۆزەکانی ماد لەئەنجامدا بوو بە هۆی دامەزراندنی یەکێك لە ناوەکانی گەورەی دەسەڵاتی ناوەندی لە دنیای ئەو سەردەم و پێکهێنانی ئیمپراتۆری ماد و یەکەم دەسەڵاتی ڕاستەقینە و سەربەخۆ. لەو کاتە کە ئاشووریيەکان زلهێزی ئەو سەردەمە بوون، هەرچی دەسەڵاتی ئاشووری بەسەر ماددا زیاتر دەبوو، زەمینەی خۆڕاگری و بەرگری و بیری خۆڕزگارکردن لە ژێر دەسەڵاتی ئاشووریيەکان لەنێو خەڵکدا زیاتر دەبوو.
هەموو ئەو شوێنانەی ئاشوور لە باکوور و باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتی گرتبوو و لە دەستی دەرهێنرایەوە، بەڵام سەرهەڵدانی ناکۆکی و ناتەبایی لەنێو ئەو هۆزە یەکگرتووانەی ماددا بەهۆی ئاشووریيەکانەوە هاتەئارا و گەیشتە جێگایەك پاشای ئاشوور پەیوەندی لەگەڵ سکاییەکان بەست و کچەکەی دابە پادشای سکایەکان، تا ئەو لەو یەکگرتنە لەگەڵ مادەکان پەشیمان بکاتەوە، کۆتایی بەم سەرکەوتنتانە هێناو بۆ ماوەیەك خەیاڵی ئاشووریەکانی دڵنیا کرد.
پاشای ئەسکیتەکان بۆ پشتیوانی ئاشووریيەکان دژی مادەکان وەستا، هەر چۆن بۆ لە ساڵی 625 پێش زایینداپادشای ماد لە ژێر ڕکێفی ئەسکیتەکان ڕزگاری بووە، جارێکی تر وەکو دەوڵەتێکی خاوەن هێز و

سیاسی گرنگ هاتەوە ووو.
هیرۆدۆت دەڵێ: لەسەرەتای حکومەتی کیاکساردا پادشای ماد گەلێک هێز و لەوانە پارسەکان لەژێر دەسەڵاتی دابوون، بەڵام لەدەیەی سێیەمی سەدەی حەوتەمی پێش زایین پارس (پرسید) وەکو پادشانشینە بچووکەکانی ناوچەڵاتی عیلام و ئەودیو عیلامەوە هەشتا بەسەربەخۆیی دەژیا.
سەرکەوتنەکانی دەرەوە لەدوای دەرکردنی ئەسکیتەکان لەسەردەمی حکومەتی کیاکساردا لە دوای ساڵی 616 پێش زایین دەستی پێ کرد، هیرۆدۆت لەبارەی کیاکسارەوە دەڵێ: دەڵێن ئەو ... یەکەم کەسێک بووە هێزەکانی نیشتەجێی ئاسیای کرد بەچەند بەشێکەوە و ناکیخست.
هەنگە چەند دەستەیەکی شەکەری تری هێزەکانی تری وەکو ماننایییەکان و ئەوانی تر، ئەوانیش لە ساڵی 612 پێش زایین لەناو لەشکری سەرکەوتوی مادا بووبن، بەم هۆیەوە سەرکەوتنی ماد بەسەر سەرکەوتنی تەواو هێزەکانی ئاسیای نزیک دابنێین، ئیتر کیاکسار بیری لەوە کردەوە باسکی بەهێزی دەوڵەتەکەی بەکاربێنێ لە دژی زۆر و ستەمی ئاشوورییەکان.
(بروس) مێژوونووسی بابلی دەنووسێ: نەبوپلاسار پێش شەڕ لەگەڵ هاوپەیمانیە دەگەڵا لەسەر بنەمای دۆستایەتی لەگەڵ هوخشترە (کیاکسار) هەیبوو، لە وتوێژکدا بوونەوە هاوپەیمان و کچی هوخشترە بەناوی (ئەمێئی ئیدا)یان داوە بە (نەبو کدنەسر= نەبوخودنەسر)ی کوڕی نەبوپلاسار، بەمە هاوپەیمانی و دۆستایەتیەکە پتەو تر بوو، نەبەپلاسار بۆ یەکگرتن دژی ئاشوور ووی لێنا و دوایەش مادەکان ئەو کارەیان بەئەرکی خۆیان زانی و بۆ ئەنجامدانی لە زاگرۆس تێپەڕین و لە داوێنی ناژئاوای زاگرۆس لە دیجلە پەڕینەوە، دیواری دەوری ئاشووریان تێک ووخاند و شاری پیرەزی (ئاشوور) یان گرت، کە هەموو دەستکەوتی ئاشووری تێدابوو، ئەوەی لە تاڵان و بڕی چەند سەدەی وڵاتانی دراوسێ کۆیان کردبووەوە هەمووی لەوێ دابوو.
ووخانی نەینەوا لەلایەن مادەکانەوە، لە مانگی ئوت ی ساڵی 612 پێش زایین بووە، گرتنی ئەو شارە کەچەندین سەدە ناوەندی دەسەڵاتداریەتی هەموو ئاسیای ناژئاوا و پایتەختی زاڵمانەترین حکومەتەکانی دنیا بوو، وای بەحاڵی شارێک کە پێ لە تەڵەکە و تاڵان و تایبەتمەندیی لێ دوورناکەوێتەوە، شەقەی شەللاق و گۆەی تایەی عەرەبانان و تەپەتەپی سمی ئەو ئەسپانەی تاودەدرێن، گوێی فەلەک کەڕ دەکەن، بریقەی شمشیران دەدرەوشێن و نووکە ڕمان تروسکەیان دێ، کۆژراو یەکجار زۆرن و تە پڵکەی تەرمان بەرچاو دەکەوێ، بەواتایەکی تر لە جەنازەی کوژراوان تەپڵکە سازبووە، هات و هاواری بڕانەوەی ئاو وەسەر ئاخ گەڕاوە و کەنیزەکان بەدیل گیراون

و هەر کەس لە توانای دابووە، چەك هەڵگرێ کوژراوە و ئەوانی دیکەش کران بە کۆیلە...، داگیرکەرانی ئاشوور نینەوایان وێران کرد، کەلەسەر گۆی زەوی نەما و هەموو سەروەت و سامانی ئەو شارەیان بێ ئەکباتان (هەمەدان) نارد و بەم شێوەیە نەینەوا بێ هەمیشە لەناو چوو. شای ئاشوور کە فەرمانڕەوای دنیایەك بوو، کۆشکی ئیمپراتۆری ئاورتێبەردا و خۆی و بنەماڵەکەی لەنێوگۆی ئاگردا سوتان. بەڵام تا ساڵی 609ی پێش زایین بە پچڕپچڕی شەر بەردەوام بوو.
بیستی ئەیلوول (سەرەتای سپتامبەر)ی 612ی پێش زایین کیاکسار گەیایەوە بێ ماد، نابوپلاسار لە کەلاوە وێرانەکانی نەینەوادا مایەوە و لەشکرەکەی هەروەکو جاران پەلاماری ئاواییەکانی ناوچە دانیشتووەکانی ئاشووریان دەدا و تاڵانیان دەکردن. لەکاتێکدا لەشکری بابلیەکان بەدوا پاشماوەکانی ئاشووردا لە حەڕان لەشەڕ دابوون، لەهەمان کاتدا مادەکان بەسەختی لە ئوراتویان دا و گەیشتنە (نوشیا) و پایتەختی کیشوەرەکانیان لەکەناری دەریاچەی وان بوو، دەوڵەتی ئورارتویان داگیرکرد، پادشای ماد نەك تەنیا ئیمپڕاتۆریەتی ئاشووری لەناوبرد، بەڵکو پادشاییەکانی مانا و ئەسکیت و ئورارتوشی هێنایە ژێر دەسەڵاتی خۆی، ئەمە خۆی سەرکەوتنێکی گەورەبوو.
بەقسەی هیرۆدۆت لە دوای ڕزگار بوونی ماد لەژێر دەسەڵاتی ئەسکیتەکان لەساڵی 625 پێش زایین، کە ئەسڵی ئەسکیتەکان بەڕای زۆربە لە قەفقازەوە هاتبن، بێ کەنارەکانی دەریای ڕەش، ژمارەیەکی زۆر لە ئەسکیتە بیابان نشینەکان لەئەنجامی شەڕی ناوخۆیی چوونە خاکی مادەوە، بەڵام بەشێك لەوانە بەهۆی ناکۆکی ناوخۆیانەوە لە شوێنی خۆیان مانەوە و لەسەر ئارەزووی خۆیان سەریان بێ کیاکسار دانەواند، لەو سەردەمەدا کیاکسار کۆی فرائورت کوڕی دیوك حوکمی مادەکانی دەکرد، ئەو لەسەرەتاوە داخوازی ئەسکیتەکانی قبوڵ کرد، کە داوای یارمەتیان لێ کردبوو، تەنانەت کۆمەکانی بێ فێربوونی زمان و پیلانی تیرئەندازی نارد بێ لای ئەوان، بەڵام قینی کیاکسار لە پاشای ئەسکیتەکان بەهۆی پەیوەندییان لەگەڵ پاشای ئاشوور بوو مایەی غەزەبی کیاکسار، ئەو کاتە کیاکسار لە خۆیەوە پادشایانی ئەسکیتی ڕەنجاند و ئەوانیش تۆڵەی خۆیان لێ سەند و لەجیاتی گۆشتی ئاو گۆشتی یەکێ لەو لاوانەیان پێداوە کە بێ فێربوونی هونەر هاتبوون بێ لایان، لە دواییدا لەدژی کیاکسار بەپەلە چوون بێ لای ئالیات کوڕی سادیات لە ساردیس.
کیاکسار داوای خۆبەدەستەوەدانی ئەسکیتەکانی لێ کرد، بەڵام پادشایانی لیدی بەتایبەت ئالیات نزیکەی لەساڵی 617 تا 561 پێش زایین لە کۆنەوە لەگەڵ ئەسکیتەکاندا پەیوەندی دۆستانەیان هەبوو،

چونکه دوژمنی کیمیرییەکان بوون، بەم هۆیەوە ئەو داوای کیاکساری دایە دواوە، لەبەرئەوە شەڕ لەنێوان ماد و لیدییەکاندا دەستی پێکرد و زیاتر لە پێنج ساڵی خایاند، واتە لە ساڵی 590 تا 585ی پێش زایین درێژەی کێشا.
لەم شەڕەدا هەر جارەی یەکێکیان سەردەکەوتن، هەندێك جار وا ڕووی دەدا لەشکرەکانی ئاسیای بچووك دەچوونە ناو خاکی ئاسیای نزیکەوە، بەمجۆرە مادەکان توانیان لەشکری ئالیات بەرەو ڕۆژئاوا بکشێنەوە دواوە، لەگەڵ ئەوەشدا چونکە شەڕکەرەکانی ماد لەو شەڕانەی ساڵانی دواییدا زۆر ماندووببوون، نەیانتوانی بە تەواوی سەرکەون و لە 28ی مانگی (؟) ساڵی 585ی پێش زایین لەکاتی شەڕکردن لەگەڵ لیدیەکاندا ڕۆژ گیرا، هەردوولا ڕایان وابوو ئەم ڕووداوە غەزەبی یەزدانە و نیان کردنێکی جیهانی سەرەوەیە، ڕێکەوتن دەبێ سولح بکەن و ئاشت ببنەوە، ئینجا بەهۆی ناوبژی کردنی بابل و کیلیکیە پەیمانی ئاشت بوونەوەیان بەست و سنووری نێوان لیدی و ئیمپڕاتۆریەتی ماد بە درێژایی ڕووباری گالیس (قزل ئیرماکی ئێستا) دیاریکرا، ئەم پەیمانە بەوەی ئەستیاگ کوڕی کیاکسار ئاریانیای کچی ئالیاتی خواست مەحکەم تر بوو، هەموو ناکۆکیەکان لەبیرچوونەوە، و لەناوا لابران، هەنگە پەیمانی ئاشتی بەهۆی کیاکسارخێیەوە نەبەستراوە، بەڵکو بەهۆی کوڕەکەیەوە ئاستیاگ بەستراوە، چونکە کیاکسار بەو خاکەی خستیە ژێر دەستی خۆیەوە، سنووری ئیمپڕاتۆریەتی مادی تا ئەو جێگایەی فراوان کرد، هەرگیز لەوە بەولاوە تێنەپەڕی، هەر لە هەمان ساڵدا لەدنیا دەرچوو.
دەوڵەتی ئیمپڕاتۆری ماد
دوای ئەم هەموو سەرکەوتنانەی مادەکان بەدوای یەکدا سنووری ئیمپراتۆری ماد زۆر فراوان بوو، مانای پێشوو (ئازربایجانی ئێران) ناوەندی ئابووری و فەرهەنگی ئیمپراتۆریەتی ماد بوو، هیرۆدۆت بەم جۆرە باسی ڕۆکخستنی ئیمپڕاتۆریەتی ماد دەکات، لەسەردەمی فارمانفەرمایی ماددا هۆزێك حوکمی بەسەر هۆزێکی تردا دەکرد و مادەکانیش حوکمیان بەسەر هەموویاندا دەکرد، بەر لەهەموو بەسەر ئەو هۆزانەدا لەوانەوە نزیك تر بوون، ئەوان بەسەر دراوسێکانیاندا و دراوسێکانیشیان بەسەر هاوسنووورەکانیاندا، سەرچاوە عیبریە کۆنەکان لەبارەی پادشای مادەوە قسەیان کردووە و نووسراوە بابلیەکەی (نابونید) ئەویش باسی ماد و ئەو پادشایانەی سەر بەوان بوون باسی کردوون.
ماد یان پادشایی ماد لەپادشایە کۆنەکانی ماد و ماننا و ئەسکیت پێکهاتبوو، بەم هۆیەوە سەرچاوەی هیرۆدۆت جگەلە ماد پاریکانیەکان، و ئورتوکوریبانییەکان، کەهەمان دانیشتوانی پادشای پێشووی ئەسکیت

بوون، بەڵام سەرچاوەی ناوبراو مەبەستی لە (پاریکانیەکان) بەشێك لە دانیشتووانی پادشایی ماننا بوون، کەهێشتا بەتەواوی لەگەڵ ماد تێکەڵاو نەببوون، دیسان بەشێك لە ساتراپ نشینەکانی ماد ناو دەبات، لە نووسراوەکەی بێستوندا دەڵێ: شاری ئاشووری (ئاربل) ئەویش بەشێك بووە لە خاکی ماد، لەوتەکانی (گەزنەفۆن) (ئانا باسیس) بەشێوەکی گشتی زەوی و زاری ئەسێی ئاشوور ببوو بەبەشێك لە خاکی ماد، دوایش خەڵك بە بەشێك لە خاکی مادیان ناودەبرد، وەاتی پێشووی ئاشوور کە روی و زاموا و پارسوا و بیت هامبان و کیشەسو و خارخار ئەمانەش ببوون بەبەشێکی وەاتی ماد.
ماد لە ژووروی زاگرۆس تاڕادەیەك دەسەڵاتی پەیداکردبوو، هەندێك لە زەوی و زار و دانیشتوانەکانیان لە هوری و ئورارتیی و (ماتیانی) بوون، لەوە دەچێ لە زاگرۆسای دەریاچەی ورمێوە لە دەراوی ئاراس نیشتەجێ بوون، هێنابوونیە ژێر دەسەڵاتی خێیانەوە، هیرۆدۆت دووبارەی دەکاتەوە شانشینی ماد لەگەڵ ساسپیریان- واتە هێزەکانی ئیبری و گرجی هاوسنوور بووە، دوایی ناوچەکانی ئاوزاگەی (قزل ئوزون) هێزەکانی کادوسی و کاسپی تیانیشتەجێ بوون، کە هێشتا نەهاتبوونە ژێر دەسەڵاتی مادەوە، بەبەشێکی ئەو سەرزەمینە دەژمێردران، دیاری کردنی سنووری کۆنژەڵاتی ماد گرانە، ئەمە وا دەزانین ئەو سنوورانە بەجۆرێك بووە بەشێك بووە لەسەر زەمینی ئایندەی پارت، ئەویش پارچەیەك بووە لە خاکی ماد.
سەرزەمینی هێزی ساگارتیەکان ئەویش بەشێك بووە لە خاکی ماد، لە کێو و بیابانەکانی ناوەندی ئێران (کۆنژەڵاتی ئێرانی ئێستا) دەژیان، دوایی ئەم ناوچەیە کەوتە سەر وەاتی پارت. لەدەروبەری ماددا چەند سەرزەمینێکی خودموختاری و شانشینی و هێز و حاکمنشین بووە بەکۆوبەرەکانیان ماد بوون. بەڵام ئەمانە بەشێك نەبوون لە خاکی ماد، دەوڵەتی ماد سنووری زەوی و زاری خێی تاڕادەیەك ئاشکرا نەبووە. ئەم هەموو خاکە پان و بەرینە بۆ کابەر کەوتە ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ماد، بە فەرمانەوایی ئاستیاگ.
سەردەمی سەڵتەنەتی ئاستیاگ
بۆ ئەوەی بە دروستی بە ئەنجامی ووداوەکانی سەردەمی سەڵتەنەتی ئاستیاگ بگەین، دەبێ لاپەڕەی کتێبی ئەو مێژوونووسانە هەڵدەینەوە کە بە وریاییەوە ووداوەکانیان تۆمار کردوون، ئەوە ووناە هەرچەند ئەو ووداوانە لەسەردەمی ژیانی نووسەرەوە نزیکتربن، زۆر تر لە ڕاستی دەچن، بەم هۆیەوە دەتوانین پشت بە مێژووی سەدەی پێنجەمی پێش زایینی زیاتر ببەستین، تاکو مێژووی سەدەکانی دوایی.
سەرچاوە بابلیەکان بەشێوەیەکی گشتی ڕاستن، بەڵام لەبارەی ووداوی کۆتایی سەڵتەنەتی ئاستیاگ زۆر شپرزە و ناڕاستن. دەبێ بڵێین

لەبارەی ووداوەکانی سەتەنەتی ناوبراو، هەرچەن بە تا سەرەتای جەنگ لەگەڵ پارسەکاندا، زۆر سەختە، بەڵام ئەو سەرچاوانە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ تا ڕادەیەك شتێك بەدەستەوە دەدەن، بەهۆی ئەوەوە دەتوانین باری ناوخۆ و کۆمەڵایەتی و سیاسی سەرزەمینی ماد لە سەدەی شەسشەمی پێش زایین بخەینە بەرچاومان، لەم ڕووەوە سەرچاوەکان جیاوازیان لەنێودا نیە.
لەسەردەمی سەتەنەتی ئاستیاگ دا سنووری پان و پۆڕی ئیمپراتۆری ماد هێندە فراوان بوو، باسێك لە داگیرکردن نەمابوو، ئەم سنووره فراوانە پێویستی بە هاتنە ئارای دۆخێکی هێمن و ئاسایی کردنەوەی بارودۆخەکە هەبوو، هیرۆدۆت دەڵێ: لەسەردەمی سەتەنەتی ئاستیاگ دا هیچ جۆرە شەڕێکی گەورە نەکراوە و هیچ شوێنێك داگیر نەکرا، لەو سەردەمەدا حکومەتێکی بە دەسەڵات و خاوەن پادشا لە ماد، تەنیا مەرجی بەربەرەکانێی گەورەکان و پشتبەستن بەخەڵکە ئازادەکان دەیتوانی بڵتەدی. ئاستیاگ دەیویست وڵات بە ئاشتی و هاوکاری خەڵکە هەژارەکان بەڕێوە ببات، خانەدان و گەورە پیاوەکانی پشت گوێ خست، هیرۆدۆت دەڵێ: ئاستیاگ سەبارەت بە پیاوە گەورەکانی مادیان (یەکەمین کەسانی نێو مادەکان) بێ بەزەیی بووە، و پاشماوەکانی پادشایانی دهیوپتی Dahypati یش هەر وا بووە.
ئاستیاگ لە سیاسەتی خۆیدا لە ئامۆژگاری و ئایینی موغەکان سوودی وەردەگرت، بەپێی وتەی هیرۆدۆت موغەکان لای ئەو ڕێزیان گیراوە و ئاستیاگ زۆر جار پرسوڕای پێ کردوون، ئەو ئامۆژگاریانە بەپێی وتەی (ئی، م، دیانکۆف) لەو سەردەمەدا هێشتا لەگەڵ نەریتی سەرەتایی بەناوی زراتوشترا ناودەبرا زۆر جیاواز نەبوون، زۆر جێگای سەرنجی خەڵکی بوون.
ئاستیاگ لەگەڵ بنەماڵەی زراتوشترا موغەکانی ئەو سەردەمە لەدەوری کۆبوونەوە و خزمایەتیان بووە، ئەوەمان لەیاد نەچێ بەرلەزەردەشت پاشاکان خێیان کاهن بوون، لەئەنجامدا قودرەت و دەسەڵات و ناویان لە پلەیەکی ئایینی دابوو، بەم جۆرە ئەو تاکە ئایینەی موغەکان نوێنەری بوون، هەرچەندێك بوو گەلێك بایەخی بێ پادشایانی ماد هەبوو.
هەبژاردنی ئاسپیتام مۆردی ئامیتیدا کچی ئاستیاگ بێ جێنشینی لەنێوان خەڵك و خاوەن کێلەکان کە لایەنگیری ئاستیاگ بوون، لەلایەك و گەورە پیاوان و سەرپێچیکارەکان لەلایەکی تر بەربەرەکانێ و ناکۆکی زۆری هێنا، بەتایبەت لەسەردەمی سەتەنەتی ئاستیاگ دا هیچ جۆرە شەڕێکی گەورە نەکراوە و هیچ شوێنێك داگیر نەکرا، لەئەنجامدا گەورە و کاربەدەستانی لەشکر بێ کار و دەست بەتاڵ مانەوە و هیچ جۆرە تاڵانیەکیان لەم ڕێگایەوە دەست نەکەوت و بەرژەوەندیەکانیان

تەواو شکستی هێنا بوو، لەبەرئەوە بەتوندی بەرهەستی پادشا وەستان و کەوتنە گلەیی و گازەندە و جموجۆڵ لە دژی ئاستیاگ، هەرچەن بە لە کیشوەری ئاشووریشدا هەر بەم جۆرە بوو.
هیرۆدۆت خۆی دەڵێ: ئاستیاگ هارپاك ی کرد بە فەرماندەی لەشکری مادەکان، لەم ڕووەوە هیرۆدۆت وتەی دەست و پێوەندەکانی – هارپاك-ی نووسیوەتەوە، بەوتەی ئەو بەر لە شۆڕشی پارسەکان لەلایەن گەورەکانی مادەوە کۆبوونەوە و جموجۆڵ دەستی پێکرد، لە دژی سەلتەنەتی ئاستیاگ، کە هارپاك دەیمەزراند بوو، بەهۆی ئەوەی زۆر لە ئەستیاگ هەنجا بوو.
کۆشش یەکەمین کەسی خانەدانی هەخامەنشی، کە باوکی کۆشش کەمبۆجیەی یەکەم و باپیری ئەو کۆشی یەکەم لە زنجیرەی پاشایان بوون، کۆشش بەرلە نەخۆشی و مردنی باوکی ماوەیەك لە دەرباری ماد ژیاوە و بەشداری لەشکرکێشیەکانی مادەکانی کردووە، لەسەرەتای شەڕدا چەند ساڵ بووە، لەسەر سەلتەنەتی پارس یان جێنشینی کەمبۆجیەی دووەم بووە.
بەپێی وتەی کتسیاس کۆشش ئەو کاتەی لەدەرباری ئاستیاگ دابووە، لەلایەن ئەستیاگەوە بەنوێنەری چوو بوو بۆلای پێشەوای کادۆسیەکان، ئەمانە هەزکی گرنگی سەربەخۆ بوون، لە چیاکانی خواروووتری ڕووباری ئاراس، کۆشش (ئیبار)ی مەیتەری لەگەڵ خۆیدا برد، کە لەوەبەر وەکو کۆیلە دەستگیر کرابوو، ئیبار داخی زۆری بەرامبەر بەماد لە دڵ دابوو، لەبەرئەوە کۆشی هاندا بۆ ئەوەی دەسەڵات لەدەست مادەکان دەربێنێت و بکەوێتە دەست پارسەکان.

بەڵای زۆربەی مۆژوونووسان پێکهێنانی پێشەکی کارەکان دژی ئاستیاگ، کۆبوونەوە و جموجۆڵی چینەکانی ناوەوەی گەورەکانی ماد بەدەستی هارپاگ و لەلایەکی تریشەوە هاندانی هەزە جۆربەجۆرەکان بۆ ناو شۆڕشەکە بەهۆی ئیبارەوە بووە.
هەروەها بەوتەی کتسیاس ڕووداوەکانی دواتر بەم جۆرەیە، کۆشش لەسەر زەمینی کادۆسیەکان گەڵایەوە بۆ ئەکباتان، گوایە دوایی مۆڵەتی لە ئەستیاگ وەرگرتووە بچێت بۆ لای باوکی لە پارس، لەمەدا موغەکانیش هاوکاریان کرد، ئیتر ئاستیاگ ئازی بوو سەردانی باوکی بکات، هیرۆدۆتیش لەم بارەیەوە نووسیویە: بەڕام لە ڕاستیدا کۆشش دەیویست ڕابەری شۆڕشگێڕەکان بگرێتە ئەستۆی خۆی، کە (ئاترادات) پێشەوای مەزن بەرپای کردبوو، لەم کاتەدا بەڵکەوت ژنێك پیلانەکەی دژییەوە و ئاستیاگ پێی زانی و دەستوبرد کەوتە خۆ لە دژی یاخی بووەکان لەشکری کێشا.
ئەو کاتە هارپاگ نووسراوێکی بۆ کۆش نارد، کە لەفارس نیشتەجێ

بوو، لەو نامەیەدا هارپاك کۆشی هاندا تا پارسیەکان بۆنێتە شۆشەوە و بێتەسەر ئاستیاگ، لەم ڕووەوە بەڕێنی پێدا گەورە پیاوانی لەشکری ماد کە لەلایەن ئاستیاگەوە کراون بە فەرماندەی سوپا هەموویان لایەنگری ئەو دەکەن.
ئاستیاگ کە بەم خەبەرەکخستنە سوپایەی کۆشی زانی، ئەوی بانگ کرد بۆ لای خۆی، بەڵام کۆشش لەوەڵامدا شەڕ کردنی ڕاگەیاند، سەرچاوە بابلیەکان بەمجۆرە دەڕێن کەشەڕ لەنێوان کۆش و ئاستیاگ سێ ساڵ درێژەی کێشا، بەم هۆیەوە هیرۆدۆت کەتەنیا باسی دوو شەڕ و شکێی دوایی مادەکان دەکات، لەڕاستی0دا بە ئاشکرا بگرە و بەردەوام ڕووداوەکان بەکورتی باس دەکات، لەشەڕەکدا هارپاك فەرماندە بووە و لەشەڕێکی تردا ئاستیاگ خۆی. بەوتەی کتسیاس ئاستیاگ لەسەرەتادا کەلەگەڵ لەشکری کۆشدا کەوتە شەڕەوە شکاندنی، ئاترادات پێشەوای مەردەکان لەشەردا کوژرا، ئینجا ئاستیاگ کەوتە شوێن پارسەکان و لەسەر زەمینی پارس (پرسید) لەبەرامبەر گەردنەیەك کە لەبارەگای پادشایانی پارس واتا –پاسارگاد- کۆتایی پێ دێت، جارێکی تر شکاندنیەوە، چۆنێتی پارسەکان زۆر ناهەموار بوو، شکست یان بە ئاگزی شکا، کە ژنان لە حەساری قەڵاکان دەهاتنە دەرەوە و هانی شەڕکەرەکانیان دەدا، پرسیان ئایا دەتانەوێ ڕابکەنەوە ناو سکی دایکتان و ژنەکانتان بێننەوە.
ئەو شەڕە ئەوەندە بەڕاستی و گەرم بووە، کە مادەکان لەناکاو لەشکرەکانی خۆیان لە سنوورەکاندا ئاگادارکردەوە و ماوەیان بە نابونید پاشای بابل دا، تاکو لە ی ساڵی 552 پێش زایین شاری حەڕان کە هینی مادەکان بوو، لە ژوورووی (بین النهرێن) بیخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی.
لە گەرمەی شەڕی کۆش لەگەڵ ئاستیاگدا، هارپاگ کە فەرماندەی لەشکری مادەکان بوو، لەگەڵ گەورە پیاوانی سوپا و سەرکردە لەشکرییەکاندا ئاستیاگی بەجێ هێشت و چوون بۆ لای کۆش و چوونە ناو ڕیزی لەشکرەکەیەوە.
لەوە بەدواوە هەواڵێك لە هیرۆدۆتەوە دەگێڕتەوە، گوایە ئاستیاگ لەشەڕەکدا دەستگیر کراوە کەلە دواییدا ڕووی داوە بەشێوەیەکی تر باس دەکات، چونکە بەر لە شەڕەکەی پاسارگاد باسی سێ شەڕی تر دەکات، پارسەکان تیایا سەرنەکەوتون، شەڕێك کە لەژێر دیواری حەساری قەڵای پاسارگاد ڕوویدا بوو، بە خاڵی گۆینی چارەنووسی شەڕەکە، لەدوای ئەوە هێزەکانی سەر بە ماد، وەکو هیرکانیەکان و لە دواییدا پارتەکان ڕوویان کردە ناو پارسەکانەوە.
لەساڵی 550 پێش زایینی لەگەڵ خیانەتی هارپاگ و شەڕی سەروماڵی دەست پێدەکات و هیرکانیەکان و پارتەکان، ڕوویان کردە پارسەکان و

ئاستیاگ هەوڵی دا، تاکو پەلاماری پارسەکان ڕابووەستێ و دوایی ڕای کرد، بۆ ئەکباتانا و پارسەکان پایتەختی مادیان داگیرکرد.
دوای ئەوە کتسیاس بە ڕوونی باسی ڕووداوەکە ناگێڕێتەوە، هەروەکو وترا شەڕ دوور و درێژ بووە، سەرکەوتن هەر تاوەی بەدەست لایەکەوە بوو، هەروەکو کتسیاس باسی شەڕەکان دەگێڕێتەوە، هەی بنەڕەتی سەرکەوتنەکەی کۆش هەمان خیانەتی گەورە پیاوە سوپاییەکانی مادە، کە هارپاگ سەرکردەی هەموویان بوو، هیرۆدۆت باسی ئەوە دەکات، بەڵام کتسیاس لەم بارەیەیەوە بۆ دەنگە، لەوە دەچێ پارچە پارچە بوونی هێزەکانی سەر بە ماد ئەوانیشی بەو خیانەتە دابێتە قەڵەم، وەکو سەرنج دراوە لەناو نووسینەکانی کتسیاسدا شتی ڕاست هەیە، مێژووی بابلی و نابونید و کتسیاس و هیرۆدۆت دەتوانین کۆبکەینەوە و لەژێوان هەموویاندا وێنەیەکی ڕاستی ڕووداوەکە بخەینە ڕوو.
هەواڵەکانی هیرۆدۆت ڕاستە، چونکە مێژووی ڕووداوەکانی بابل لایەنگیری ئەم نووسینەی هیرۆدۆت دەکەن، مێژووی ناوبراو ئەو ڕووداوانە لە ساڵی 550ی پێش زایین دەگێڕێتەوە، واتا کۆتایی شەڕەکە باس دەکات، بەڵام دەبێ زانیارییەکانی کتسیاس لەبارەی قۆناغی سەرەتایی شەڕەکەوە بخرێتەسەر هەواڵەکانی هیرۆدۆت.
هیرۆدۆت لەبارەی دوا دەسەڵاتدارێتی ئاستیاگەوە بەم جۆرە دەڵێت: ئاستیاگ موغەکانی خنکاند – لەگەڵ ئەوەدا تا ئەو سەردەمە باشترین پەیوەندی لەگەڵیاندا بوو، چونکە ئامۆژگارییان کردبوو، کە ڕۆگای کۆش بدات بەوات، وەکو وتراوە بەشێك لە کاهینەکان – موغەکان لەگەڵ پارسە یاخیەکاندا پەیوەندییەکیان دروست کردبوو، لە ڕاستیدا دەبینین لە دوای ئەو ڕووداوانە موغەکانی دەرباری کۆش و کوەکەی کمبوجیەی دووەم گەلێك ڕێزیان لێگیراوە، سروشتی بیروباوەڕی ئایینی و چۆنێتی باری کۆمەڵایەتی کاهنەکان وا بووە، کەماوەی نەدەدا ئەوانە ماوەیەکی درێژ خاوەنی سوود و خێر و بێری گشت خەڵك بن.
کۆتایی سەڵتەنەتی ئاستیاگ
لە دواییدا کە پارسەکان ڕوو لە سەرکەوتن بوون، ئاستیاگ هەموو دانیشتوانی ئەکباتانای پێ چەك کرد و لە حەساری شار هاتنە دەرەوە، بەڵام دەرەقەتی پارسەکان نەهاتن و دیسانەوە شکان و ئاستیاگ بە دیل گیرا، گفتوگۆی هارپاگ لەگەڵ ئاستیاگ لەدوای گرتنی ئاستیاگ، هارپاك چووە لای خۆشحاڵی خۆی دەربڕی بەرامبەر بەگیرانی، ئاستیاگ بە هارپاك دەڵێت: تۆ وەزیری حکومەتی من بووی، کە بەرزترین دەسەڵاتە لە دوای پاشا ئەی لەوێ دەبی بەچی، هیرۆدۆت هارپاگ بەبۆ ئەقڵترین و بۆ ویژدان ترین کەس دادەنێ، پارسەکان ئەکباتانایان داگیرکرد و بەپێی مێژووی نابونید ئەکباتانایان تاڵان کرد و ژمارەیەك لە خەڵکەکانیان بە تاڵانی دەستگیرکرد و بردیانن.

بە وتەی کتسیاس ئاستیاگ دەمودەس دوا بە دوای شکستەکەی بەدیل نەگیرا، بەڵکو یەکەم جار ڕای کرد بۆ ئەکباتانا و لەوێ خۆی شاردەوە، کۆش دوای ئەوەی گەیشتە ئەکباتانا، فەرمانیدا ئامیتیدا کچی ئاستیاگ و مێردەکەی (ئاسپیتام) و کوڕەکانیان ئەسپیتاك و مهابران – ئازار بدەن، دوای ئەوە ئاستیاگ خۆیدا بەدەستەوە، تاکو ئەوانەی لە دەوروبەری ئەون ئازار نەدرێن.
ئاستیاگ لە کوشتن ڕزگاری بوو، (هردۆت و کتسیاس هەردووکیان باسی ئەمەیان کردووە و لەمڕووی ڕووداوەکانی بابل دا شتێك پێچەوانەی ئەم باسە نییە، بەوتەی کتسیاس بەناوی جێنشینی حاکمی هیرکانییەوە زۆر بەڕێزەوە نێردرا بۆ ئەو سەر زەمینە و دوورخرایەوە، بەڵام ئەوەندەی پێنەچوو خواجەیەك کە ناوی (پتساگ) بوو (ئیبار) هانیدابوو بە بیانوی دیدەنی کچەکەیەوە، بردی بۆ بیابانێك و لەوێ بەرەڵای کرد، تاکو بەسەرگەردانی لەبرساندا بمرێ. کتسیاس دەڵێ: دوای ئەوە ئامیتیدا چەرمەسەریەکی زۆری بۆ پتساگ نایەوە، ئیبار خۆی کوشت، لەگەڵ ئەوەدا کۆش نەیدەویست سزای بدات.
لەم نووسینانەی سەرەوەدا بەتەواوی دەردەکەوێ، مادەکان بەدرێژایی ڕۆژگاری شەڕ بەهێزەوە ڕاوەستان و ئەگەر گەورەکانی ماد لەناوخۆی کیشوەرەکەدا دەستیان بە خیانەت نەکردایە، حکومەت نەدەکەوتە دەست پارسەکان.
سەرکەوتنی کۆش بەسەر ئاستیاگ دا ئەو سەرکەوتنەی، کە بەهۆی گەورەکانی مادەوە دەستی کەوتبوو، دەستەبەری ئەوە بوو کە یاسای تازەی حکومەتی کۆش بەڕاەت لەگەڵ مادەکاندا بگونجێ، بەم هۆیەوە لەگەڵ ئەوەدا کە ئەکباتانا تاڵان کرا و هەندێك لە مادەکان بەدیلی و بەتاڵانی دەستگیر کران و بران، بەڵام هەروەکو وتاتکی داگیرکراو و خەراج و باجیان خستنەسەر، لە وتەیەکی ئاستیاگ لەگەڵ هارپاگ کە هیرۆدۆت باسی کردووە، ئاستیاگ دەڵێ: هارپاگ مادەکانی بەیلی گەیاند، ئەگینا تا ئەو کاتەش مادەکان هەموو کارەکانیان بەدەستەوە بوو، تەنیا وەکو شتێکی ڕاەتی پارسەکان سەرکەوتوبوون، نوێنەرەکانی ئاسپارت خشاریاشایان بەپادشای مادەکان ناودەبرد، چەندان نموونەی تر لەم ڕووەوە هەیە، ئەوە دەزانین کە یۆنانییەکان شەڕەکانی نێوان یۆنان و پارسیان بەشەڕی یۆنانییەکان و مادەکان ناودەبرد، لەگەڵ ئەمەشدا بۆ ئەوەی ڕازی بکرێن گەورەکانی ماد زنجیرە دەسەڵاتێکی گونجاویان پێدرا، بۆ نموونە: کۆش پادشایانی مادی نەگۆی و لەناوی نەبردن، بەڵکو خۆی کرد بەپادشای ماد و خۆی هەر بەناوی پێشووەوە ناونا پادشای پارس، تەنانەت لە زۆربەی نووسراوەکانی سەردەمی داریۆشی یەکەم، ماد و پارس لەڕووی کیشوەرەکانی تردا یەك بوون، لە نووسراوی نووسەرە یۆنانیەکاندا

هاتووه ماوەیەك لە دوای ئەوە و لەكاتی زنجیرەی ناوی پیاوە گەورەكانی ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشی، ناوی نوێنەرەكانی ماد دەبینین، یۆنانیەكان و هێزەكانی ڕۆژهەڵات پادشای ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشیان بەپاشای ماد ناودەبرد، لەگەڵ ئەوەدا كۆشش لە بابلدا پادشای مادی هێشتەوە و ساتراپێكی تیا دروست كرد و یەكەمین ساتراپی ماد ئویبار بوو.
بەوتەی كتسیاس كۆشش لەگەڵ كچی ئاستیاگ، كە ناوی ئامیتیدا بوو زەماوەندی كرد، ئەم هەواڵە لە گومان بەدەر نیە. لەواقیع دا ناوی ئامی تیدا بەپێی وتەی بروس لەناو بنەماڵەی مادەكاندا بەكارهێنراوە، لەدوایيدا بۆ ناوی ژنە هەخامەنیشیەكان بەكارهاتووە، بەڵام پێشتر مێردەكەی ئامیتیدا (ئاسپیتام)ی كوشت، كە حەقداری تاج و تەخت و دوژمنی ئەو بوو. مەبەستی ئەوە بوو بۆ داواكاری خێی واتا حكومەتی (قانونی) بەسەر ئیمپراتۆری ئاستیاگ بكا بەبەگە.. لەنێوان مادەكان و پارسەكاندا – وەكو میسرییەكان نەریت وابوو، كچە زادە یان زاوا (مێردی كچ) ی پادشای پێشوو بەپێی یاسا حوكمی وەڵات بكات.
ژمارەیەك لە گەورەكانی ماد چوونە لای كۆش، وەكو هارپاگ كە یەكێك بوو لەسەردارانی سوپای ماد، سێیەمین حاكمی كیشوەری لیدی بوو، هارپاگ یونیەی بۆ كۆش داگیركرد و حەزی نەدەكرد بگەڕێتەوە بۆ سەرزەمینی ماد، لەئاسیای بچووك جێگیر بوو، موڵك و زەوی و زارێكی زۆری خستە ژێر دەست خۆیەوە، لە لیكیە نووسراوێك بە زمانی لیكەیی و یۆنانی ماوەتەوە كە لەو نووسراوەیەدا یەكێك لە نەوەی ئەوە (؟) كتسیاس دەڵێ: كوڕەكانی ئامیتیدا كە لە ئاسپیتام یەكەم مێردەكەی ناویان ئاستیاگ و مهابرن – بوو، لەلایەن كۆشەوە كرا بە ساتراپ و براكەی كە (پارمیس) كوڕی ناشەرعی ئاستیاگ یان كوڕی دایكی ئامیتیدا لەمێردێكی تردەوە- یەكێك لەسەردارانی سوپایی پارس بووە، بەشێوەیەكی گشتی باسەكانی كتسیاس بەلای ماددا دادەتاشێ و ڕەقەبەری كۆش دەكات، لەنووسراوی بێستوندا داریۆشی یەكەم ناوی هەندێك لەسەردارانی پارس دەبات كەمادی بوون، تەنانەت تا سەردەمی خشاریاشا ناوی هەندێك لەگەورەكانی پیاوانی مادی بردووە، كە لە دەرباری ئیدارەی هەخامەنشیەكاندا پلە و پایەیەكی بەرزیان بەودەستەوە بوو، بەڵام بەشێوەیەكی گشتی تەنانەت گەورەكانی ماد لەبارەی داگیركردنی ئەو كیشوەرەوە لەلایەن پارسەكانەوە بۆ لایەن بوون، هەروەها لەسەردەمی داریوشی یەكەمدا گەلێك شۆڕش و پلە و پایەی گرنگیان بەدەستەوە بوو، بە تایبەتی نەوەی ئەو حەوت خانەدانەی كە لە كودەتاكەی داریوشدا بەشداریان كردووە، ژمارەیەكی كەم لە بنەماڵە و خانەدانەكانی ماد لەگەڵ گەورەكانی پارسدا تێكەڵ

بوون و زەربەی ئیشوکاری سادەیان گرتەدەست، یان لە ڕۆژگاری پێ لە ئاژاوە و سەرەتای سەتەنەتی داریوشی یەکەمدا (521- 522 پێش زایین و هەنگە لەسەردەمی خشاریاشا دیسان 484-486ی پێش زایینی دا لەناوچوون.
ئەمە بەسەرهات و مێژووی دوا پادشای ماد و سەتەنەتی ئاستیاگ بوو، بە ڕای زەربەی مێژوونووسانی ئەو سەردەمە، کە بە دیقەتەوە ڕووداوەکانیان تۆمار کردووە، ئایا کۆتایی سەتەنەتی ئاستیاگ، کوڕی لە کۆتایی زوحاك یا ئاژدەهاکی ماربەشان دەچێت، هیچ باسێك لە زۆمی ئاستیاگ و چەکوشەکەی کاوە و پەلاماڕە لە ناکاوەی فەرەیدون نیە، هەموویان لەسەر ئەوە کۆکن، شەی هەخامەنشی لەگەڵ ماد، کۆش لەگەڵ ئاستیاگ لە ساڵی 553 تا 550 پێش زایین درێژەی کێشا و شەڕەوام بووە، لە شەیشدا هەرجارە لایەکیان سەردەکەوت، تا دواجار بەهۆی خیانەتی هارپاك و پیاوە گەورەکانی ماد پارسەکان توانیان بە تەواوی سەرکەون، بەداخەوە کورد تائێستاش ڕابردووی خۆی خۆشناوێت و بەرامبەر بە مێژوو و کەلتوور و سیاسەت و خانەدان و پیاوە گەورە و کەسایەتیە قارەمانەکانی ڕابردووی خۆی کەمتەرخەمە و زۆر بەسادەیی و بێباکانە دەست لە خاك و خەڵك و مێژووی خۆی هەڵدەگرێ بۆ دراوسێ و لایەنانی تر، پەروەردگارا … دەبێ دەکەی ئەو ڕۆژە بێت ئێمەی کوردیش بەدوای مێژووی دزراوی خۆماندا بگەڕێین و بیدۆزینەوە و وەری بگرینەوە.
ئەم بابەتە لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:
1- ئی. م. دیانۆکۆف، میدیا، وەرگێڕانی: بورهان قانع، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری- هەولێر، 2008.
2- حەبیبوڵڵای تابانی، هاونەتەوەیی کورد و ماد، وەرگێڕانی: جەلیل گادانی، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات- هەولێر، 2010.

هەسوێ بەسکەنی
2020-3-20

نا بە شێ و گرژیی ناوخۆ، بۆ بە یەکێزیی نەتەوەیی و نیشتیمانیی .. ئەبوار ڕوشید

لەم ڕۆژانەدا جیهان سەرقاڵی شڵەکردن دژ بە ڤایرۆسی کۆرۆنایە و ڕۆژانە بە ملۆن لە خڵکی هەژارانی جیهان گیرۆدەی بە کاریی و بە نانوئاویی و بژێوی دەبن و خڵکی کوردستان بە حوکمی دەندەیی سیستەمی داگیرکەریی لە سێ بەشی کوردستاندا گەورەترین قوربانیین. لە ڕاپۆرتێکی سەرتاسەریی ئێران لە مانگی یازدەی 2019دا لە ڕژهەڵاتی وڵات بە سەدان گیانبەختکردوومان هەبوو کە تا ئێستایش تەرمی زۆریان دەستنەکەوتوونەوە. بێکاریی و نەداریی و نەهامەتیی سروشتیی هاووڵاتیانیان لە ڕۆژهەڵات و باکوور کە لە جەرگانی خزمەتگوزاریی بێ بەش کردووە کە دەزانخ. لە کاتی داگیرکردنی سۆری کانیبەرەوە تا ئێستا ئەوە چوارهەم جارە کە دەوڵەتی تورکیا ئاو لە ڕۆژئاوای کوردستان دەبڕێت.ئەم دەوڵەتە داگیرکەرە ڕۆژانە لە عەفرینەوە بە گردەسپیی و عەین عیسا و تەلتەمر لە حەسەکە بەمباران دەکات.

باشووری وڵات بە داخەوە خاوەنی بەرهەمی ناوخۆی پێویست نییە. مووچە لە کاتی خۆیدا نادرێت و خڵکی کاسبکار کە بژێوی ژیانیان ڕۆژانە پەیدا دەکەن لەو پەڕی تەنگەتاویی و دژواریی ئابووریی دان. لە دەخی وادا کە تەواوی خڵکی کوردستان دەستیان لە سەر دڵیانە، ئەرکی دەسەڵاتدارانی باشووری کوردستان ئەوەیە کە سەرچاوەی گەیاندنی هەز و وزە و جێش و خۆراک و هەستیی بەخێوکەرەوەی بن بە هەموو خڵکی کوردستان. لەبەرئەوە بردنی هەزی پشمەرگە لە لایەن پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتیی نیشتیمانیی کوردستان بە ناوجەی وەرتە و زینە دەڵاوکە و نیگەرانیی کوردستانیان زیاتر دەکات و هەر ئەوەندە نییە کە هەنگاوێکی ناپێویستە، بەڵکو تێکدەر و ڕووخێنەرە.

ئەم ساە کوردستانیان نەیانتووانی نەورۆز پیرۆز بکەن، نەیانتووانی یادی هەڵەبجە و ئەنفال و کۆماە و ڕاپەڕین بکەنەوە. سیاسەتی دروستی نیتشیمانیی ئەوەیە کە قەرەبووی هەموو ئەو زیانە بە خڵکی کوردستان بکەینەوە. پەیداکردنی فاکتەری گرژیی و نیگەرانیی پێچەوانەی هەست و کرداری قەرەبوونەوەی ئەو زیانانە.

کوردستانیانی دەسەز دەزانن کە 30 ساڵک لەمەوبەر خڵکێکی ڕاونراو

بە بریندارییی و بێکەس و بێدەر، دروست هەروەکوو کوردانی فەیلیی کە لە سەردەمی بەعسی فاشیستدا دووچار بوون، لە باکوورەوە هاتن بە باشوور. ئەو کوردانە چونکە خەڵکی دەسەز و کارکەر و زەحمەتکەش بوون هاتن لە ناوچەی مەخموور، لە دەشتێکی کاکیبێکایی و لە سەحرایەکی وشک و بریندا نیشتەجێ بوونەوە، بە دەستی خەیان و بە پلاستیک و نایلۆن و بلۆکی هەرزانبەها ئاوادانیکیان بە خەیان دروست کرد و لە شێوەی داعشدا بە خوێنی خەیان پاراستیان و بە ڕاستیی هەروەکوو گەرمیانی خواروو ئەمانیش سەنگەری پێشەوەی کوردستانن. ئەم ئاوادانییە ئاوەدانە بە "کامپی مەخموور" بە ناوبانگە.

ئەوانەی جوون بە ئەم کامپە و سەردانی ئەم کامپیان کردووە دەزانن کە ئەم کامپە هاوونەی هەموو گەڵەکێکی هەژار و نەداری سلەمانیی و هەولێر و دهۆک و شەنگال و سەقز و مەهاباد و کرماشان و ماردین و دیاربەکرە. شارچکەیەکە لە پلاستیک و بلۆک و ئێشتووماکی هەرزانبەها. خەڵکەکان هەمان خەڵکی گوند و شارۆکانی دیکەی کوردستانن. ئەم خەڵکە بە شێوەیەکی دەسەزانە هاوکاریی یەکتریان کردووە و باخچەی ساوایان و خوێندنگا و نەخۆشخانەی سەرتاییان بە خەیان ساز کردووە و تا ئێستا یەک قران لە سەر هیچ کەسەک نەکەوتوون، و زیانیان نەک بە باشوور و تەواوی کوردستان نەبووە، بەڵکو بوون بە سەرچاوەی بەخەباوەیی و سەربەرزیی و شانازیی بە تەواوی کوردستان. هەر هەمان خەڵکی دەم بە پێکەنین بەڵام بریندار و چەوساوەن کە لە سلەمانی و هەولێر و دهۆک و بانە و بۆکان و کرماشان و ئیلام و هتد دەیان بینین. هەمان خەڵکی چەوساوە و زەرەرلێکەوتوو و بە پارەزن.

لەبەرئەوە ئابووقەدانان لە سەر ئەم شارچکە بریندارە ماندووە نەک هەر قازانجێک بە یەکیەتیی نەتەوەیی و نیشتیمانن ناگەیەنێت بەڵکو زەرەری گەورە لە هەستی هاوسەنگەریی و هاودەنگیی کوردستانیمان دەگەیەنێت. زەرەری ئاوا نابێت بە کەم ببیندرێت چونکە زەرەری گەورە بە یەکیەتیی نەتەوەیی و نیشتیمانیان دەگەیەنێت.

لەم هووانگەوە ئەرکی سەرشانی هەموو دەسەز و تێکۆشەرێکی کوردستانیی ئەویە کە داوا بکەین و کار بکەین بە ئەوەی بە ئابووقە لە سەر کامپی مەخموور لاببرێت و ئامانجکی کوردستانییان بە بکرێتەوە، کە ئاوەدانکردنەوەی کامپنیشینیانی ئەزیدیی بدینەوە کە ئەوە شەش ساڵە بە گەورە و بچووکەوە لە برسیەتیی و هەژاریی و بە خوێندن و بە چاودێریی ژیان بە سەر دەبەن، کە داوا بکەین هەزی پێشمەرگە لە وەرتە و زێنە بەبڕن بە ناوچە سنووریەکان و

هووبەووی ئێران و تورکیا تا لە شوێنی دروست جێی خۆیان بگرن، کە چالاکوان و بژنامەوانی سیاسیی و دیموکراسیی ناوخۆ لە زیندانی ناوخۆدا نەبن چون بریتی ناتەبایی و ناکۆکیی ناوخۆ ناسرتر دەکات، کە سەربەرزیی و شانازیی عەدنان بشیدیی بە هی خۆمان بزانین، کە خاوەن لە گیراوانی کورد لە زیندانەکانی ئێران و تورکیا دەرکەوین، کە خاوەن لە قوربانیانی کارەساتی سرووشتیی کوردستان دەربکەوین کە هەر ئێستا لە سەرپێلی زەماوەندییەکانیین و کە بە دڵنیاییەوە لە شاماوی بارانبارینی ئێم بەهارەدا لە تەواوی کوردستان هوو دەدەن.
با وەبیرخۆمان بهێنینەوە کە هەژاران و نەدارانی کوردستان ئێستا هەروەها بەڵای ڤایرەسی کرۆنایشیان هووبەوو بووتەوە و لەبەرئەوە هەموو جۆرە بەجێش و خرۆشکردنێکی مرۆڤی کورد بە هەستی خوشکوبرایەتیی، هاووڵاتیی و هاوئایینداریی دەبێت بە مایەی بەهێزکردنەکی سەنگەری کوردستان.
ئەو دەخۆ پایە و پێگەی پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتیی نیشتیمانیی کوردستان و ئەوانی دیکە لاواز ناکات، بەڵکو بەهێزتری دەکات.
ئێستا کە نەمانتووانی نەورۆز لە کاتی خۆیدا لە باشوورێک پیرۆز بکەین کە ئاستەوخۆ لە ژێر دەستی داگیرکەردا نییە دەتوانین پاش بزاندنی ڤایرەسی کۆرۆنا بژێک بە پیرۆزکردنی نەورۆز تەرخان بکەین. ئەو بژێە دەتوانێت هەر بژێک بێت لە مانگی چوار یان پێنج یان کاتێکی دیکەدا بێت. ئەو بژێە نەورۆزی هەموو کوردستان دەبێت، چون بە دڵنیاییەوە کوردی هەموو شوێنێک لە پیرۆزاگرتنی بژێکی وادا خۆیان بە هاوبەش دەزانن. با ئەو نەورۆزە نەورۆزی لە ئامێزگرتنی هەموو مرۆخمووری و شانگال و ئێزیدیی و فەیلیی و یارسان و کاکەیی و هەورامانیی و گەرمیانیی و بەهدینانیی و هتد و هتد بێت. با نەورۆزی ئاشتەواییی گشتیی و بەهێزکردنی هەستی نەتەوەیی و نیشتیمانییمان بێت.
ئەمە خەیاڵ نییە، بەڵکو داوایەکی سیاسیی و ئەرکێکی سیاسییە کە پێکەوە دەتوانین لە پراکتیکدا ئەنجامی بدەین. خەڵکی چەوساوەی کوردستان شایستەی خزمەت و کامەرانیی و خۆشگوزەرانیی و پشکەوتنن.
هەموو کوردستانێکی ئازادیخواز دەزانن کە ئێران و تورکیا وەکوو دوو داگیرکەر بژبەژ دژ بە خەڵکی کوردستان خراپتر و توندوتیژتر و سەرکوتگەرتر دەبن. دژایەتیی ئەوان بە هاوسەنگەرییەکی بەرفراوان دەکرێت. سیستەمی سیاسیی و ئابووریی و کۆمەڵایەتیان بەرەو داماڵان دەچێت و هوو بە خەڵکی خۆیان و جیهان بە نرخ و بە بەها و دەستەوستان ماون. لە دوا ساتەکانی مەرگیاندا لە هەڵپەدان قازانجی ژیان و زیندووبوونەوە لە ناکۆکیی و ناتەبایی ناوخۆی کورد

بکەن.
باشوور دوورگەیەکی دابڕاو لە کوردستانی گەورە نییە و نابێت بەهێنن لە سەر بناخەی ئەو جۆرە تێگەیشتنە سیاسەت بکرێت. بە دڵنیاییەوە ئێران و تورکیاش باشوور وەکوو پارچە خاکێکی بڕاوە و دابڕاو لە کوردستانی گەورە نابین، بەڵکو دەیانەوێت بیکەن بە بەشێک لە سیستەم و نەزمی داگیرکەریی خۆیان و لە پراکتیکدا دژ بە تەواوی کوردستان بە باشوور خزمەت بکەن.
گرووی ئازادیخوازیی ئێمە لەرادایە، کە دەبێت هەموومان تیایدا بەشدار بین و بیبینەوە!

هێبوار ڕەشید
2020/3/29

کرێناو بارودۆخی سیاسی ئێمەی ئێران حەمید تەقوایی...

لەکەمەنگە و بارودۆخی سیاسی ئێراندا هەموو شتێک کەوتۆتە ژێر تیشکی پێتایی کرێناوەوتی پڕگرتوی ئۆناڤزایەتیانەی کۆلە نەفەمبەردا(آبان ماە) دەستی پێکردبوو،لە هەوبونەوەی کرێنادا وەستاوە لەگەڵ بانگەوبونەوەی قایرەسی کرێنادا لەڕوی شەوازەوە خەبات وخەپیشان و کەبونەوەی ناڕەزایەتی بکردەوە بوێ شتێکی ئاستەم وەلە ناوەڕۆکیشدا پارێزگاتی خەپاریزی سایەی بەسەر هەموو شتێکدا کێشاوە.
لە یەکەم نیگادا وادێتە پێش چاو قەیرانی کرێنا ئەو بزوتنەوە پڕگرتوەی کەبەکردەوە ئەیتوانی لە هەشتی مارس ڕۆژی جیهانی ژنان وەیان لە خەباتی هەموو ساڵەی کرێکاران بە زیاد بونی کرێ و تێناێت بەبیانوی چوارشەمەی سورو مەراسیم وهاتنی جژنەکانی تردا هەیان بوێ وەستاندوەو کەمەنگەیەکی ناڕازی وئاپەیوی بەترس و دڵەڕاوکێ و هەوەدان بە مانەوە ی خەی داپۆشیوەو داتپاندوە. بەڵام ئێمە تێنها هەواڵەتی مەسەلەکانە. بەاو بونەوەی کرێنا تێنها لەترس و نیگەرانی وهەوەدانی قابیلی تێگەشتن وتەواو هەڵوایی خەڵک بە پارێزگاری لە گیانی خەیان نەبوە. پڕگرتنی تووڵەی ونەفرەتی جماوەری خەڵک لە

ژیم وە پشت بەستن بە هێزی خەیان لە ناوەوە و بونەوەی ئیم کارەساتە دیوکی تری دراوی قێرانی کرنایە. هەکارکی گرنگی ترس ودڵەراوکێی کەمەگە لە ناوەوە بونەوەی کرنادا. هەبونی حکومەتکە کنک تنها هنگاوک بە پارزگاری لژیانی هاوتیان نانت بکو هکاری سرکی بەاوبونەوەی قایرسی کرنایە. لقوتایی بزاری ونیگرانی خکدا تووی و بزاری لە هەموو تاوانباران شاردراوەتەوە.

هەموان دزانن کە بردەوامی گشتە ئاسمانیکان بە جین،شاردنەوەی مودای کارساتکەو درە وتن بەخک،خەپارزی لە قرنتینەکردنی شاری قوم و هەموو ناوندکانی پرگرتو بنەخشیەکە، هەشو دستگیرکردنی هەموو ئەو دوکترو پرستارانی کە استیکانیان بە خک باس دکرد و هیتر وهیتر لنەو هەوکانی حکومەتکدایە کە کارساتی ئیستای خولقاندو. ژیم مسلی کرنای گیو بە بابەتکی سیاسی-ئاسایشی وبە پارزگاری لە ژیم ودسات چوسنرکی سودی لوردگرت.

لەلایکی ترو ئەبەت قێرانی کرنا لە متن و بردەوامی بزوتنەوەی سرنگونی خوازیکی پرگرتو کە بە تایبەت لەم لەم پنج مانگی دواییدا پرەی سندبوو بیاری لسربدیت و تاوتو بکیت. لەم وانگەیشتو قێرانی کرنا لە ئیران لگە وەتکانی تری وک،چاینەو ئیتالیادا. بتەواوەتی جیاواز. کارساتیکرنا لدرژی ئەو کارساتانەی تردا کلە پینج مانگی ابردودا وئەدات کە پیوندی نەوان حکومەت وخکی بتەواوەتی گیو. تەقکردن لە خکی نازی لمانگی ئکتوبرو تەقکردن لە فکی نەفرهگر، ئەمش بە دستەژی تەقی قایرسی کرنە بە کەمەگە تاوانکانی حکومەت پرسندکی تازی بخیوگرتو. کارساتی کرناش وک کارساتکانی پیشوو دروستکراوی کماری ئیسلامیە. کارساتک کلایکیو حکومەتکی تاوانکارو درزن وسرتاپا گندە وستاو وللاکەی ترو گمەگیکی بگیان هاتوو کە دیوەت لە شەی حکومەت زگاری بەت. پەتایی کرنا شوەی ئیم ناوەو بونەی گریو بەام ئیم قوتبی بونەوەی نیوان کمەگو حکومەتی گیاندوەتە ئاستکی توندرو ئاشتی هنگرتر و پرسندوتری کردو.

اپەینی ئکتبر ئیم استیی زر اشکاو وئاشکرا لە بردم چاوی هموان دانا کە حکومەتی ئیسلامی هیچ پیمان وبرپرسیارتیک، تنانەت بە قسو بەواتی،لەبرامبر کمەگو ژیانی خکدا نیە. هموو بە هشنی بینیان کە میحوری سیاستکان وکردەوکانی حکومەت وە تنانەت ئامانجی اگینراویان هشتنەوەی خیان لدستاتداو بس. تەقکردن بئامانجی کوشتنی خکک کە

نا□□زایەتیان بە سەقات زیادبونی نرخی بەنزین لە شەوێکدا هەبووە ،وە بەشوینیدا شەڕی پرسەگەلانی سەرکردە تاوانبارەکەیان کە بەمردنی هەشتا کەس لەژێر دەست وقاچی تاقمێکرگیراوەکانیاندا تەواوبوو.وە پاشان بەتایبەت تەقەکردنی بەئەنقەست لە فڕۆکەی نەفرەتگر،هەموی نیشان دەری ئەو ڕاستیە بون،کە حکومەت خۆک وەک دوژمنی ژیانەکی سەیردەکات، بە مانەوەی خۆی لەدەسەڵات شەڕ دەکات،وەلەم شەڕەدە دەست لە هیچ تاوانێک ناپارێزێت.خۆکیش کەماری ئیسلامی نێک وەک دەوڵەت وحکومەتێک بەکۆ وەک دوژمنی خۆی دەناسێت.قەیرانی کرنا ئەم ڕاستیە بنەڕەتیەی جاریکی تر بەڕوشن ترین شێوە تەئکید کردوە کەلە کەمەگەی ئیراندا شەڕێک لە پێناو مانەوەدا لەئارادایە شەڕی مانەوەی ژیان وئینسانیەت،لەبەرامبەر شەڕی مانەوەی حکومەتێکی تاوانکارو گەندەڵ لەئارادایە.جارێکی تر ئەو ڕاستیە بەرجەستە بویەوە کە ژێم بە مانەوەی خۆی لەدەسەڵاتدا کارەسات دوای کارەسات دەخولقێنێت..جیاوازی ئەم دواین کارەساتە لەگەڵ ئەوانەی پێشودا ئەوەیە کە ژێم ئەمجارە قایرەسی نەخشیەکی کوشندەی لەگەڵدایە.

حکومەت بە نەخشی کرناش،وەک ناڕەزایەتی ڕەوایی خەڵک لەدژی گرانی بەنزین،ناڕەزایەتی بە تەقەکردن لە فڕۆکەکو مەراسیمی ڕێزگرتن لەگیانبەختکردوەکانیان،وەکو بابەتێکی سیاسی-ئەمنی مامەڵەکرد.بابەتێک کە "دوژمانان" هێناویانەتە کایەوە هەتا لەهەموو"ژێمەکە"مان بدەن،قسەی سەرانی دەسەڵات،لە خامنەییەوە هەتا ڕوحانی و تا ئاخوندە بچوک وگەورەکانی تر لەبارەی ڕاست نەبونی ئەم "نەخشیە وهەمیە"هەوەی دوژمانە لەدژی ژێم و"پیلانی ترامپە لەدژی شاری پیرەزی قوم"ئەیسوەننن.نیگەرانی هەموو شتەکن ژیانی خەڵک،مەلغەمیەکیان لەدرەو خورافات وپەسی وگوجی وبە شەرمی ئیسلامیەیان داوەتە کەمەگە وە کاتێک کە ئیتر ناکرێت نکۆی لە کارساتەکە بکەیت،ئاماری کەسانێک کە بەهاوکاری قایرەسی کرنا کوشتبویان،هەروەکو کوشتاری نەڤمبەر ،بەلەدەدا یەک زیاتر کەمیان کردبویەوە،تا بەکۆ مەودای تاوانکانیانی پێبشارنەوە،کرنە بەمەسەلەی بەنزین وموشەک نان بە فڕۆکەو نمایشی هەبژاردن وهیتر جیاوازن،بەڵام حکومەتی ئیسلامی هەر هەمان حکومەتە،دەسەاتێک کە دەکوژێت بە ئەوەی بمێنێتەوە.قایرەسی کرنا لە ئێران حکومەتی ئیسلامی لەپاڵ خۆیدا بینیەوە،لەبەرامبەریشدا خەڵکی ئێران بەخەرای لەوە تێگەیشتن کە ئەبەت هاوکات لەگەڵ هەردوو قایرەسی کرنا وقایرەسی حکومەتی ئیسلامیدا بجەنگن.ئەمەش گەمەگەی پاش درکان،وشەک بونی لەسەرتادا بەخۆیدا هاتوەتەوە.گەیاندنی هەوا بشەوێکی فراوان بەتایبەت لەلایەن پزیشکان وپەرستاران

وکارمەندە شەریفەکانی تری نەخشانکانەوە دەستی پیکردوە.گروپە خەیاریەکان وگروپەکانی هاوکاری لە هەموو جگایەک بە هوبەوبونەوەی کرنا لە پکهاتندان .هەسوەاوانی سیاسی وئیرانیەکانی دانیشتوی دەرەوەی وەاتیش بەهانای خەکی ئرانەوە چون.خەکی ەاگرتنی دەوامی زانکو قوتابخانکانیان بەسر ژمدا سپاندوە،دەست لەکار کشانەوەو لەکارخستنی ناونەدکانی بەرهەمهنانیش دەستی پکردوە.
لەلایکی تروەوە بزوتنەویکی پرگرتوو لەلایەن خەک وکسوکاری زیندانیە سیاسیکان بە ئازادکردنیان بە هکوتوە. لەژر ئم فشاردا حکومەت ناچار بوە کە مەت بداتە زیاتر لە حفتا هزار زیندانی،بەام ئم بزوتنەویە ئتوانت و ئبەت هتا ئازادکردنی هموو زیندانیانی سیاسی ولانیکم مەت پدانی هموو زیندانیکان هتا مسلەی کرنا چارسر دکرت.
ئم واقیعیتە نیشانی ئدات کە هوبەوبونەوە لگە قایرسی کرنادا لگە حکومەتکەی هاودستیداپکەوە ئاماون.
لەپیشترین ئامانجی خەک پاریزگاریە لەژیانی خەیان وئەوانی تر بەام بەشک لەم هەوانە وستانویە لەبرامبر کماری ئیسلامیدا.لەهر هنگاوکدا لگەیاندن وبەاوکردنەوەی هەوا،ئاماری واقیعی ،تا دابشکردنی هاوکاری تندوستی ودرمانی وتا گیاندنی هاوکاری مالی وکل وپل لەدرەوەی وەات،ئبەت لگە یگریکانی کماری ئیسلامی،لگە سوپاییکان وپاوانخوازان وقاچاخ چیکان ولگە هواج پدرانی خورافات وهەواەدرکانی دزگااگیاندنە درە بەاوکرەوە حکومەتیکاندا هوبەوبتەوە.
هوبەوبونەوە لگە کرناو خەباتی خەک لەدژی کماری ئیسلامی تکە بون.لەم هوبەو بونەویدا سە تەورە گرنگی پیدادکات:
یکم ریکخراوبون لە گەک وناوچەو نەخشانکانە کاندا لەهموو شارکاندا بە خەاری و کمک گیاندن .جماوەری خەک وپزیکان وکارمەندانی نەخشانکان هرئستا خەیان دست بکار بوون و لە ئاستی جیاوازدا دستیان کردوە بە ککردنەوەو گیاندنی یارمەتی تندروستی و هاوکاری بەوانەی کە پوستیان پیەتی.
دووهم:راگرتنی هموو ناونەدکانی کارو کبونەوەو یکخستنی مانگرتنی گشتیش بە ئامانجی دور ەاگرتنی کمگەو هم بە فشار هنان بە حکومەت.ئیستاش بشون چونە سری باسی مانگرتن لە ناو کرکارانی کمگەی پەای ئحواز،ئەو کمگەیە هتا دواین وە لگە بینی وەرگرتنی هموو موچکیان بتەوایی لەکاروستان ەاگیەندراوە.وە هندک لە بشکانی گای ئاسن لەناویاندا هی مشهد بە ئحواز بشون بانگەوازی کرکارانی گای ئاسن لە ۱۵

مارسدا بەمانگرتن ڕاگیراوە.ئەم جوڵانەوەیە ئەبێت بەردەوام بێت وپارێزبەستینیت هەتا هەموو ناوەندەکانی بڕهەمهێنان دەگرێتەوە.
سێهەم: ناچارکردنی حکومەت بەدابین کردنی پێداویستیەکانی ژیانی خەڵک کە توانای دابین کردنی سەرەتایی ترین پێویستیەکانی ژیانیان نیە، تەندروستی ودەرمان ئەبێت بە تەواوی بکرێتە خەڵایی،خەزانێک کە بەهۆی بەرز بونەوەی پێتایی کرێناوە نان هاوڕی ماڵەکەیان لەدەستداوە،وەیان بارودۆخی ژیان و گوزەرانیان خراپە،ئەبێت پارێزگاریان لێ بکرێت وە ژیانیان دابین بکرێت.وەکەسانیک،وە خەڵک ئەبێت لە پارێی ئاو کارەبا تەلەفۆن وغاز وقیستە بانقیەکانیان ببەخشرێن.بەتایبەت زیان لێکەوتوترین بەشەکانی کەمەگە لەناویاندا کرێکارانی بکار، بە خانوولانەکان.دەستفرۆشان، ومندالانی کار و شەقام ئەبێت لەووی مالیەوە پاریزگاریان لێبکرێت.ئەم داخوازیانە ئەتوانرێت وئەبێت بەسەر حکومەتدا بسەپێنرێت.لەکاتیدا قەیرانی کرێنا دادەبزێت،گرنگ ئەوەیە کە کەمەگە بەکەمترین زیان ئەم قەیرانە تێپەڕێنێت،وە یەکگرتوانە ترو پێکەوگرێدراوتر و یەکخراوتر لەبەرامبەر حکومەتدا ڕابوستێتەوە.ئەمەش بەتەواوەتی بەستراوە بە خەباتی ئەمەی خەڵکەوە لەم بارودۆخەدا.کەشەو نەهامەتیەکانی تری خەڵک،هەژاری وبێکاری وگرانی وهەڵاواردن وبە مافی وسەرکوت.هەشتا بەداد دەکات وە ژیانی خەڵک وێران دەکات.قەیرانی کرێنا ئەم کەشانەی نەخستوەتە لاوە بەڵکو زۆر تووندتر وپارەسێندوتری کردوە.
لەناو ئەم بارودۆخەدا ئۆگری ئەوە هەیە کە قەیرانی کرێنا خەی بگەڕێت بۆ ڕاپەڕین وشۆڕشی جەماوەری،ڕاپەڕینێکی زۆر پارەگرتوتر لە ڕاپەڕینی نۆڤەمبەر(ئابان ماڵ).کوتای بێت.هیچ کەمەگەیەک خۆکوژی ئەنجام نادات،لەگەڵ تووند بونەوەی قەیرانی کرێنا،قوبونەوەی قەیرانی هەژاری وبارودۆخی ژیان وگوزەرانێک کەناتوانرێت تەحەمول بکرێت.بەتەواوەتی ئۆگری تەقینەوەیەکی کەمەیەتی هەیە. ئەبێت خەمان بۆ بارودۆخێکی وەها ئامادەکەین.لەکاتێکی وادا ئۆرگانەکانی خەباری ،هاوشێوەی ئۆرگانەکانی کۆنترۆڵکردنی گەڕەکەکان لە ڕاپەڕینی نۆڤەمبەردا، بەشێوەی ناوەندە خەباتگێڕەکان کاردەکەن،وە ئەمەش ئۆرکێی ئەحزاب وهێزە سیاسیە ئازادیخوازەکانە کە یەکخراوکردنی ئەم ڕێکخراوانە لەدەستوری کاری خەیاندا دابنێن.مانگرتنی گشتیش لایەنێکی گرنگی ترە لە خەباتی کرێکاران وکارمەندان لەبارودۆخی پارەگرتوی سەرلەنوێی جەماوەریدا.
هەر لەئەمەوە ئەمە لەئێستێی ئەحزاب وهێزە ڕادیکاڵەکان و کۆمەڵایەتی وهەسوڕاوان ودامەزراوەکانی بزوتنەوەی کریکاری، بزوتنەوەی ژنان وخوێندکاران وهەموو بزوتنەوە ناڕازایەتیەکانە،کە

پ بنەن مەیدان وجەماوەری خەڵک بۆ تێکشکاندنی دەوزەی کرنا حکومەتی کرنا سازو ئامادە بکەن.ەاگرتنی ناوەندەکانی کارو ناوەندەکانی بەرهەمهێنان ریکخستنی مانگرتنی گشتی لەکناری ڕیکخستنی ئورگانەکانی خەیاری وخەڵک دامەزراندندا وە ناچارکردنی حکومەت بەدابینکردنی ژیانی خەڵک وبەتایبەتیش زیانلێکەوتوەکان کەمەگە ،لەتەوەرەکانی ئەم هەسوەانانە وەستاون.
حزبی کەمۆنیستی کرێکاری بەهەموو توانای خەیەوە لە م ەوەو کاردەکات وە هەموو ئەحزاب وهێزە ئازادیخوازەکان بانگەوازدەکات بۆ کارکردن لەم لایەنەوە.
٢٠٢٠\٣\١١
وەرگێڕانی کاوە عومەر
٢٠٢٠٢\٣\٢٨
لینکی بابەتەکە بەفارسی
http://wpiranfa.com/?p=15389

کەنا کیشوەرکی پ لە وەاتی جیهانی یەکەمی لە زەویدا! … ئارام ئازاد

زەرەک لە هاوەاتیانی وەاتانی جیهانی سێیەم یا تایبەت تر وەاتانی ەڕەهەاتی ناوەاست و کیشوەری ئەفریقا زەرجار دروشمی "ئەمە کەمترنین لە هاوەاتیانی ئەوروپی و ەڕەئاوایی" یان لە خەپیشاندان و ەڕەپەوانەکانیان بەکارهێناوە و ئەو وەاتانیان بە نمونەی هەرە پەشکەووتویەموو بوارەکان هێناوەتەوە هەر لە سیاسیەوە دەست پێبکە تا دەگاتە خزمەتگوزاری و زەرجار ژیانی تایبەتی هاوەاتی ئەوروپی بە نمونەیباەا هێنراوەتە پێش چاو، بەەام ئەمانە تا هاتنی ڤایرەسەک بوو، کە ئەگەر مەودای ڤایرەسەکە لەو وەاتەی لەوی سەری هەەدا(چین) پەوانەبکەین تا دەگاتە کیشوەری ئەوروپا ئەوا دەبینین وەاتانی ەڕەهەاتی ناوەاست نزیکتر بن نەک ئەوروپا یا ەوون تر وەک خەیان باسی دەکەنوەاتانی جیهانی یەکەم* ئەو پرسیارە جەوهەریەی پەویستە لای زەرەک لە خەڵک گەالە ببە ئەوەیە کە، بۆچی

ئاوا پێشبینی نەکراوانە دەیدا؟وە چۆن لەو وڵاتانەی بە باشترینەکانی جیهان دادەنران لە ڕووی سیستەمی تەندروستی بەو شێوەیە خراپ تێشکێنەی کرد؟.
یەکێک لە دکتۆرەکانی وڵاتی ئیتاڵیا لە بەرنامەیەکی تەلەفزیۆنی ڕاستەوخۆدا بە ئاشکرا وتی "بەڕێوەبردن ودیموکراسیەتمان باشترینن بەڵام ئێمەی هاوڵاتی نا" ئەم قسەیە چەندین تێبینی و بەرچاو ڕوونی لێخە دەگرێ، وڵاتێکی وەک عێراق کە نمونەیەکی زیندووی وڵاتێکی خراپی جیهانی سێیەم بوو و درۆترین سنووریشی لەگەڵ یەکێ وڵاتانە هەیە کە زەرترین کەسی تووشبوویکەرنای تێدایە بەڵام توانی بەربەرەکانێوبوونەوەی خەرای ڤایرەسەکە بگرێ، ئایا وڵاتانی یەکێتی ئەوروپا بەهێی نێبوونی سیستەمی سنوور لەنێوان وڵاتەکان غەدر لێکراوبوون یا کەمتەرخەمی هاوڵاتیانی ئەو وڵاتانە هەکاری تێشێنەکردنی خەرای ئەو ڤایرەسە بوو ! کەمەرینێودەوەتی گالوپ بە ڕاپرسی نێودەوەتی لە ساڵی 2015 ڕاپرسیەکی ئەنجام داوە سەبارەت بەو وڵاتە ئەوروپیانەی دوای چونە تێوالێتدەستیان دەشێن، ئەنجامی ڕاپرسیەکە شکەهێنەر بوو، وڵاتێکی پێشکەوتوی جیهانی یەکەم لە بابەتی هەڕەندا تەنیا لە 50% هاوڵاتیانیبایەخیان بە دەست شەردن داوە و وڵاتی ئیتاڵیا لە 57% و وڵاتی بەلجیکا 60% و وڵاتی ئیسپانیا 61% ی هاوڵاتیان، بایەخ نەدان بەتەندروستی و پاک و خاوێنی لەپاڵ دەیەها کەم و کوڵی تر نمونەیی بوونی هاوڵاتی ئەوروپی خستە ژێر بارێک کە هەنگە جارێکی تر نەتوانێبە فیزەوە بە خەڵکی غەیرە ئەوروپی بڵێن "ئەرە ئەوروپایە، کەواتە دەتانپارێزین" ئەمە جگە لە کەمتەرخەمی حکومەت لەمەڕ ڤایرەسێک کە تەنهاچەند هەفتەیەک پێشووتر گشت سیستەم و کایەکانی وڵاتێکی یەک ملیار و نیوی لە بابەتی چینی بەرەو داوخان بەرد، هەر زوو حکومەتی چینهەنگاوی پێویستی گرتەبەر و قەدەغەی هاتووچۆی ڕاگەیاند و هەموو شتێکی وەستاند، ناوەندەکانی خوێندن و کەلێژکان و جوانەوێشەقام و هاتنەناوەوە و چوونەدەرەوەی وڵات و کەرتی پیشەسازی و بازرگانی لەپاڵ ئەوەی دەیزانی کە ئەمە زیانی چەندەها ملیار دۆلاری بەدواوەیە بەڵام لەپاڵ ئەو زیانە زەرەش هەنگاوەکان وایان کرد زیانەکان زەر گەورەتر نەبن، هەموو ئەمانە لەپێناو زاڵ بوون بەسەر تێشێنەکردنی ڤایرەسەکە و سەرکەوتوو بوو لەم کارە، بەڵام هەر دوای چەند هەڤتێک نیشانەکانی تێشێنەکردنی ڤایرەسەکە لە گشت وڵاتانیئەوروپا بەدی کرا، کەواتە پێویست بوو حکومەت بە خراپی هەمان هەنگاوی بگرتایەتە بەر کەچی نەک هەر وا ڕووی نەدا بەڵکو وڵاتێکی وەکوبەریتانیا تا ئێستاش ناوەندەکانی خوێندنی دانەخستوە و هیچ هەگیەکی وای نەگرتوەتە بەر کە کاریگەری

ەستەوخۆی لەسەر تێشانەکردنی زیاتر و زیاتری قایرەسەکە لە کاتێکدا ژمارەی مەرگی ئەو کەسانە دەبینن کە بەریتانیان گەیاندە ئەمریکا یا وەک ئیتالیا کە توانایئەوەی نەماوە خزمەتگوزاری پەویست بە ئەو هەموو تووشبووە زۆرە دابین بکا و زۆر بە سادەیی و بە ناڕاستەوخۆیی پیرەکانیان تێگەیاندووەکە "ژیان لەپێش گەنجەکانە کەواتە هەوە بدە ئەو قایرەسە تووشت نەبێ"، لەرەوە پەویستە هەموو هاوڵاتیەکی ئەوروپی دووجار بە خەیدابچێتەوە جارەکیان لەهەمبەر کەمتەرخەم بوون لە جڵەجڵە کردنی هەندە پرانسیپی ژیانی تەندروستی و جارەکی تریش بە ئەوەی بزانن کەحکومەتەکانیان هەڵبژێرداوی خوایی نییە و مرۆڤ بەڵێنەوەی دەبا و قابیلی هەڵە و ڕاخنە لێگرتنە. پەم وایە دوای کەڵەنا زەحمەت دەبێ کەئەوروپا قەرەبوی ئەو هەموو ملیار یۆرۆیە بکاتەوە و جەنگەکی تر دەست پێ دەکا ئەویش جەنگی مایەپوچ بوونی چەندین کەمپانیای زبەلاح ودروست بوونی چەندین کەمپانیای تازەی بەنام یەکێتی ئەوروپا ئەو یەکێتیەی جاران نامێنێتەوە.

*:زۆربەی وڵاتانی جیهانی یەکەم وڵاتی پێشکەوتوو و پیشەسازین دەکەونە کیشوەری ئەوروپا و شێشی پیشەسازی بە یەکەم جار لەمکیشورە ڕووپدا لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم، پێش ئەوە خەکی ئەوروپا خۆریکی کشتوکاڵ بوون .

ئارام ئازاد

ژیان حکایەتە، ژیان شیرینە … جەلال قادر

ئەگەر ئێستا مرۆڤکی چاخی بەردین زیندوو بێتەوە، ئارەزوو دەکات دووبارە بگەڕێتەوە بە ناو ئەشکەوتەکان، لەو تاریکییە بژێتەوە. ئەوەش(ئێستا) لەم سەردەمی پێتایە، خەزگە بە ئاپوورەدوو دەخوازن، دەتانەوێت دووبارە لەو دۆزەخە بژێنەوە. چونکە خەمکانی ئاپوورەدووتان لەبیرچوەتەوە، لەبیرتان چوەتەوە کە بە هیواو ئاواتی دوا ڕۆژەکی پرشنگدار بوونە.

مرۆڤ تا دوا هەناسەکانی ژیانی، وەک کراسێکی تۆ بە قەد تەنافەکەوە،چاوەڕوانی تیشکی خۆر دەکات، وشک بێتەوە، هەرکە وشکیش بوەوە با دەیبات. ژیانمان دووبارەیە و حکایەتکان کۆتایان نایەت. کەچی ئارەزوودەکەین دەست بە ژیانەوە بگرین، چونکە هەستدەکەین شتێک ماوە بتوانێت دەمان خۆشکات، شتێک ماوە بمان بەستێتەوە. ژیان زنجیرەکە دەست و پێی بەستووین، بووینەتە کۆیلە، خۆن بە ئازادی و خۆشویستییەوە دەبینین.
بەهەربار، ئەوەی من مەبەستمە بیڵێم : ژیان حکایەتە، بە هەژدەهەزار، بەشویش حەزدەکەین، بەدیار ئاگردانەکەوە، بیخونینەوە. من تاقە ئارەزووم ئەوەیە، هەر وەک کتێبی (هەزارو یەک شەو) هەژی حکایەتێک بگێڕمەوە، مەگەر نەمانگووت شتێک هەیە دەمان بەستێتەوە؟
فەرموون ئەوە و حکایەتی ئەمە: ژیان شیرینە
چای دەمی کەشا، دوو دانە نانی تیریم تێ کرد، ماست و پەنیر و ژەر پیازێک پێ لە هەنگوینم لەسەر مێزەکە دانا. چاوەڕوانی هاوسەرەکەم بووم، بە زەردەخەنەوە بەیانی باشم لێگەڵدا بکات.
هاوسەرەکەم بە پرچی ئاسکاوی و رووخساری مانەوە، بە بەدەنگی هات و لەسەر کورسییەکە دانیشت. لێمپرسی : چیبوە، خۆنی ناخۆشت بینیوە؟
وەڵامی نەدامەوە.
_ کەسێک، تووڕەی کردوویت، بڕچی وا گرژوو مانیت؟
ناچار دوو پیاڵە چایيم تێکرد و بە بەدەنگی دانیشتم.
لەپاش چەند خوولەکێک هاوسەرەکەم بە دەتەنگییەوە کوتە دووان:
دەزانیت بە تووڕەم؟
(وەڵامیم نەدایەوە)
لەوە تووڕەم جارێکیتر، کەس و کارم نەبینمەوە، نەتوانم سەردانی شارەکەم بکەم و دایکم لە ئامێز بگرمەوە. باشە ئەمە چیبکەین،ئەم قایرەسە لە کوێوە هات؟ ئەگەر ئەم پەتایە درێژە بکێشیت و ئیگەوبان، ئاسمان بگیریت و فڕۆکەخانەکان داخرێت. ئەمە چیبکەین… ها …پەم ناییت بە دەبەت چارنووسمان وابێت؟ بە دەبەت هەرچەند ساڵ جارێک ئاوات بە شتێکی نوێوە بخوازین؟ بە قسە ناکەیت؟ بە وەڵامم نادەیتەوە؟
(من بەردەوام بووم لە بەدەنگی، لێتە نانکم بەدەستەوە گرت و چایی خۆم دەخواردەوە)
کاتێ هاوسەرەکەم هەرچی تووڕەیی هەیبوو هەیڵشت.
بە ئاسپایی وەڵامیدایەوە : بەیانی باش ئەزیزم، جوان گوم لێبگرە، ئەم ژیانە حکایەتە و خەزگە بە ئابووردوو مەخوازە، خێت بدە بەر

خۆرو جەستەت برۆنزی بکە، ئیسقانت پتەو بکە. هەوەدە بە ئەمە بژی، دنیا بە سبەینە حیکایەتکیترە.
هاوسەرکەم، بە سەسووماناوە، لەمی پرسی : مەبەستت چییە؟ حیکایەتی چی؟
_ تە ئارام بگرە، کە شەو داهات بەتی دگەمەوە!.
لەتە نانکەی ناودەستم بە ماست کرد و کەوچکە چایە هەنگووینم بەسەریا کرد و خستمە ناو دەمی هاوسەرکەم. ئەویش پاش ئەوەی فەی لە چاییەکەیدا، چاوی لە چاوم بەی و بە بزەخەندەیکەوە، وتی : ژیان چەند شیرینە!.

کوستەنتین کەفافی لە قەسیدەی (شار)دا … و : نەژاد عزیز سورمێ

وتم: بۆ خاکێکی دیکە دەچم ، بەرەو کەنارێکی تر
شارێکی لەم شارە چاتر دەبینمەوە ..
هەموو هەوڵەکم بۆ هوودەیە ،
دڵم وێنەی مردوو گۆڕاوە
تاکەی ئارام بم لەم شوێنەدا عەقڵم تێك بچێ ؟

چەندی چاوم هەڵبڕین ..
چەندی تەماشای دەوروبەرم کرد
وێرانەی ڕەشداگەڕاوم لە ژیانمدا بینی
لێرە شوێنەواری تاریکی ژیانم دەبینم
کە چەندان ساڵم بەڕێ کردن ، ونم کردن ،
بەتەواوی وێرانم کردن ..

وێاتی ترو کەناری دیکە نادۆزیەوە..

بۆ هەر کوێ بڕۆی شارەکەت بەدواتەوەیە ..
لە هەمان ئەو شەقامانەدا دەبی
لەهەمان کووچەدا پیریت دەگاتێ

لەهەمان ماڵیشدا سەرت سپی دەبێ ..
هەمیشە دەگەیتەوە ئەم شارە
هیوا بێ جێی تر مەخوازە
هیچ پاپۆکت بێ نییە .. هیچ ناگایێ
مادەم ژیانت لێرە ،
لەم گۆشە بچووکەدا تێکچووە..
لەهەر جێیەکدا بی وێرانەیە .

- لـــــــە http://www.blackcoffee.tech/2017/09/thecity.html
کراوە بە کوردی .

دەستەکان و حکومەانی گەندەڵ، هەقولاوی کەمەگەی گەندەڵ* … شاخەوان سەنگاوی

دەستەکان و حکومەانی گەندەڵ …. هەقولاوی کەمەگەی گەندەڵ. (بەرتراند روستیڵ)*

ئەگەر دەمی هەر تاکێکی کورد بکەیتەوە بە ژن و پیاو پیر و منداڵ دەبێت بە شیکارەوە جا سیاسی، تەندروستی، وەرزشی ….هتد. وە بگرە زەرجار دەم لە هەموو بابەتێک دەکوتێت، بەبێ ئەوەی سەرداوێکی لە مەڵ ئەو بابەتەوە بدەستەوەبێت. بەیە بەو شێوەیەی کە دەبینین کاتێ باس باسی گەندەڵیە هەموومان بەبێ خوێندنەوەیەکی بابەتیانە بە پاڵنەرە ناوخۆی و دەرکیەکان، بە ڕاست وچپدا دەکەوینە سەرو گوڵاکی کاربەدەستان. یان بە دوو پێستی فەیسبوک دوو ڕستەی هەست بزوێنانە هەموو ڕابردوی لە یاد دەکەین. هەر بەیە لە بیرمان دەچێت بپرسین کە ئەم دەموچاوانەی کردووە بە کار بەکەرمان؟ یان ئایە ئەمانە بونەوەری فەزاین و لە بەشایی ئاسمانەوە دابەزیوون بە بەکردنی کارکانی ئەمە ، هەر بەیە دەم نەخێر ئەمانە نەبونەوەری ئاسمانین نە لە ئاسمانیشەوە دابەزیوون، بەکو بگرە ئەمانە هەقوڵاوی نەو کەمەگای خەمان و هەر خەشمان ئەگەر بە کەی دەنگ نەبێت ئە بڵایەنی زەرەوە ڕازی بوینە بەهەبژاردنی ئەم

کاربەدەستکەرانە. ئەوا لە بەرامبەریشدا هیچ یەک لەم کاربەدەستکەرانە بەتکا و پاڵانەوە نەهاتونەتە سەر ئەو کورسیەی ئێستایان. کەواتە ئەوان خۆشیان ئازی بوونە بە لە ئێستە گرتنی ئەو ئەرکە، کەواتە هیچ پێویست بەوە ناکات کاتێک کار بەدەستکەرێک ئەو ئەرکە ئەنجام دەدات کە ئەمە لە پێناویدا هەڵمانبژاردووە. کەواتە چی پێویست دەکات ئەگەر بەرژەوەندیەکی مادی نەبێت کە ئەمیشیان جێگای قبول نیە، بکەوینە پیا هەڵدان بە شان و شۆکەتیانا وە بگرە زەر جار هەندە پیا هەڵدانێکی ناشەریفانەیە کە دەچێتە خانەی پیرەز کردنەوە کە دەروازەکانی ڕەخنە گرتن بە ئایندەتریان لە بەرامبەر هەر لادانێک کە لە بەدەستوبردنی حکومەتداریدا دەیکەن. چونکە ئەوانیش بەیار وایە وەکو ئەمە مرۆڤ بن لە لایەن پیاهەڵدەرانیانەوە قفڵ دەکرێت ئەمە لە کاتێکدا دەبێت پێش هەموو کەس لە لایەن ئەندامانی پارتەکان و هەواداڕنی ئەو کەسایەتیانە کار لە سەر ڕەخنەگرتن لە خەیان بکرێت بە ئەوەی تاکی کەمەگا وریا بکرێتەوە لە لادانەکان تا لە کەمترین ماوەدا هەوەی چارەسەری بە بدرێت چونکە کەمەگا پێویستی بە پیاهەڵدان و هات و هاواری سۆشیال میدیا ناکات بگرە چاوی سەریان چاکی و خراپیەکان دەبینن بە کردنی هەر کارێکی چاکیش لە لایەن هەر کاربەدەستێکەوە بێت خەڵکی خەی هەیدەسەنگنە زیاتر خۆشویست دەبێت لە بەر چاویان کەوات لە سەر تەی لایەنگر و هەواردار پێویستە ڕەگر بیت لەو کاربەدەستەی کەتە لایەنگریت، تا بەچکەیەکی هەڵدا نەوات تا خۆشویستیەکەی لە دەی هەموواندا کەم نەکات کە ئەمیش کارکردنە لە سەر کەکردنەوەی دەنگ لە ئێستادا بە ئایندەی پارتەکێت. کەواتە دەبێت لە خەمان بە پرسین ئایە ئەمە تا کەیی بەم بەچکەیەوە ژیان دەگوزەرێنین؟ کە ئەمیش هەکارێکە بە بەردەوامیدان بەم دەخەی ئێستا. کەواتە ئێستا کاتی دەسپێکردنەی ئەو گەڕانکاریەیە کەخەمان خەدی سەرچاوەکەین... دەبێت لە خەمانەوە دەست پێ بکەین چونکە ئەمە خاڵی وەرچەرخانەکەین، با ئەمە ببین بەتاکی سندوقی هەڵبژاردن کە ئەمیش باشترین کەسی خزمەتکاری ئەمەڵ باشترین دەنگی سندوقەکانی سبەینە یە. نەک بەم شێوەیەی ئێستا کەپارتەکان بە چاوی کەیلەوە تێت دەڕوانن ئەوان چی بەلایانەوە مەبەست بێت بە گەدانە خواست ودەنگی تەی ئەنجامی بدات چونکە ئەو بەلایەوە یەکلایی بێتەوە دەنگی تە هەر هی خەیتی چونکە مافت نیە داوای باشترینیان بکەیت، چونکە تا ئێستا تاکی کوردی نەبێتە تاکی سندوقەکانی دەنگدان.

شاخەوان سەنگاوی
shaxewan.saed@gmail.com

عەشق هەرزانە بە باڵای تەنهاییدا .. شیعری: ستیڤان شەمزینی

عەشق
ئەو گەرانییە غەمگینەیە
پێش چەینی دوا کەپلە کەتایی دێ و
دوای خەی دوو مشت خەرمەش
لە ناو کەمانچەی شکاوی ڕۆژگاردا جەدەهەڵ
فووکردنە لە چرای کامەرانی
لە تاریکترین ڕۆژە تەمومژاوییەکانی گومان،
نوێژکە لە هەزارەها رکاتی چەماوە و
دەشکان پێکهاتووە
ئازیزم، تە ببینە
عەشق کانیاوێکی سوورە
لە سەرچاوەوە لەڵ بووە و
سوور سوور بووە بە خوێناویی
ئەوانەی لە یەکەم نیگادا کوژران و
بوونە چیرۆکی ئەفسووناویی و
حکایەتە درێژەکانی شەوانی زستان
ئازیز، تە بەوانە عەشق شەفرەشتنە
بەو کچە لیمۆییەی دنیای پێ کردووە لە ناز و
لە نەو چاوەکانیدا جوانییەکی بکوژ و
لە بەشی چەپی سینگیدا ئاسنێکی ڕەق هەیە و
لەگەڵ بەربوونەوەمان
بە نەو ئەو جیهانەی لای چەپی سینگی
مەشکمان ئەپژە و
لەسەر دیوارەکانی تەمەنێکی بەفیرچوو
بە دوا قەترە خوێن ئەنووسین
خۆشەویستی نەسیم نییە،
بەکو گێژەووکەی شووم و نەگبەتییە

هاوڕێ، تۆ دیقەت بدە
عەشق گلانی سوارچاکەکانێ
لەسەر چیای دەڕوێ
بە نێو نشوێیەکانی دابەزان و
دڵە ڕەشکانی گریانێکی ئەبەدی،
خەخواردنەوەی ئێو لافاوەیە
بڕۆ کەنارەکانی مەرگ و
تیاچوون دەمانبات
لەوێش دەمانکاتە هاوڕێی گیانی بە گیانی
هەناسە هەوڕیوەکانی ئازوو
هاوڕێ تۆ بیر لەوە بکەوە
عەشق پەیژەیەکی رزیوە
کەس ناتوانێ قاچ بخاتە سەری و
بەر نەبەتەوە نێو دڕبەندی تەنهایی و
ژوورە تەمومژاوییەکانی خەکوشتن،
لەوێندەرێش لانێو پەناگە نسرەکانی
دوور لە هەتاوی ڕەمانسییەت
لە پەنا هەناسە ساردەکان و
عومری لە کیسچووەوە
بە دەشداماویی دەوەستیت و
ئەگیت ئای خودایە
عەشق چەند دڕێکی شیرین بوو!
هاوڕێ تۆ بە قووڵی سەرنج بدە
عەشق ئاوێنەیەکی شکاوی لەو خوێناوییە
سوێندم پێ مەخۆ لەوەتی هەیە
هەر ڕەحی ئەو کەنارییانە تیغ ئەکا
کە ئێیانەوە چارەنووسی خەیان
لە ناویدا ببینێنەوە
عەشق قوم قوم خواردنەوەی حەسرەت و
هەزنانێ بە باڵای بەرزی تەنهاییدا و
سەماکردنە لەسەر پشکەی عاتیفە
ئەو عاتیفەیەی خەریکە
لانەو تەمومژی غوربەتا ون ئەبێت
هاوڕێ تۆ تەنها تەماشا بکە
عەشق رژانی پەرداخێک پڕکەنین و
هەوڕینی ئەو گەرانییە بەهارییانەیە
بە دەنگی کەوە کوژراوەکانی

ئەو بنارە دەوترێنەوە
عەشق لورە لوری گورگی غەریزە و
ورشەی کەوا قەترانیەکەی دێتە نگیە
هاوڕێ لەرەوە لێی بەوانە
عەشق کەژانی ئەو کەترە سیا پشانیە
بەر لە خەکوشتن دووپشکی خیانەت
ژەهری مەرگی خستە گیانیانەوە
عەشق لرفەی ئەو رشەبا تووڕەیە
چارگەی کشتیەکانی دە
لە دەریای بە بنی فیراقدا ئەدڕێ
هاوڕێ ئەمەوە لەوە تێبگەیت
عەشق ژەهراویبوونی بای شەماڵ
هەناسەکانت پە دەکات لە نائومێدیی و
پەش ئەوەی خەری نیگایەک
چاوەکانت روونای بکاتەوە
تەزی دەشکان بینایيت تار ئەکات
عەشق خنکانە لە رووباری بەهودەیا و
بەربوونەوەیە لەسەر پەلکەزێڕینەی خەیاڵەوە
بە نەو دڕێکانی کابووس
هاوڕێ، ئەموەت نیشانت بدەم
عەشق هاڕێکردنی دڕێ شووشەیەکان و
وەرانبوونی تەلارە گەردن بەرزەکەی غرورە
عەشق ئاگرەکە لە تافی گەنجیمان بەردەبە و
دەمانکاتە خڕێمەشکی پیری بابردوو
هاوڕێ من چەندان جار
لە دەرگای عەشقم داوە
لەوە جگە لە سەبوونی
شەپەلەکانی تەمەنم هیچی ترم نەدی
لەوە جگە لە چەینی سروودە بەردینەکان
هیچی ترم نەوت
لەوە جگە لە نەفەسدان
لە سیگاری ئارەزووکان
بەڵەوی وشک هڕێاتووی بیابانئاسام
هیچی ترم نەکرد
لەوە جگە لە نرکە نرکی
خەزگە مەمیاکراوەکان
گوەم لە هیچ هاوار و ناڕێیەکی تر نەبوو

هاوڕێ تۆ سەیرکی من بکە و ببینە
عەشق گرانییەکی تەواو نەبووە و
مەرگ دوا کۆپلەی ئەو گرانییە
لەسەر جەستەی ساردوسڕبووم ئێچ
هاوڕێ تۆ ببینە عەشق ...
عەشق

عەشق

ئەڵمانیا – کۆن
ئاگەست – ئۆکتۆبەری 2017

شانۆ بۆ منداڵان.. ئاکامی لەخۆبایی .. ڕزا شوان

کەسایەتییەکان بۆ پەی دڕکوتنیان لەسەر شانۆدا:(پەپوولەکان، ئاگر، دار، چۆلەکە، شوورە، ڕووبار، ماسی.. کە پەردە لادرا، هەموویان لەسەر شانۆدان. تەنیا ئاگر نەبێ)
دیمەنی سەر شانۆ: (دارێکی گەڵا سوزی کەمێک بەرز لە لای ڕاستی شانۆکە دایە.. شوورەیەکی دروستکراو لە دار لە شوێی خشت ـ تابووک ـ و چیمەنتۆدا کە لە لای چەپی پێشەوەی شانۆکەوەیە.. ڕووبارێکی شین لە لای پێشەوەی شانۆکە دایە.. دیواری پشتەوەی شانۆکە، سەرانسەر دیمەنێکی ڕەنگین و جوانە، گوزارشت لە سروشت و لە بەهاری کوردستان دەکا.. زنجیرە چیایەک لەژێر ئاسمانی شیندا.. دامێنی زنجیرە چیاکان، بە گوڵاڵە سوورە و بە جۆرەها گوڵی ڕەنگاوەڕەنگ ڕازاوەتەوە)
کە پەردەی شانۆکە لادەرێت.. لە بەردەم دارە سوزەکەدا، پێنج کچۆڵەی دەردەکەون کە بەرگی کوردی ڕەنگاوەڕەنگیان لەبەردایە.. هەریەکەشیان دوو باڵی پەپوولە ئاسایان لە لەسەر شانۆکانیان دایە.. سەما دەکەن و پێکەوە ئەم گۆرانییە دەڵێن:
پەپوولەی باڵ نەخشینین

شـــخ و شـــنگ و رەنگـــینـــین
شـــایـــــــدای وەرزی بـــهـــــــــارین
هـــگـــری گـــــوێ و گـــوێـــــــزارین
پـــپـــوولـــــــی کـــوردســـــــــتـــانـــین
لـــ نـــاو بـــــــاخ و بـــســـــــتـــانـــین
نـــــەرم و نـــــێ و ژیـــــــــکـــاڵـــین
هـــــاوڕێـــی گـــــوێ و مـــنـــــداڵـــین
پـــپـــوولـــــــــیـــن و دڵـــپـــــــاکـــین
یـــــاری دەکـــەیـــن بـــ بـــــــاکـــین
دڵـــخـــــــشـــین و دڵـــشـــــــــادین
ســـمـــــــا دەکـــەیـــن ئـــــــــازادیـــن
یەکێک لـ پـپـووڵـکان: ئـوە چـیـە؟ هـەست بـ شـتـێکی ترسناک دەکـەم..
ئـای کـ گـەرمـ.. بـچـی ئـەم هـەمـوو ئـارەقـــەم کـــردووە..؟ ئـەمـ لـ
وەرزی بـهـاردایـن.. ئـەم گـێ گـەرمـایـی هـاوین لـ کـوێـوە هـات؟
لـ دەرەوە دەنـگی گـێگـ و کـپـەی ئـاگـر دێ.. ئـاگـرەکـ بـ
قـایـمی قـاقـا پـێدەکـەنی.. هـاهـاهـا.. هـاهـاهـا.
پـپـووڵـکـان بـ تـرسـێکی زۆرەـ، سـەیـــری ئـوە لایـ دەکـەن کـ دەنـگـی
قـاقـاکـەی لـێـوە دێ.
هـەر ئـوە پـپـــووڵـیـە: ئـــای.. ئـای.. ئـەمـــ چـــیـە؟.. ئـاگـــر..
ئـاگـر.. بـەرەو ئـەرەوە دێ.
ئـاگـرەکـ دەتـە ژوورەوە.. پـپـووڵـکـان لـ تـرسـی ئـاگـرـ سـەریان
لـشـێوا.. بـ لای راست و بـ لای چـەپ و بـ دوا دەگـەن.
ئـاگـرەکـ (بـ دەنـگـــێکی بـەرزەوە پـــێدەکـەنـ): هـاهـاهـــا..
هـاهـاهـا.
پـپـووڵـیـکی تـر: لـەـ خـەمان دەشـارینـەوە.. نـا لـێوە.. لـ پـشتی
شـووڕەکـەوە بـاشـتـرـ.
ئـاگـرەکـ دەسـت بـ سـەماکـردن دەکـات.. هـــەـز و تـوانـای خـێی
دەردەبـــڕێت.. بـ دەنـگـێکی بـەرزەوە پـێدەکـەنـ.. دوایی لـپـــێکـدا،
لـ بـەردەم دارـ سـوزەکـەدا دەوەسـتـێت.. بـ لـخـۆبایی و لـووت
بـەرزییـــەوە دەیـدوێـنـ.
ئـاگـرەکـ: ئـەمـ چـــیـە؟ لـ رەگـامـــدا مـەوەسـتـ؟ تـــا زووـ لـــم
دوورکـــەوە.
دارەکـ: من لـ شـوێنی خـەمـدام.. لـ رەگـاکـەدا نـەوەستاوم.. رەگاکـش
پان و بـەرینـ و دەتـوانی پـێـدا بـــێـت.
ئـاگـرەکـ: ئـەوە ناترسی؟ لـ ئـەمـدا مـەوەسـتـ و دوورکـەوە.
دارەکـ: چـەن دوورـبکـەومـەوە؟ چـەن؟ چـەند ساـکـ مـرۆڤ منی لـەرەدا
رووانـدووە.

ئاگرەکە: دەم و لووشت دەکەم.
دارەکە: تکایە ئەقڵی خۆت لە دەستەم.. من سوودەکی زۆرم بۆ مرۆڤ و باڵندە هەیە.
ئاگرەکە: سوود؟.. تۆ سوودت هەیە؟ هاهاها.. هاهاها.
دارەکە: بەڵێ.. من سوپاسی مرۆڤ دەکەم.. بەرەکەمی پێدەبەخشم.. کەش بیەوێت لە سەبەرەکەمدا دەحەستێوە.. رووەکە بچکۆلەکانیش لە ڕێشەبا و گەردەلوول دەپارێزم.. لە لقە وشکەوبووەکانیشم، شتی بەسوود دروست دەکەن.. لەسەر لقە بەرزەکانیشمدا، چۆلکە هەڵانیان کردووە.. من جوانی باخچەکان و شەقامەکان و گۆڕەپانەکانم.
ئاگرەکە: بەسە ئەی دار.. تۆ ناتوانیت شوێنەکەت بەجێبهێڵیت.. بەڵام من دەتوانم بە ئەرە و ئاوە بمەم.. دەخۆشم و یاری و سەما دەکەم.. هاهاها.. هاهاها.
دارەکە: مرۆڤ خزمەتم دەکات و بایەخم پێدەدات و ئاگای لێمە.. دەخۆشیش بە کەسێک باشە کە چاکە بکات و خراپە نەکات و لەخۆشی بایی نەبێت.. ئازاری کەسیش نەدا.
ئاگرەکە: مرۆڤ.. مرۆڤ لە هەزاران ساڵ پێش ئێستا، بە لێدانی دوو بەرد بە یەکتریدا منیان دەزیەوە.
دارەکە: ئەی ئاوە نازانی.. کە مرۆڤ پێش ئاوەی کە تۆ بدەزنەوە.. منیان ڕووانەدە.. ئەی ئاوەش نازانی کە تۆ وەکو ڕێشەبا و گەردەلوول وایت.. کە لە زستانەدا ڕەگەکانم هەدەکەشن.. لە پایزیشدا گەڵاکانم دەوەرێنن.. تێش دەتاوێت گەم تەبەردەیت.
ئاگرەکە: ڕێشەبا و گەردەلوول.. هاهاها.. ڕێشەبا و گەردەلوول هاوەمن.. ئەوان یارمەتی گێشبوونەوە و گێشکردن و بەاوبوونەوەم دەدەن.
دارەکە: ئەی ئاگر.. ئاوەش نازانی، کە هەموو کەسێک پێویستی بە کەسانی تر هەیە.. تا لەم ژیانەدا یەکتری تەواوبکەین.
ئاگرەکە: واز لەم قسە زل و فەلسەفانەت بهێنە.. پێویستە دان بەوەدا بنێی، کە من لە تۆ بەهێزترم.. ئێگینا حەپەلەشت دەکەم.
دارەکە: نا.. لەم نزیک مەبەوە.. ئاوەی دەتاوێت دەیکەم.. تا خەم لە شێت لابدەدەم.. تۆ لە من بەهێزتری.. تۆ لە من بەهێزتری.. (دارەکە دەگری).
ئاگرەکە بە قایمی قاقا پێدەکەنی و سەما دەکا.. تا لە بەردەم چۆلەکەیەکدا خۆی بینیەوە.. کە بە دڵوریا هەدەفی.. ئاگرە بە تەفیسیەوە.. سەیری چۆلەکەکەی کرد و بە قایمی پێی پێکەنی.. هاهاها.

ئاگرەکە: چەلەکەیەک لە رێگا مدا؟ ئەی چەلەکە بچکۆلەکە.. دوورکەوە لە رێگاکەم.
چەلەکەکە: لە رێگای تەدا نەوەستاوم.. رێگاکەش فراوانە.
ئاگرەکە: ئەوە چەن دەوڕی لە رووم بوەستیتەوە.. بەم جۆرە قسە لەگەڵمدا بکەی؟
چەلەکەکە: من سەرقاڵم و لەسەر دارەکەدا هەڵانیەکی تازە بۆچوکانم دروست دەکەم و خەاردنیان بۆ دەهێنم.. کاتی چەن و چوون نییە.
ئاگرەکە: ئەی لە من ناترسی؟
چەلەکەکە: من لە کەس ناترسم.
ئاگرەکە: چی؟ چەن وا دەڵێی؟ دەزانی لەگەڵ کێدا قسە دەکەی؟.. بە گەڵکی من هەڵدەپەوکێی و کۆتایی بە ژیانت دەهێنم.. زوو بڕۆ و لە رێگاکەم دوور بکەوە.
چەلەکە (دەترسێ و دەچێتە دواوە و لە پەنای دارەکەدا خۆی دەشارێتەوە و دەڵێ): قسەکردن لەگەڵ ئێدا سوودی نییە.
ئاگرەکە بە خۆشی و پێکەنینەوە دەست بە سەماکردن دەکا.. تا لە بەردەم شوورەیەکدا خۆی دەبینێتەوە.
ئاگرەکە: ئا ئێرە کۆتایی رێگاکەیە؟
شوورەکە: بەڵێ.. ئەرێ کۆتایی رێگاکەیە.. پەویستە بگەڕێیتەوە دواوە.
ئاگرەکە: بگەڕێمەوە دواوە.. نا.. ناگەڕێمەوە دواوە.. ئەی شوورەکە، ناتوانیت رێم لە بگری.. رێم بە چەلکێ و لاچە لەسەر رێگاکەم.
شوورەکە: چەن.. من لەرە چەسپاوم.. ناتوانم بجووڵەمەوە.. من شوورەیەکی قایمم و بە خشت و بە چیمەنتە بنیادنراوم.
ئاگرەکە: وا دیارە کەلەقیت و ناتەوە فەرمانی من جێبەجێ بکەی.
شوورەکە: نا.. ناتوانم جێبەجێی بکەم.
ئاگرەکە: کەواتە دەبێ سزای ئەم چاوقایمی و سەرپێچییەت وەربگریت.. کاولت دەکەم.
شوورەکە: نا.. نا.. لەمگەڵ.. لەم نزیک مەبەوە.. تێ گەچەمان پێدەکەی و بە دوای شەدا دەگەڕێی.. پەویستە ئەوە بزانی، کە ئێرە کۆتایی رێگاکەیە.. لە پشتەوە ماڵ و خەڵکیان لە هەیە.. لە رەشەبا و گەردەلوول و لە دز و داگیرکەر دەیانپارێزم.
ئاگرەکە: پەویستە دان بەوەدا بنێی، کە من لە تێ بەهێزترم.. ئەگینا وێرانت دەکەم.
شوورەکە: نا.. نا.. وێرانم مەکە.. دان بەوەدا دەنێم کە تێ

لە من بەهەزتری.
ئاگرەکە: هاهاها.. دارەکە و چەلەکەش پێشتر، دانیان پێدا نا.. کە من لە ئێوان بەهەزترم.. ئێستاش تۆ دانی پێدا دەنێی کە من لە تۆ بەهەزترم.. هاهاها.. هاهاها.
ئاگرەکە بە لەخۆبایی و خۆشییەوە، دەستی بە سەماکردن کرد.. تا خۆی لەبەردەم ماسییەکدا بینییەوە.. کە لە نێو رووبارەکدا سەمای دەکرد.. ئاگرەکە بە گرژییەکەوە سەیری ماسییەکەی کرد و لێی نزیک بۆوە.
ئاگرەکە: ئەی ماسییەکە، ئێوە وەکو من سەما دەکەی..؟
ماسییەکە: بەڵێ.. من لەناو ئەم رووبارەی لێی دەژیم.. مەڵێ دەکەم و سەما دەکەم.. ئەمە هیچی تیا بەسەرە؟
ئاگرەکە: ئەی ناترسی؟
ماسییەکە: بۆ بترسم؟ باڵەکانم یارمەتیم دەدەن.. پووڵەکەکانم دەمپارێزن.. کلکم ئاراستەم دەکات.. ئیتر بۆ بترسم.. هیچ هۆیەکیشم نەکردووە تا بترسم.
ئاگرەکە: بەڵام تۆ وەکو من ناتوانی سەما بکەی.
ماسییەکە: لە ناوی رووبارەکەدا، لە تەش باشتر سەما دەکەم.
ئاگرەکە: ئەی ماسییەکە.. تۆ رکەبەرایەتی لەگەڵ منەدا دەکەی؟
ماسییەکە: رکەبەرایەتی لەگەڵ کەس ناکەم.. بەڵام ئەمە راستی و سروشتییە.
ئاگرەکە: ئەی ماسییە لاسارەکە. دەبێ بتبرژێنم.
ماسییەکە: ناتوانیت.
ئاگرەکە: من ناتوانم؟ وا دیارە گاڵتەم پێدەکەی.. کەس نێوەراوە و ناوەڕ.. ملمڵانێی وا لەگەڵ منەدا بکا.. پێویستە دان بە هەزی منەدا بنێی.
ماسییەکە: چۆن؟
ئاگرەکە (لەی نزیک دەبێتەوە): خەمت پێشان دەدەم.
ماسییەکە: باشە چی دەکەی؟.. ئەی تۆ لە رووبارەکە ناترسی؟
ئاگرەکە: لە کەس ناترسم.. هەمووان لە من دەترسن.. تەش پێویستە لە من بترسی.. ئەی ماسییە لاسارەکە، پێویستە بتبرژێنم.
ئاگرەکە بەرەو لای ماسییەکەوە دەجووڵێ.
رووبارەکە: چاوەکە ئەی ئاگرە لەخۆبایییەکە.
ئاگرەکە: ئەی رووبار، تۆ خۆت لە شتێک هەڵمەقورتێنە.. کە پێوەندی بە تۆوە نییە.
رووبارەکە: ئەم ماسییە لە ئاوی منەدا مەڵەوان دەکا و دەژی.. ئەی ئاگری لەخۆبایی بە خۆتەدا بچەرە.. ئایا ئاکامی ئەوەی دەتوە، دەزانی بۆچی دەگا؟

ئاگرەکە: باش دەزانم کە چیم دەوێ.
رووبارەکە: چیت دەوێ؟
ئاگرەکە: من ئەم ماسییە، کە لە رۆگامدا وەستا.. دەبرژێنم.
ئاگرەکە زیاتر و زیاتر لەرووبارەکە نزیک بەوە.. تا گەیشت بە رووبارەکە.. خۆی بە ماسییەکەی ناو رووبارەکە هەڵدا..
ئاگرەکە هاواری لە هەستا: مردم.. مردم.. دووکەڵکی رەشی لە هەستا.. لە رووبارەکەدا نوقم بوو و خنکا.. دوایی لاشەی سارد و سەیان دەرهێنا و لەسەر شانەکەدا دایان نا.
ماسییەکە و دارەکە و چەلەکەکە و شوورەکە (پێکەوە): زۆر سوپاس رووباری هاوڕێمان.. کە ئەرکی خۆت بەجێ هێنا و لەم ئاگرە لەخەبایی رزگارت کردین.
رووبارەکە: شایەنی سوپاس نییە.. بە ئەرکی سەرشانم زانی، کە لەو لەخەبایی رزگارتان بکەم.
چەلەکەکە: ئیتر بە ئارەزووی خۆم یاری و سەما دەکەم.. کەس رێم لە ناگرێت.
پێپوولەکانیش (هاتنە دەرەوە): زۆر سوپاس رووباری هاوڕێمان.
رووبارەکە: شایەنی نییە.. بە ئازادی و بە هەوەسی خۆتان یاری بکەن و سەما بکەن.
یەکێک لە پێپوولەکان (کچێکی دەنگخۆش) ئەم هۆنراوەیە بە ئاوازەوە بە دیار لاشەی ئاگرەکەوە دەخوێنێتەوە:

ئەی ئاگری لەخەبایی
وا تیاچووی لە کۆتایی
بە هێزی خۆت دەتنازی
دار و دیوار گازی
واتزانی پێت ناوەرن
کەس نییە رێت لێ بگرن
هێندەش لەخۆت دەرچوویت
بە گژی ئاویشدا چوویت
بمرێ گێی گیانت بێ
دواکۆتایی ژیانت بێ
ئەوی لەخەی بایێ
ئاکامی ئاوهایێ

(کۆتایی ... شانەکە)
تێبینی:

( ) بە دەستکارییەوە ئەم شانۆیەم لە زمانی عەرەبییەوە، وەرگێڕاوە بۆ سەر زمانی کوردی .. شانۆکە لە نووسینی (ئبراهـیم ئەبولخەیـر)ە . لەژێر ناوی (عاقـبة الغـرور) .

( ) هۆنراوەی پێشەکی و کۆتـایی، لە هۆنینەوەی خـۆمـن.. لە دەقە عەرەبییەکەدا، هـیچ هۆنـراوەیەکی تێـدا نـییە.

( ) دەکریت ڕۆڵی ئاگر بدرێت بە منداڵێکی زیرەکی باڵابەرز .. بەدلەیـەکی سووری لەبەربێ، کە گوزارشت لە ئاگر بکات .. دەرهێنەر خۆی دەزانێ بۆ ئەم ڕۆڵە، چۆن گوزارشت لە ئاگر دەکات .

( ) ڕۆڵی دارەکە و چڵەکەکە بـدرێـن بە دوو کچۆڵە.

( ) ڕۆڵی شوورەکە بدرێت بە کوڕێک .

( ) ڕۆڵی ماسییەکە بدرێ بە کچۆڵەیەک.

( ) دەرهێنەر دەتوانێت بە نایلۆنی شینی تەنک گوزارشت لە رووبارەکە بکات .

( ) پێویستە جلەکانی ئەکتەرەکان لەگەڵ ڕۆڵەکانـدا بگونجـێن.

( ) پێنج کچۆڵە ڕۆڵی پەپوولەکان ببینن .. جلی کوردی ڕەنگـاوڕەنگیان لەبەردابێت .. باڵی پەپوولە ئاسایی نەخـشینیش، لەسەر شانەکانیان ببەستن .

( ) هونەرمەنـدی ئاوازدانەر، دەتوانێت ئاوازی خۆش بۆ هەردوو هـۆنراوەکە دابنێت.

( ) ئەمانە را و پێشنیاری منن .. بەڵام من نە هونەرمەندم و نە دەرهـێنەرم .. دەرهێنەر خۆی دەزانێت، کە چـۆن ڕۆڵەکـان دابەش دەکا و بە چ شـێوازێکی هـونەریش شانۆکە دەردەهـێنێت .. جلەکـانیش چـۆن هەڵـدەبژێـرێـت .

( ) ئەم شانۆیە بۆ منـداڵانی تەمەن دە ساڵان تا دوانـزە ساڵان و بە سەرەوە تـریش لە گـوونجاوە.

ڕەزا شـوان
نەرویـج: ٢٩/ ئـادار/ ٢٠٢٠

کۆرۆنا لە نێوان پلە باڵاکان و

پلە نزمەکاندا … ئەحمەد رەجەب

لە دوای قەیرانە دروستکراوەکەو مووچە برین ونەدانی بەشکی مووچە بەناوی پاشەکەوت حکومەتی کوردستان بەزمکی دزییەو ناوی چاکسازی لێناو بە پارە پەرلەمانی کوردستانیان دەستەمێ کردو پەرلەمانتێرەکان بێ بەرژەوەندی خۆیان بە زۆرینە دەنگیاندا بەو چاکسازییەو دیارە چاکسازی نەبوو بەڵکێ چاکوازی بوو لە هەندێ شوێنی گەرمیان بە یاری ئەوترێت وازی.
بەڵی چاکسازییەکەی حکومەت یارییەکی زیرەکانە بوو بێ پێدانی خانەنشینکی خەیاڵاوی بەو کەسانەی لەلایەن خەڵکەوە دەنگیان پێدرابوو بێ ئەوەی ببنە نوێنەریان و خواست و داواکانیان بهێننەدی و بەرنگاری گەندەڵی و دزی وفرت و فێڵ ببنەوە و، لەمڕدا بەو کەسانە ئەوترێت خانەنشینی پلە باڵاکان و، هەموو خەمیان کارکردنە لە پێناو خۆیان و کەسوکارو خزمانیان(دیارە هەندی لە پەرلەمانتاران پیاوانە و بێترس دەنگیان بەرزکردەوەو دژ بەو یارییە وەستان).
بارودۆخی هەرێمی کوردستان بە بێنەی قەیرانە کوشندە دروستکراوەکە سەخت و دژوار بوو، لە ئێستادا بە هۆی کێرناو، قەدەغەکردنی هاتووچێ بارودۆخەکە قورسترو کوشندەتر بووە بە تایبەت بێ خانشینی پلە نزمەکان و، کاسبکاران و زەحمتکێشان و کرێکاران و هەژارانی بێ دەرامەت.
راستە قەدەغەکردنی هاتووچێ رێگرتنە لە تەشەنەکردنی پەتای کێرناو بەڵام هاوکات برسیکردنی سەدان هەزار خێزانی هەژارەو، حکومەت توانای ئەوەی نییە مووچەی فەرمانبەران و پێشمەرگە لە کاتی خۆیدا بدات و، حکومەت ساڵانکی زۆرە نەوت ئەفرۆشی و هیچی دیار نییەو، جگی ئاماژەیە تا ئێستا هاتووچێ قەدەغە کراوەو تەنها تانکەرەکان وەك جاران کار ئەکەن.
وڵاتان فەرمانی قەدەغەکردنی هاتووچۆیان کردووە بەڵام ئەو کەسانەی فەرمانبەرو کرێکاری دەوڵەت نین یان کەم دەرامەتن و لە ماڵەوەن مووچەیان ئەدەنێ و، لای خۆمان کرێکاران و هەژاران و سەدان هەزار خاوەن تەکسی و ئۆتۆمبێلی بارهەڵگرو هەزاران خاوەن دوکانی بچوك لە ماڵەوەن وهیچ شتێکیان پێنادرێت و هەندی خەڵکی دەوڵەمەندو خاوەن کۆمپانیای گەورە دەستی یارمەتیان بێ ئەو کەسانە درێژ کردووەو جگی سوپاسن بەڵام کوا رێگی حکومەت؟.
حکومەت باسی دادپەروەری ئەکات و، ئەگەر ئەمجارەیان لە گەڵ هاوڵاتیان راستگێ نەبن شیرازەی کۆمەڵگا زیاتر تێکئەچێت

وکۆنترۆیان نامێنێت بۆیە بەرامبەر بەم بارودۆخە پێویستە حکومەت چاکسازی راستەقینە بکات و بە خێدا بچێتەوە و، دەست نەبات بۆ مووچەی مامۆستایان و فەرمانبەران و خانەنشینانێ پلە نزم و، چاکسازی ئەبێ لە خاوەن کارگە و موڵەکان و کۆگەکانی نەوت و سەرمایەدار و سەرمایەی وەزیران دەست پێبکات تا ئەگاتە وەزیران و پەرلەمانتاران و، هەروا پێویستە ئەم خانەخوارەوە زوو بە زوو جێبەجێ بکات تا کارەسات رووندات و جەماوەری خەڵک نەیەنە سەر شەقام و گۆڕەپانەکان و ئەو کاتە هەرەم بەرەو کوێ ئەچێ؟.
کەمکردنەوەی ژمارەی پاسەوانانی (حیمایە) بەرپرسەکان، بەرپرسی وا هەیە بەتالیۆنێک یان لیوایەک پاسەوانی هەیە و، نازانم نوێنەری خەڵک پاسەوانی بۆچییە؟.
مووچە و دەرماڵەی چاش موستەشارو پاریزکارو و پەلە باڵاکانی رژێمی دیکتاتۆری سەدام حسەین و حزبی بەعسی عەرەبی و بەشداربووانی پرۆسەی ئەنفالی چەپەڵ ببرن و، ئەو جۆرە خاین و خۆفرۆشانە بدەن بە دادگاو دەستیان خۆناویە و بکوژی هەزاران هاوڵاتی سڤیلن و ناویان لە لیستی تاوانەکان هەیە و، لە هەمووی خراپتر پاسەوانیان هەیەڵ.
پەرلەمانتار بە 5 و6 ملیۆن خانەنشین نەکرێت و پێویستە وەک وڵاتان لە پاش تەواو بوونی خولی پەرلەمان بگەڕێنەوە سەر کاری پێشوویان و لەوی خانەنشین بکرێن، لە ئێستادا ئەو پارەیە کە وەری ئەگرن و بە یاسا لە لایەن خۆیانەوە ڕێکخراوە دزییەو بازدانە بە سەر کەمەکاو دووڕە لە موراڵی مرۆڤایەتی.
نەهێشتنی نووستوانی بن دیوارو کەسانی مشەخۆر.
پارتی وێەکێتی خاوەن دەزگایەکی گەورەی راگەیاندنن و، بێ نموونە دەزگای ڕووداو و دەزگای 24 بێ لە پێژەرو کارمەندان یەکی 20 ـــ 30 پەیامنێریان لە ناوخۆو دەرەوەی هەرێم هەیەو دابەشکراون بە سەر وڵاتان وبێشك هەرهەموویان لە سەر قووتی خەڵك پارە وەرئەگرن.
دەمێکە میوانێکی زۆر ، مەبەست بەعسییەکان و خەڵکی ترسنۆك و هەڵاتووی عێراقە لە کوردستان داێدەدراون وخەرجیان زۆرە وبارگرانیان دروست کردووە.
کۆنا ڤیروس مەترسیدارەو، بێ ڕێگری لە باوبوونەوەی داوا لە خەڵك کراوە لە ماڵەکانیان بمێننەوەو هاتووچۆ ئەکەن و، ئەگەر درێژە بکێشێت خەڵکێکی زۆر بێ نان سەر ئەنێنەوەو، پێویستە حکومەت بگەڕێت بە دوای چارەسەری نان و ئاو بێ ئەو کەسانە ئەگەر ڕۆژێك بکار بێت خێی و مناڵ و خزانەکەی تووشی برستێتی و نەخۆشی دەروونی ئەبنەوە.

ئەحمەد رەجەب

31/3/2020

کۆنـاو مرۆڤی باڵـا … مـحمـود عـبدوڵـا

لـەسـەدەی نـۆزدەیـەم هاوارێکی کرد لـەدوای مرۆڤ کـەوبـت خـەمی وێـچـەکانی داهاتوی بـێت،ئـەک ئـەوکاتـە کـە زەوی هـەشتا بـەپیت بـو ، بـە چاندنی تـەوی بـەرهـەمـدەکان و دیاریکردنی ئامانجـێک کـە مرۆڤی باڵـایە.نیچـە هـاواریکرد،وەڵـە وەک دەڵـێـت:ئـەو خـەڵکـە پـەویسـتبو لـە پـێشدا پـەردەی گـوێی بدەڵـێت تا بتوانـێ بـەچاو گـوێ بگرێت،ئـەو کاتـەی کـە دواین مرۆڤ تـەنها دەنگی دەهـۆڵ و هاواری واعیزەکانی دەبیست،ئـەک لـەو کاتـەدا پـێغـەمبـەرانـە هاواریدەکرد و دەیگوت: واوەیلا!ئـەژی مرۆڤی سوک دەبـت ،مرۆڤـێک کـەچیتر هـەست بـەسوکی خـەی ناکات . نیچـە پـێ بـەگـەروی هاواری دەکرد ئـەژێک دەبـت زەوی زەو بـەیار دەبـت چیتر درەختی مرۆڤی باڵـای تـەدا گـەشـەناکات.

من دەزانم نیچـە ترەمپی دیـۆ ! ملیـۆنان مرۆڤ چـەپـڵـەی بـۆلـەدەدەن لـە و مرۆڤـە سوکـە. ئـەو ئـەو ئادەمیزادە پـیسـەی پـێشبـینی کردووە کـە ئـەردەغـان دەبـەتـە کاریزمـای،هـەربـۆیـە هـاواری دەکـرد ئـەی دوایـن مرۆڤ،ئـەی مرۆڤی ئـەستا،ئادەمیزاد دەبـت دەریابـت تا بـە تـەگـەڵـە بون لـەگـەڵ مرۆڤی ئـەستا پیس نـەبـت،دەبـت دەریابیت تا سوکایـەتی ئـەو مرۆڤـە لـەبنی دەریاکـەدا بنیشـت. بـەڵـام دواین مرۆڤ خـەی بـەشتـەک بـادەدا ،ئـەوشتـە ی ناو دەنا ڕەشنبیری،بـەوە خـەی لـەشوانی بزنان جیادەکاتـەوە . ئـەو لـە و کاتـەدا کـە پـەویست بو مرۆڤ فریای خـەی کـەوێت،ببـەتـە وەستا و خانو بـەمرۆڤی باڵـا دروستبکات هاواری دەکرد ،مـن ئـەوانـم خـەشنـاوێت لـەودیـوی ئـەستـێرەکانـەوە بـە ئـەمـەد دەگـەڵـێت،من ئـەوانـم خـەش دەوێت کـە لـە پـەناو مرۆڤی باڵـادا دەبـەتـە قوربانی،خـەی فیدای زەوی دەکات و دەیگوت:براکانم تکاتان لـێدەکـەم پـەیوەسـتبن بـەزەویـیـەوە بـە ئـەمـەک بـن بـەزەوی،چـونکـە ئـەمـە لـەرەدا بـەهـەتاهـەتایـە دوبارە دەبینـەوە لـەودیو ئـەستـێرەکان هیچ شتـەک نـیـیـە و خودا مرد ،لـەگـەڵـیدا گوناهبارەکانیش مردن بـۆیـە واز بـێنن لـەپـەوار . هاواری دەکرد براکانم ئـەژێک دەبت تیری شـەوقی مرۆڤ لـە دواین مرۆڤ واوەتـر نـاوات،بـۆیـە ئـەستا تـەی ئومـێـدەکانتان بـەوێـنن.ئـای !لـەو

مرۆڤ لەو دواین مرۆڤە کە لەسەر بەمبی ئەتۆم دانیشتوە،وەک منا یاری پێودەکات. ئای !لەمرۆڤی نزم خۆریکە لە کۆنا خوا دروست دەکاتەوە.خۆریکە لەوحەکەنەکان لە ژێر خاک دەردەنێتەوە. تاقەتی خوقاندنی بەهای نوێی نەماوە دەستە و ئەژنۆ دانیشتووە بەدیار کۆناوە. براکانم ،ئێستا هاوارکەی نیچە دەبیستن ،بەڵام لەبەر نزمیتان لەجیاتی وەخاندنی خانوەکەنەکانی دواین مرۆف ڕەنگە سواقکارییەکیان بەبکەن . چونکە ئەوە ناتوانن ببن بەمرۆڤی باڵا ،لەبەر ئەوەی ئیتر مرۆڤی سوک لە ئاسمانەوە چاودێری زەوی دەکات، هەرکەسێک خۆریکی چاندنی تەوی ئومێدەکانی بێت ،خۆریکی دروستکردنی خانوبەت بۆ مرۆڤی باڵا ئەوا ،مرۆڤی سوک بۆ فۆکەی بۆ فۆکەوان چاودێری دەکات و دەیەوخنێت، کە هەیە لەڕادا بتوانێت تەوی ئەوتلیاکە بچنێت ،گۆشێک نەماوە کە مرۆڤی سوک چاوی لێنەبێت . کۆنا پڕدەی گوێیەکانی دەی،ئێستا مرۆڤ بەچاو دەبیستێ ،وەلێ ئومێدی نەماوە. بۆیە من ئەترسم خودا لەکۆنا دروست بکەنەوە،ئەترسم لەوحەکەنەکان بەننەوە دەر . ئەترسم پاشاکان زیندو بکەنەوە،ئەترسم سوتانە خوێیەکان لەشوێنی مرۆڤی باڵا دەبنێن.

مەحمود عەبدوڵا

کۆنا ڤایرەس، کۆڤید ١٩ … چرۆ زۆند

ڕەنگە کۆتایی بێت،
یان
سەرەتایەکی نوێ

ڕەنگە کۆتایی سنووردار بێت،
یان
سەرەتایی یەک وەاتی.
ڕەنگە کۆتایی دوکەڵی پیسی بێت
یان
سەرەتایی ژینگەی پاکی

ەنگە کەتایی چەکە کیمیایەکان بێت،
یان
سەرەتای زەرکردنی پێداویستی تەندروستی،
ەنگە کەتایی مزگەوت و کڵێساکان بێت،
یان
سەرەتا بە زیادکردنی وانەی پسپۆری خەراک،
ەنگە کەتایی مادە خواز و ەاکردن بە دوای دەسەی کلینیکس بێت
یان
سەرەتا بێت بە بەکارهێنانی سامانی سروشتی و ئاو،
ەنگە کەتایی باەو شوێنی سەماو مشروب خواردنەوە بێت،
یان
سەرەتایی بەسەربردنی کاتی زیاتر لە ماێدا لەگەڵ کەسی خۆشەویست.
ەنگە کەتایی خێکی پارە پەرست و خۆیست، کەم بوود بێت
یان
سەرەتا بە ژیری وبەخشندەیی و خانەویسی،
ەنگە کەتایی نەشتەرگەری جوانکاری و زیادەەەی ماکیاژ فرۆش بێت،
یان
سەرەتا بە کات بەفیرە نەدان و زیادە مەسرەف
ەنگە کەتایی هەزی سیاسی و پیاوانی بازرگانی دین بێت
یان
سەرەتا بە فێڵێک ناسی، زانست، وە هونەر دروستی.
ەنگە کەتا زەنگ بێت، یان سەرەتا.
کەنە ڤایرس، نە وەاتی هەیە، نە سنوور، نە نەتەوە، نە ەەگەز ونە ئاین،
نە جیاوازیش دەکات لە نەوان دەوەەمەندو هەژار، وە خوەندەوارو نەخوەندەوار.
تەنها چارەش ژینی تەندروست، پاکی مرۆڤ، خواردنەوەی ئاوی سازگار.
کەنا ڤایرس ەەنگە کەتایی بێت یان سەرەتایەکی نوە.

چرە زەند
March 26, 2020

صەڵاحەدین لە پشت مەلا بێت مەگەر قەزا لای خودا بێت ... عیماد عەلی

لێرەدا باس لەو دووفاقیەی سەرجەم ئیسلامی سیاسی ناکەم کە لەم سەردەمەی کێرنا رووی راستەقینەیان دەرکەوت، بەڵێ وەکو چۆن زانست لە مێژووی مرۆڤایەتیدا ئایین و فەلسەفەی میتافیکی خستە کونەوە و تاوەکو زانست زیاتر پێشکەوت و پەیسەند عەقڵ و ئاوەز و بیری واقعی و دونیا بینی روونتر و راستر دەبوو، ئاواش لەم کانتەشدا ئەوەی بە خەیاڵی زەمان و دەوران و چاخەبەردینەکان بیر بکاتەوە دەکرێتە کونەوە.

سەرەڕای ناکۆکی و ململانێی سەرکردەکانی ئیسلامی سیاسی و هەوڵی شەخسی و سودبینینی هەمەچەشنی دونیایی بەناوی ئاین و سروتەکانەوە، بەڵام گەربزانن زەرەی تاکۆکیان بەگشتی بۆ ئەوانیش دەگەڕێتەوە بۆ سەمینەوە رووی راستەقینەیان دەردەخەن، ئەوەتا هەموو لایەك باش دەزانێت کە دادوەری لە ئەروپا بە چەند قۆناغدا ڕێیشتووە تاگەیشتێتە ئەم وەزعەی ئێستایان و، هەموو لایەك دەزانێت کە دادگاکان لە ژێر هیچ رکێف و فشارێکدا نین بە هاوشێوەی ڕژهەڵات و، ئەگەر هەر کەیسێك لە بنەڕەتدا شایانی یەکلاییکردنەوە نەبێت چەندین جار دوادەخرێت و تا دەگەنە قەناعەت بە ناوەخن و دەورەبەری هەرکەیسێك کە ئەگەر هەڵنەگرێت هیچ بڕیارێکی سەرپێی نادرێت، بۆیە ئەگەر مەلا کرێکار هیچ تاوانێکی مرۆڤایەتی نەکردبا مەحاڵ بوو لەم ماوە دوورودرێژەدا راستی راوبچون و قسە و ڕەفتارەکانی بێ دادگا دەرنەچوبایە و مافەکانی وەرنەگرتبا. هەموو لایەك دەزانن کە بۆ یەکلاییکردنی کەیسەکەی چەندین جار درێژ کرایەوە و دووبارە کرایەوە و تاوەکو هەموو دادوەران نەگەیشتنە قەناعەت دوا بڕیاریان نەدا، کەچی مامۆستا هەصەلاحەدین سکرتێری حزبەکە و خێی بە مافدێست وحەقانی و دونیابینی ئاناسی ودوور بین و خۆ بە راست و بیری گونجاوی بەڵێکردنی ژیانی مرۆڤایەتی و فکری بەناو میانەو راستەوخۆ بەرگری لە ناحەقی دەکات و ئەگەر بێی بکرێت لەسەرجەم بەها و بنەما سەرەکیەکانی دادوەری لە پێناو ئایدیۆلۆجیەکەی خێی دەدات و بێی بکرێت هەر ئێستا لە داد و ماف و سەرجەم عەدالەتیە ئاینیەکەی خێی دەدات و بە ناحەق مەلا کرێکار لەو تۆمەتەی لەسەر راست بێتەوە بە بەرزکی بانان دەردەکات، ئا ئەمەیە دووفاقی قسە و کردار و

ناچونیەکی رەفتار و بیر و جیابینی ئایدیۆلۆجیانەی خەڵکانێك هلە جەوهەردا لە پێش 1400 ساڵ دەژین و بە ئیدعا لە سەدەی بیست و یەکدان.
جا لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت کە هەموو ئەم بەناو ئیسلامی و لە بنەڕەتدا حزبی و ئایدیۆلۆجیا رووتانە هەر کاتێك بۆیان بلوێت دەگەڕێنەوە زەمانەکەی خۆیان و هەموو جیاوازیەکانیان دەخەنەلاوە و بە یەك دەنگ و یەك ڕەنگ ڕەفتار دەکەن، بەناو بەهەموو مەزهەب و ڕێگەکانیانەوە گەر هەوڵست و پێگەیان لاواز بێت، تا بۆیان بکرێت لەسەر بیری تەقیە دەڕۆن تا ئەوکاتەی ڕێگەی ئەنجامدانی هەر کارێك بۆیان مەیسەر بێت تەنانەت تووندڕەوی بێ گەیشتن بە ئامانجەکانیان سڕ ناکنەوە .
ئاخر مەعقول نیە تادوێنی خوێنی یەکتریان حەڵاڵ دەکرد، ئێستا بەخور بێ نەیارەکەیان دەگرین. بەناو هۆکاری ئەم هەڵوێستەی مامۆستا صەلاحەدین تەنها لەبەر خاتری چاوی ڕەشی ملا کرێکار نیە بەکو:
1- لەم زەمانەی کۆنادا زۆر وەرگۆڕانی خێرا لە دونیای سیاسەت وئایدیۆلۆجیای میتافیزیکی و خەیاڵی ڕوودەدات و باری لاری خۆڕافات و هەنگاوی خێرای ڕاستیی زانست و دونیای حەقیقەت وای کردووە کە ئەو ڕەوتانە هەست بە لاوازیەك بکەن کە تا ئەمڕۆ بەم شێوەیە نەیانبینیوە و هەموو کارێك دەکەن بێ لە سەر پێ مانەوە نەخواسا ئیستغلال کردنی پۆلیستیەکیە مەلا کرێکا لە قازانج بینی حزبی.
2- وابەستەیی سیاسەت و بانگەشە و بەستنەوەی ئاین و حزبایەتی لەم باردۆخەی زەبری کۆنا لەم ئانوساتە و کاریگەریە دوورمەوداکەی ئەم حزب و کەسانەی هێناوەتە شەژان و، ئەوان باش دەزانن کە وەزعی لەمەودا تادێت حەقیقەتەکان بە کردار و لەسەر ئەرزی واقیع ڕوون دەبێتەوە و ئەوان بەڕەو کونەتاریکەی ژیان تایبەتی و سیاسی وفکریان دەڕۆن، هەر وەکو زەمانی کۆبەرنیکس و ئاینیشتاین و ستیفن هاوکینگ وەرگۆڕانکی گەورە و ئاڵۆگۆڕکی فکری فراوان و فەلسفەی زانستی ڕاستەقینە دەکرێت و ئەوەی خەیاڵ و ماوە بەسەرچووە کۆتایی دێت، بۆیە تاکە ڕێگە و پەلەقاژەی ئەمانە ئەگەر کاتێکی زۆریشی بوێت یەکگرتن و هاوکاری وهاوبەشی بەرژەوەندخوازیانە بەناوی یائییەوە.
3- ئەمڕۆ بەم بارۆدخە گشتییەی دونیا، حزبە ئیسلامیەکان لە سەرجەم جیهانی ئیسلامی و بارودۆخی تایبەتی ئیسلامی سیاسی بە تووندڕەو و میانڕەویانەوە وای لێکردوون کە بیر لە دوای کۆنا بکەنەوە و تا بۆیان بکرێت شرۆڤەی فاندامینتاڵی هەڵەتێنەری خۆیان بێ ئەمڕۆی جیهانی دوای کۆنا دەکەن.

بێیە، وا ئەمڕۆ بەم هەواڵەستەی مامۆستا صەلاحەدین بەهادین سەرەتای ڕەفتار و بیرکردنەوەی نوێی ئەم جۆرە بیرکەرەوانەی بێ هەمووان دەرخست، ئەگینا مەبەستی مامۆستا صەڵاحەدین خودی مەلا کرێکار نیە و، ئەگەر ئەم ڕووداوە لە کانتێکی تردا بوایە ئاوا هەواڵستێکی لەم جۆرەی مامۆستا لە گۆشەی تاریك و بن دیواری بارەگاکانیشیان نەبینرا.